

UDK: 33

ISSN 2217-5458

FAKULTET ZA EKONOMIJU I INŽENJERSKI MENADŽMENT U NOVOM SADU

Ekonomija

teorija i praksa

Economics

Theory and Practice

GODINA X • BROJ I • NOVI SAD, 2017.

Economics – Theory and Practice
Ekonomija
teorija i praksa

IZDAJE:

UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA U NOVOM SADU
FAKULTET ZA EKONOMIJU I INŽENJERSKI MENADŽMENT U NOVOM SADU
Cvečarska 2, 21000 Novi Sad
tel./faks: 021/400–484, 469–513
redakcija@fimek.edu.rs

Glavni urednik
Veselinović Branislav

Sekretar redakcije
Drobnjaković Maja

Lektor i korektor za srpski jezik
Šinik Mirela

Lektor i korektor za engleski jezik
Marić Kristina

Tehnička realizacija
Penpro, Novi Sad

Štampa
Alfa-graf NS, Novi Sad

Tiraž
300

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

33

EKONOMIJA : teorija i praksa = Economics : theory and practice / glavni urednik Veselinović Branislav. – God. 4, br. 1 (2011)– . – Novi Sad : Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, 2011–. – 23 cm

Nastavak publikacije: Zbornik radova = ISSN 1820–9165. – Tromesečno.
ISSN 2217–5458 = Ekonomija

COBISS.SR-ID 262822663

Izdavački savet:

1. Prof. dr **Marijana Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
2. Prof. dr **Marko Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad
3. Prof. dr **Dragomir Đorđević**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
4. Prof. dr **Branislav Veselinović**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
5. Prof. dr **Dušan Mišković**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad

Redakcijski odbor:

1. Prof. dr **Massimo Bianchi**, University of Bologna, Faculty of Economics in Forlì, Bolonja, Italija
2. Prof. dr **Ladislav Kabat**, Paneuropean University, Bratislava, Slovačka
3. Prof. dr **Ludvig Toplak**, European Centre, Maribor, Slovenija
4. Prof. dr **Peter Kruzslics**, University of Szeged, Faculty of Law, Center for International Studies, Segedin, Mađarska
5. Prof. dr **Chang Woon Nam**, Ifo Institute – Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, Department of International Institutional Comparisons
6. Prof. dr **Rade Ratković**, Fakultet za internacionalni hotelski i turistički menadžment, Sveti Stefan, Crna Gora
7. Prof. dr **Nenad Vunjak**, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet, Subotica
8. Prof. dr **Marko Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Novi Sad
9. Prof. dr **Dragomir Đorđević**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
10. Prof. dr **Branislav Veselinović**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
11. Prof. dr **Dušan Mišković**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
12. Prof. dr **Gojko Rikalović**, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet u Beogradu
13. Prof. dr **Branko Medojević**, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
14. Prof. dr **Miroslav Đorđević**, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac
15. Prof. dr **Dušan Zdravković**, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Niš
16. Prof. dr **Radovan Grandić**, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad
17. Doc. dr **Maja Ćirić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
18. Prof. dr **Vuk Raičević**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
19. Prof. dr **Rajko Tepavac**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad
20. Mr **Olga Carić**, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad

Sadržaj | Contents

ORIGINALAN NAUČNI RAD

Brkić Ivana, Ignjatijević Svetlana

KOMPARATIVNA ANALIZA TRŽIŠNIH CENA ODABRANIH PROIZVODA ZEMALJA VIŠEGRADSKE GRUPE I SRBIJE

Brkić Ivana, Ignjatijević Svetlana

A COMPARATIVE ANALYSIS OF MARKET PRICE OF SELECTED PRODUCTS BETWEEN THE VIŠEGRAD GROUP COUNTRIES AND SERBIA

1-24

PREGLEDNI RADOVI

Stanulović Milana

PROBLEM BUDŽETSKOG DEFICITA U SAVREMENIM EKONOMIJAMA

Stanulović Milana

THE PROBLEM OF BUDGETARY DEFICIT IN MODERN ECONOMIES

27-43

Paunović Goran

ULOGA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA I PREDUZETNIŠTVA U RAZVOJU NACIONALNIH EKONOMIJA

Paunović Goran

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES AND ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

44-63

STRUČNI RADOVI

Prodanović Radivoj, Nedeljković Miroslav, Škorić Sanja

PRAVNI REŽIM I NJEGOV UTICAJ NA RAZVOJ PORODIČNIH POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI SRPSKOJ

Prodanović Radivoj, Nedeljković Miroslav, Škorić Sanja

LEGAL REGIME AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF FAMILY AGRICULTURAL HOUSEHOLDS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE REPUBLIC OF SRPSKA

67-79

Stojanović Dragan

DIGITALNA EKONOMIJA I TRANSFORMACIJA POSLOVNIH PROCESA – IZAZOVI I RIZICI

Stojanović Dragan

DIGITAL ECONOMY AND BUSINESS PROCESS TRANSFORMATION – CHALLENGES AND RISKS

80-90

INFORMATIVNI PRILOG

Drobnjaković Maja

PRILAGOĐAVANJA I UPOREDIVOST IZMEĐU KONTROLISANIH I NEKONTROLISANIH TRANSAKCIJA

Drobnjaković Maja

ADJUSTMENTS AND COMPARABILITY BETWEEN CONTROLLED AND UNCONTROLLED TRANSACTIONS

93–102

ORIGINALAN NAUČNI RAD

KOMPARATIVNA ANALIZA TRŽIŠNIH CENA ODABRANIH PROIZVODA ZEMALJA VIŠEGRADSKJE GRUPE I SRBIJE

Brkić Ivana¹

Ignjatijević Svetlana²

Sažetak: Rad sadrži komparativnu analizu cena odabranih životnih namirnica unutar zemalja Višegradske grupe i Srbije. Cilj rada je bio da se u skladu sa raspoloživim podacima izvrši analiza cena osnovnih životnih namirnica između zemalja V4 grupe kao i da se one uporede sa cenama istih proizvoda u Srbiji. Pokušano je da se pronikne u razloge i uzroke uočenih dinamika kretanja cena kao i da se identifikuju faktori koji su odgovorni za slične ili različite promene cena određenih životnih namirnica u okviru posmatranog perioda u navedenim zemljama. Ujedno, izvršena je komparacija cena posmatranih proizvoda u odnosu na ukupna prosečna primanja stanovnika posmatranih zemalja. Došlo se do zaključka da Srbija ima najniže cene u poređenju sa ostalim zemljama ali relativno najviše cene analiziranih namirnica u odnosu na prosečna primanja njenih stanovnika.

Ključne reči: komparativna analiza / tržišne cene / prehrambeni proizvodi / Višegradska grupa / Srbija

UVOD

Pristupanje Višegradskih zemalja (Republike Češke, Slovačke, Poljske i Mađarske) Evropskoj uniji 2004. godine donelo je više mogućnosti, ali i izazova za njihov poljoprivredni i prehrambeni sektor. Kvalitet i raznovrsnost asortimana, blizina tržišta zapadne Evrope, bogata sirovinska baza predstavljale su razvojni i izvozni potencijal proizvođača raznovrsnih proizvoda u zemljama Višegradske grupe (V4). Ova promena statusa uticala je kako na obim i strukturu međunarodne trgovine,

1 Asistent, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad, Cvećarska br. 2, e-mail: ivana.j.milosevic@gmail.com

2 Vanredni profesor, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad, Cvećarska br. 2, e-mail: cecca@fimek.edu.rs

tako i na definisanje cena unutar posmatranih zemalja. Brojni proizvodi iz zemalja V4 grupe dominantno se izvoze na tržište Evropske unije (EU), ali su V4 zemlje takođe značajni partneri u međusobnoj trgovini. Iako pojedina istraživanja govore u prilog činjenici da zemlje V4 grupe, izuzev Poljske, nemaju komparativnu prednost u međunarodnoj trgovini poljoprivrednim proizvodima (Svatos i Smutka, 2014), kao i da poljoprivredna proizvodnja očitava padove nakon pridruženja EU (Smutka, 2014), one imaju veliki potencijal da unaprede svoje pozicije na bilateralnom i opštem nivou. Dosadašnja istraživanja Ignjatijević, Milojević, Cvijanović i Jandrić (2015) pokazala su da Srbija ima komparativnu prednost izvoza poljoprivredno prehrambenih proizvoda. Ističu se sektori prerađivačke prehrambene industrije: mleko i mlečni proizvodi; proizvodi od žitarica, brašna, skroba; povrće i voće prerađeno; šećer, melase i med; čokolada i prehrambeni proizvodi sa kakaom; bezalkoholna i alkoholna pića (Ignjatijević, Čavlin, Đorđević, 2014). Ipak, stiče se utisak da agrarni sektor nije dovoljno spreman da se suoči sa predstojećim izazovima i zahtevima koje proces pristupanja Evropskoj uniji nalaže.

Predmet istraživanja u radu je komparativna analiza cena odabranih proizvoda unutar zemalja V4 grupe i Srbije, stavljanjem u korelaciju sa prosečnim primanjima stanovnika ovih zemalja, sa ciljem da se sagleda pozicija srpskih proizvođača i potrošača kada su u pitanju apsolutne i relativne cene osnovnih životnih namirnica.

METODOLOGIJA

Opšti cilj ovog istraživanja je da uoče sličnosti i razlike u cenama osnovnih namirnica između zemalja Višegradske grupe i Srbije, kao i da se identifikuju faktori, koji su direktno ili indirektno, uticali na trendove kretanja cena u svakoj pojedinačno posmatranoj zemlji. U tu svrhu koristili su se podaci vremenskih serija, koji se odnose na nacionalne prosečne tržišne cene 18 odabranih proizvoda. Analizirani proizvodi, njihove osnovne karakteristike i oznake predstavljene su u Tabeli 1. Vremenske serije obuhvataju period od 2008. do 2015. godine, a period istraživanja odabran je na osnovu dostupnosti podataka za sve zemlje. Podaci o cenama u V4 zemljama preuzeti su iz Detaljnih izveštaja o prosečnim cenama (engl. *Detailed average prices reports*) koje svake godine objavljuje Eurostat (Eurostat, 2017) počevši od 2008. godine. Podaci koji se odnose na Srbiju preuzeti su od Zavoda za statistiku Republike Srbije (RZS, 2017). Analogno konverziji nacionalnih valuta u evro na osnovu prosečnog godišnjeg deviznog kursa u V4 zemljama kako je to učinjeno prema metodologiji Eurostat-a, izvršena je konverzija prosečnog kursa dinara prema evru od strane autora za odgovarajuću godinu na osnovu zvaničnih podataka Narodne banke Srbije, a radi uporedivosti nacionalnih cena. U radu je takođe izvr-

šeno poređenje cena odabranih proizvoda u odnosu na prosečna ukupna primanja stanovnika definisanih zemalja. Podaci o prosečnim ukupnim primanjima za V4 grupu zemalja preuzeti su iz baze podataka *OECD*-a (OECD, 2017), a za Srbiju iz baze Zavoda za statistiku Republike Srbije.

U cilju uočavanja specifičnosti cena u zemljama unutar V4 grupe i Srbije izvršena je deskriptivna statistička analiza vremenskih serija. Sprovedeno je po 8 observacija za svaku zemlju, odnosno 32 observacije za V4 grupu zemalja. Deskriptivna statistika prikazuje aritmetičku sredinu, standardnu devijaciju, minimalne i maksimalne vrednosti posmatranog proizvoda u datoj zemlji za definisani period. Radi boljeg tumačenja i uočavanja sličnosti, a razlika među cenama proizvoda u zemljama koje su predmet istraživanja, trendovi kretanja cena predstavljeni su grafički. Deskriptivna statistička analiza i grafički prikaz kretanja cena odabranih životnih namirnica u V4 zemljama i Srbiji sprovedeno je uz pomoć statističkog softvera „STATA“.

Tabela 1. Naziv, oznaka i opis proizvoda čije su cene predmet komparativne analize među zemljama.

Naziv/Oznaka	Opis	Naziv/Oznaka	Opis
Svinjsko meso SVINJSKO MESO	Vrsta: Svinjsko meso bez kostiju (sveže) Količina: 1kg	Belo brašno BRAŠNO	Vrsta: Belo pšenično brašno, tip 500. Količina: 1kg
Pileće meso PILEĆE MESO	Vrsta: Pileće meso, celo pile (sveže) Količina: 1kg	Vekna belog hleba HLEB	Vrsta: Hleb sačinjen od minimum 90% pšeničnog brašna, tipa 500. Količina: 1kg
Mleko MLEKO	Vrsta: Sveže mleko, neobrano, pasterizovano Količina: 1 ℓ	Beli šećer ŠEĆER	Vrsta: Kristal-šećer Količina: 1kg
Kokošija jaja JAJA	Vrsta: Klasa A Količina: 10 komada	Kafa KAFA	Vrsta: Pržena kafa Količina: 1kg
Buter BUTER	Vrsta: Maslac Količina: 250 g	Marmelada, džem MARMELADA	Vrsta: od jagode ili kajsije, sadržaj voće 45 - 60 %, pakovano u tegle Količina: 1kg
Jestivo ulje ULJE	Vrsta: Biljno ulje, za kuvanje, u flaši Količina: 1 ℓ	Mlečna čokolada ČOKOLADA	Vrsta: Mlečna čokolada Količina: 1kg
Jabuke JABUKE	Vrsta: najbolji kvalitet Količina: 1kg	Paradajz kečap KEČAP	Vrsta: Pakovane u flaše (staklo/plastika) Količina: 1kg

Naziv/Oznaka	Opis	Naziv/Oznaka	Opis
Krompir KROMPIR	Vrsta: najbolji kvalitet Količina: 1kg	Crno vino CRNO VINO	Vrsta: stono vino, iz supermarketa ili prodavnice pića Količina: 1 ℓ
Šargarepa ŠARGAREPA	Vrsta: najbolji kvalitet Količina: 1kg	Svetlo pivo SVETLO PIVO	Vrsta: domaće pivo, iz supermarketa ili prodavnice pića, pakovano u flašama Količina: 1 ℓ

Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

REZULTATI I DISKUSIJA

U Tabeli 2 i 3 predstavljena je deskriptivna statistika cena analiziranih proizvoda posmatranih u periodu od 2008. do 2015. godine u okviru V4 grupe zemalja i Srbiji. U nastavku rada dato je tumačenje i obrazloženje trendova kretanja cena posmatranih proizvoda i izvršena njihova komparacija među zemljama.

Tabela 2. Deskriptivna statistička analiza cena odabranih proizvoda u V4 zemljama i Srbiji posmatranih u periodu od 2008. do 2015. godine.

Zemlja	Deskriptivna statistika	Varijabla								
		Svinjsko meso	Pileće meso	Mleko	Jaja	Buter	Ulje	Jabuke	Krompir	Šargarepa
Mađarska	Ar. sredina	4.41	2.69	0.79	1.21	1.95	1.56	1.00	0.63	1.08
	St. dev.	0.38	0.13	0.07	0.11	0.14	0.18	0.27	0.14	0.39
	Min	3.82	2.55	0.69	1.11	1.73	1.36	0.76	0.43	0.81
	Max	5.15	2.97	0.9	1.45	2.14	1.88	1.56	0.9	1.7
Češka Republika	Ar. sredina	4.34	2.45	0.76	1.11	1.28	1.50	1.22	0.59	0.77
	St. dev.	0.23	0.18	0.08	0.16	0.23	0.20	0.19	0.11	0.13
	Min	3.94	2.15	0.62	0.92	0.86	1.3	0.98	0.42	0.59
	Max	4.61	2.66	0.83	1.42	1.48	1.82	1.59	0.75	1
Slovačka	Ar. sredina	4.60	2.49	0.82	1.60	1.89	1.83	1.20	0.60	0.84
	St. dev.	0.34	0.17	0.13	0.43	0.28	0.11	0.22	0.11	0.15
	Min	4.11	2.23	0.57	1.13	1.41	1.7	0.93	0.43	0.62
	Max	4.95	2.71	0.96	2.14	2.25	2.06	1.6	0.79	1.09
Poljska	Ar. sredina	3.22	1.75	0.67	1.24	1.20	1.51	0.84	0.48	0.67
	St. dev.	0.25	0.09	0.08	0.12	0.15	0.14	0.30	0.17	0.17
	Min	2.89	1.64	0.61	1.11	0.95	1.35	0.57	0.26	0.42
	Max	3.72	1.87	0.84	1.47	1.37	1.72	1.39	0.72	0.91

Zemlja	Deskriptivna statistika	Varijabla								
		Svinjsko meso	Pileće meso	Mleko	Jaja	Buter	Ulje	Jabuke	Krompir	Šargarepa
Srbija	Ar. sredina	4.32	2.37	0.65	1.10	2.12	1.21	0.63	0.42	0.53
	St. dev.	0.52	0.26	0.07	0.08	0.39	0.21	0.09	0.06	0.06
	Min	3.54	1.93	0.54	0.92	1.63	0.96	0.51	0.33	0.47
	Max	5.16	2.73	0.72	1.19	2.57	1.56	0.79	0.53	0.62
V4	Ar. sredina	4.14	2.34	0.76	1.29	1.58	1.60	1.06	0.57	0.84
	St. dev.	0.62	0.39	0.11	0.30	0.40	0.20	0.28	0.14	0.27
	Min	2.89	1.64	0.57	0.92	0.86	1.3	0.57	0.26	0.42
	Max	5.15	2.97	0.96	2.14	2.25	2.06	1.6	0.9	1.7

Izvor: Kalkulacija autora na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbij

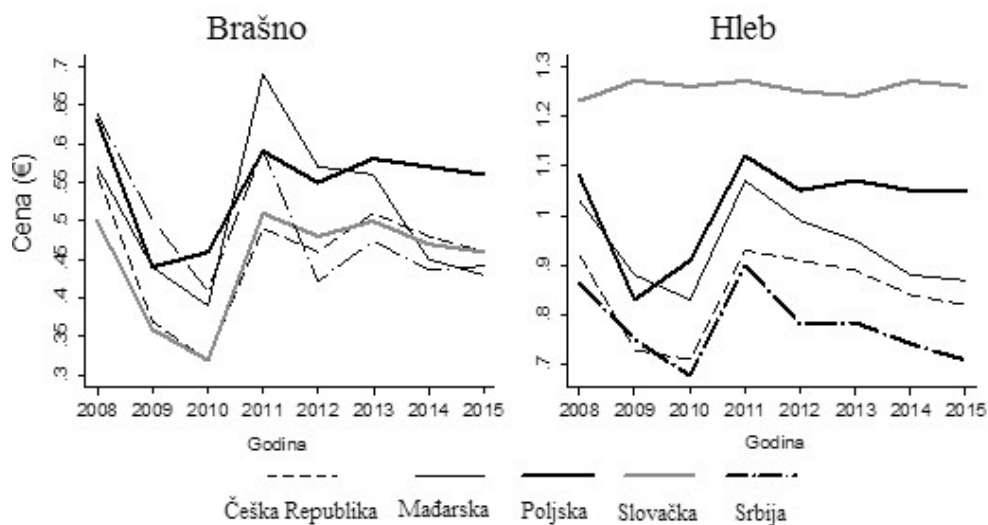
Tabela 3. Deskriptivna statistička analiza cena odabranih proizvoda u V4 zemljama i Srbiji posmatranih u periodu od 2008. do 2015. godine.

Zemlja	Deskriptivna statistika	Varijabla								
		Brašno	Hleb	Šećer	Kafa	Marmelada	Čokolada	Kečap	Crno vino	Svetlo pivo
Mađarska	Ar. sredina	0.51	0.94	0.85	8.73	2.86	8.71	3.17	0.71	1.31
	St. dev.	0.10	0.09	0.20	0.98	0.17	0.65	0.47	0.08	0.10
	Min	0.39	0.83	0.63	7.74	2.66	8.02	2.4	0.61	1.23
	Max	0.69	1.07	1.21	10.41	3.14	9.79	3.82	0.87	1.51
Češka Republika	Ar. sredina	0.46	0.84	0.83	10.31	4.35	8.61	1.93	2.25	1.50
	St. dev.	0.08	0.09	0.13	1.59	0.41	0.70	0.23	0.55	0.06
	Min	0.32	0.71	0.65	8.15	3.71	7.53	1.6	1.93	1.37
	Max	0.56	0.93	0.99	12.22	4.79	9.96	2.14	3.57	1.56
Slovačka	Ar. sredina	0.45	1.26	0.95	10.03	4.50	8.65	2.57	1.92	1.18
	St. dev.	0.07	0.02	0.16	1.70	0.66	0.66	0.17	0.20	0.18
	Min	0.32	1.23	0.74	7.91	3.99	7.82	2.41	1.45	0.92
	Max	0.51	1.27	1.14	11.91	5.38	9.91	2.83	2.09	1.32
Poljska	Ar. sredina	0.55	1.02	0.77	9.05	3.23	9.03	2.44	4.29	1.27
	St. dev.	0.06	0.10	0.18	1.61	0.26	0.49	0.16	0.28	0.08
	Min	0.44	0.83	0.53	5.27	2.7	8.35	2.16	3.71	1.13
	Max	0.63	1.12	1.07	10.32	3.58	9.63	2.73	4.59	1.41
Srbija	Ar. sredina	0.49	0.78	0.74	8.28	2.23	9.06	1.55	1.95	0.91
	St. dev.	0.08	0.07	0.15	0.91	0.12	0.36	0.10	0.09	0.07
	Min	0.41	0.68	0.57	7.07	2.02	8.63	1.43	1.80	0.80
	Max	0.64	0.90	1.04	9.42	2.36	9.57	1.71	2.04	0.99
V4	Ar. sredina	0.49	1.01	0.85	9.53	3.74	8.75	2.53	2.29	1.31
	St. dev.	0.09	0.17	0.17	1.57	0.82	0.62	0.53	1.34	0.16
	Min	0.32	0.71	0.53	5.27	2.66	7.53	1.6	0.61	0.92
	Max	0.69	1.27	1.21	12.22	5.38	9.96	3.82	4.59	1.56

Izvor: Kalkulacija autora na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Rezultati analize ukazal su da su cene **brašna i hleba** u korelaciji i ostvaruju iste trendove uspona i padova, dok su njihove oscilacije u tesnoj zavisnosti od cene pšenice (Slika 1). Uzrok pada cene pšenice na svetskim produktim berzama od 2008. do 2010. godine za preko 30% objašnjava se velikom proizvodnjom i formiranim zalihama od strane četiri najveća svetska proizvođača – Kine, Sjedinjenih Američkih Država, Indije i Evropske unije (World Bank, 2010). Cena žitarica, naročito kukuruza i pšenice, počela je da raste u leto 2010. godine, kada je postalo očigledno da će njihova proizvodnja u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji (koja čini gotovo četvrtinu svetskog izvoza) biti ozbiljno pogođena toplotnim talasom koji je u datom momentu zahvatio taj region (World Bank, 2011, June). Ovakve vremenske nepogode uticale su na porast cena ostalih agroindustrijskih proizvoda. Ipak, kako se navodi u izveštaju Svetske banke (World Bank, 2011, June) doprinos rastu cena ostvario je i rast cene energenata, goriva i đubriva, kao i sve veća promena namene zemljišta za proizvodnju biogoriva. Cena kilograma pšeničnog brašna u proseku posmatranog perioda najpovoljnija je bila u Češkoj Republici (0.46 €), Slovačkoj (0.45 €) i u Srbiji (0.49 €), a niže cene hleba prate ovakve proseke u Češkoj Republici (0.84 €) i u Srbiji (0.78 €) dok je odstupanje u Slovačkoj prepisano manjem učešću belog brašna (do 70%) u sastavu vekne hleba koje u ostalim državama iznosi do 90%, navodi se u Detaljnom izveštaju o prosečnim cenama *Eurostat*-a iz 2011. godine.

Slika 1. Cene brašna i hleba u V4 zemljama i Srbiji.

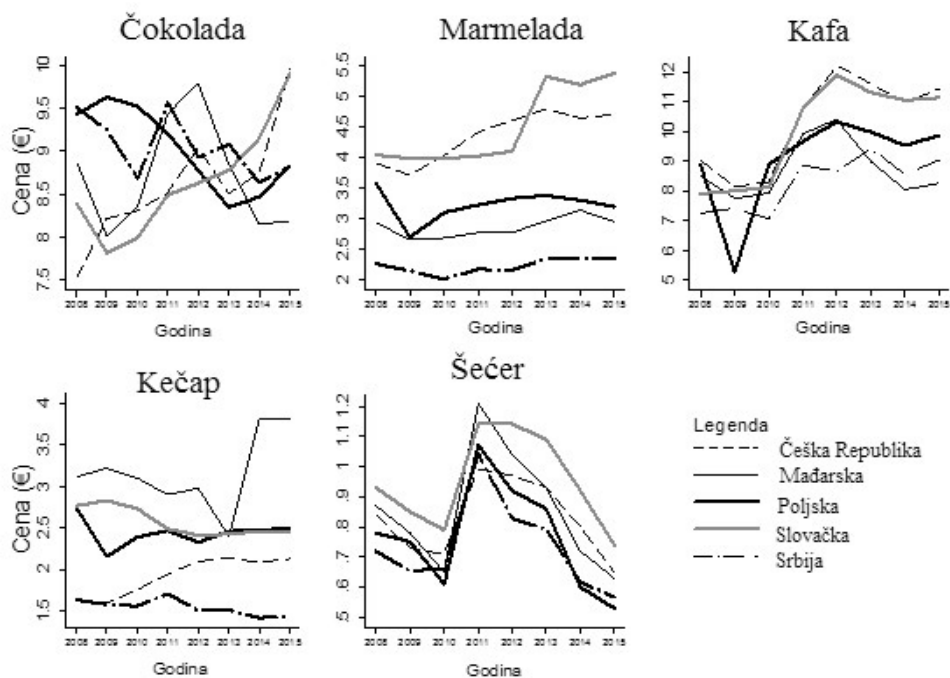

Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Cena mlečne čokolade varirala je po godinama u svim zemljama (Slika 2). Najintenzivnije promene su zabeležene u Češkoj gde je od početnih (i minimalnih u posmatranom uzorku) 7.53 €/100 gr dostigla cenu od 9.96 €/100gr, što ujedno predstavlja i maksimalnu cenu u posmatranoj grupi zemalja. U proseku obuhvaćenog perioda je mlečna čokolada najskuplja u Poljskoj (9.03 €) ali i Srbiji (9.06 €), dok su najpovoljnije u Slovačkoj i Češkoj Republici (približno 8.6 €). Kretanje cene čokolade ni u jednoj zemlji ne poklapaju se sa kretanjima cene kakaoa na svetskim berzama. Iako su evropske zemlje tradicionalni potrošači kakaoa za proizvodnju čokolade, ovo se ne odnosi na konkretan uzorak posmatranih zemalja, koje pre svega daju proizvod uvoze.

Marmelada (džem) je najskuplja u Slovačkoj gde je za 1 kg potrebno izdvojiti u proseku 4.5 €, dok je cena u toj zemlji u 2015. godini iznosila (regionalno maksimalnih) 5.38 €/kg. Najniža prosečna cena u posmatranim godinama formirana je u Srbiji (2.2 €). Niska cena marmelade je u korelaciji sa komparativnim prirodnim uslovima za proizvodnju (Ignjatijević, Babović i Đorđević, 2012) i izvoz (Ignjatijević, Čavlin i Đorđević, 2014). U okviru V4 grupe džem najpovoljniji u Mađarskoj gde je najniža cena bila 2009. godine (2.66 €) iako od tada beleži tendenciju rasta.

Slika 2. Cene čokolade, marmelade, kafe, kečapa i šećera u V4 zemljama i Srbiji.

Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Za kilogram pržene **kafe** najviše sredstava trebalo je izdvojiti 2012. godine u Češkoj Republici (12.22 €). Primećujemo istu dinamiku u kretanju cena i njenom vrhuncu (11.91 €) u Slovačkoj, ali je trend rasta do 2012. godine osetan u svim zemljama kao posledica kretanja cene kafe na svetskom tržištu. Najviše cene u protekle tri decenije posledica su loše žetve kvalitetnog zrna arabik kafe, kao i rastuće tražnje za kafom od strane bogatije srednje klase u Kini, Brazilu, Indoneziji i Indiji. Nakon najvećeg nominalnog rasta cene kafe tokom 2011. godine (World Bank, 2012, January), cena kafe je krenula silaznom putanjom, ali je od 2014. godine zabeležen blagi rast uzrokovan lošim vremenskim prilikama u Brazilu, zemlji koja predstavlja najvećeg snabdevača kafe svetskog tržišta (World Bank, 2014, October). Cena kafe ostvarila je izraženi pad na 5.27 € u Poljskoj u 2009. godini što ujedno predstavlja minimalnu cenu kafe u posmatranim zemljama u obuhvaćenom periodu. Iako Srbija ima niže cene kafe, njih opterećuju akcize koje nisu svojstvene ostalim zemljama.

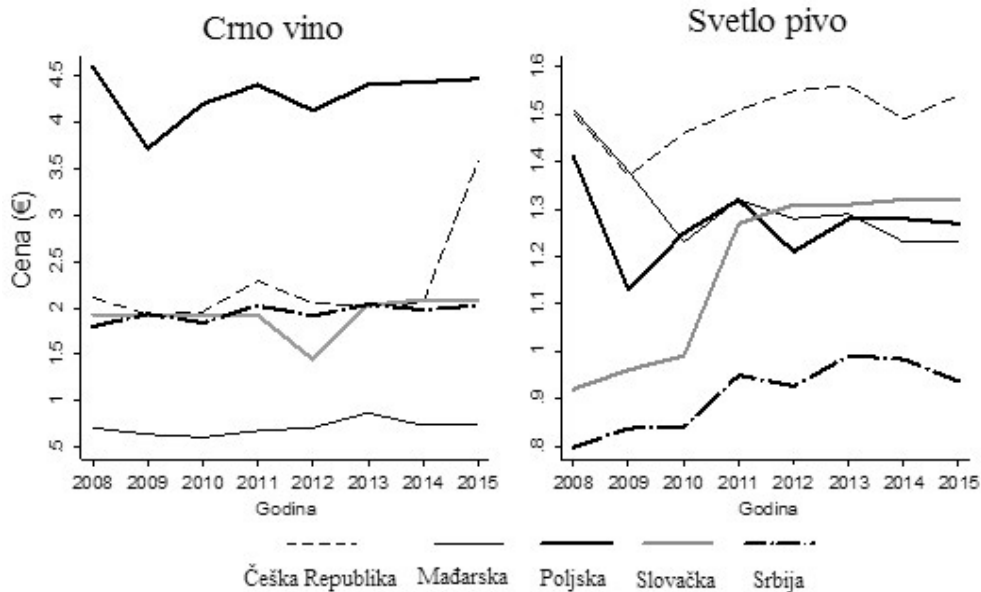
Najveći rast cene sirovog (a samim tim i belog) **šećera** na svetskom tržištu dogodio se 2011. godine, što se odrazilo i na kretanja cena na tržištima posmatranih zemalja. Ovo se svakako moralo odraziti i na rast cena širokog spektra hrane i pića. Ipak, od 2011. godine, cena šećera je na globalnom nivou u tendenciji pada zbog rastuće ponude usled dobrih prinosa u zemljama Južne Amerike (naročito Brazila) i Azije (Indija, Tajland). Pokušaji povećanja cena uvođenjem poreza za proizvođače etanola u Brazilu nije ispunilo očekivanja (World Bank, 2013, July), ali se rast svetskih cena šećera očekuje povratkom faze deficita, čije bi promene osetile i posmatrane zemlje.

Ulazak Poljske u EU je izazvao sve veći porast proizvodnje prerađenog povrća, naročito paradajza, što je podstaklo proizvodnju **kečapa** i razvoj ove prerađivačke industrije (Agricultural Market Agency, 2015). U Srbiji je 75-80% ukupne proizvodnje paradajza namenjeno za industrijsku preradu, što je praćeno niskim, ali povećanim rastom izvoza industrijskih proizvoda od paradajza, dok je i dalje ovo tržište dominantno zastupljeno proizvodima iz uvoza (Vuković, Ubiparip, Radovanović i Jaćimović, 2015).

Pivo je vrlo popularno alkoholno piće u svim zemljama V4 grupe kao i u Srbiji, što se odražava i na cene ovog proizvoda na tržištima. Kao najveći potrošači piva u analiziranim zemljama, ali i najviše osetljivi na promene cene su svakako Poljaci gde je cena piva znatno jeftinija od cene vina i drugih alkoholnih proizvoda što se uglavnom postiže zamenom prirodnih sastojaka veštačkim (Euromonitor International, 2014). Slovačko tržište piva je prilično opterećeno akcizama i indirektnim porezima (Válek, 2015) što smanjuje interesovanje za proizvodnjom i potrošnjom piva. Slovačko tržište se sa ovim problemom bori osnivanjem mikropivara i udruživanjem njihovih proizvođača (Savov, Tóth, Lančarič, Prístavka, 2014). Češki potrošači menjaju naviku u potrošnji piva – tradicionalno ispijanje piva u restoranima i kafićima zamen-

juje se kupovinom flaširanog piva u supermarketima, a osnovni uzrok ovih promena je rast cena piva u ugostiteljskim objektima i pad cena u trgovinskim lancima, što je posledica izražene konkurencije između proizvođača flaširanog piva (Grosová, Masár, Kutnohorská i Kubeš, 2017). Niska cena piva kao i ostali faktori (troškovi proizvodnje, dostupnost sirovina, izbor potrošača, kupovna moć) odredili su da pivo ima dominantnu poziciju u ukupnoj proizvodnji alkoholnih pića na srpskom tržištu (Đorović, Stevanović i Lazić, 2012).

Slika 3. Cene vina i piva u V4 zemljama i Srbiji

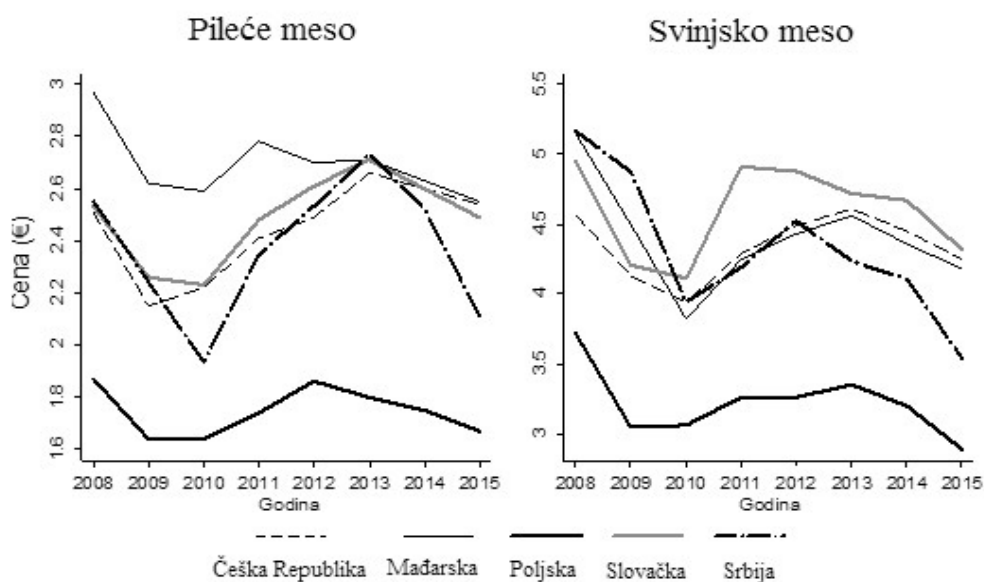

Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Potrošnja vina u Poljskoj je na vrlo niskom nivou, što je uslovljeno visokom cenom ovog proizvoda. Stoga je njihova potrošnja ograničena na bogat, mladi sloj urbanih profesionalaca, koji su spremni da plate više za čašu vina od sličnih potrošača u drugim zemljama (CBI Market Intelligence, 2016). Dok poljski potrošači tek otkrivaju tržište vina, njegova potrošnja je daleko veća u Češkoj i Slovačkoj (KPMG, 2014). Češki potrošači ne menjaju navike potrošnje vina u odnosu na promenu dohotka ili promenu cene pive, ali zato pokazuju cenovnu elastičnost pri potrošnji ovog alkoholnog pića (Srovátka, Chládková i Žufan, 2015). Mađarska je tradicionalni potrošač vina gde je potrošnja vina na relativno visokom nivou (33 litre po stanovniku godišnje), što dostiže evropski prosek (Sidlovits i Kator, 2007). Ovakve potrošačke navike mađarskih konzumenata vina odrazile su se i na najnižu prosečnu cenu ovog proizvoda u poređenju sa ostalim

zemljama. Istraživanje koje su sprovedeli Salai, Gašović i Čelić (2013) o determinantama ponašanja potrošača vina u Vojvodini govore pokazuju da je cena odlučujuća determinanta s obzirom na ekonomsku situaciju u Srbiji. Cena vina u Srbiji je u najvećoj meri određena kvalitetom, pa iako su pravi poznavaoi vina spremni da potroše i veću svotu novca za kvalitetno vino (od 500 do 1000 dinara za litar vina), većina potrošača će sniziti kriterijume i konzumirati manje kvalitetnije vino po nižoj ceni iz razloga niske kupovne moći (Salai i sar., 2013).

Slika 4. Cene pilećeg i svinjskog mesa u V4 zemljama i Srbiji

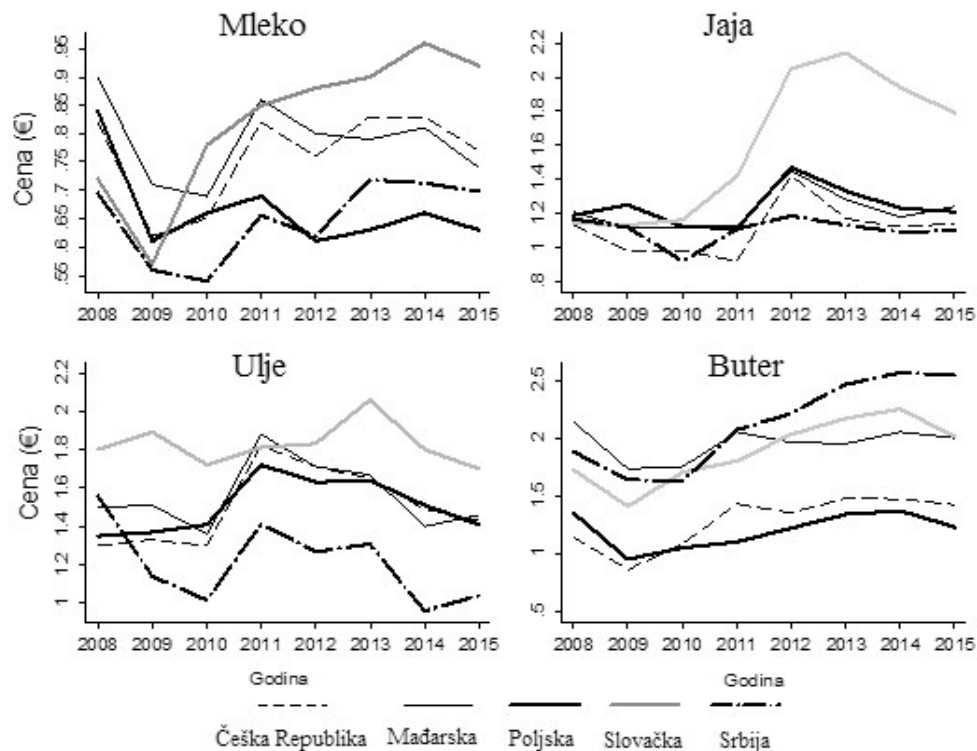
Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Poljska ima ubedljivo najniže cene (svinjskog) mesa u poređenju sa posmatranim zemljama, zbog čega poljski proizvođači zahtevaju izvozne subvencije za svinjetinu, dok je još izraženiji pad cena u 2014. godini uzrokovan izbijanjem afričke svinjske kuge u ovoj zemlji (Rucinski, 2015 a). Potražnja za svinjskim mesom u ovoj zemlji je izražena, pa je Poljska neto uvoznik svinjskog mesa. Mađarsku proizvodnju **svinjskog i živinskog mesa** je pogodila zabrana uvoza hrane u Rusiju što se odrazilo i na pad cena posmatrano od 2013. godine (Rehder, 2014). U Češkoj Republici cena svinjskog mesa takođe je pod uticajem zabrane izvoza ovih proizvoda u Rusiju, što obara cene domaćih proizvođača i redukuje proizvodnju (Mikulasova, 2015). I ova zemlja je neto uvoznik svinjetine, dok je izvoz uglavnom fokusiran u preostalu Višegradsku zemlju – Slovačku. Godišnje oscilacije cene svinjskog mesa u Srbiji su posledica pra-

znika kada je tradicionalno povećana potražnja (Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, 2011, april), dok na trendove kretanja cena između godina utiče ponuda i tražnja na domaćem i svetskom tržištu za ovom vrstom robe (Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, 2012, jun a).

Poljsko živinsko meso je među najkonkurentnijim u okviru zemalja članica EU 28. Jeftinije je od mesa iz Brazila, zastupljenog na tržištu Zapadne Evrope, a koje svoje konkurentnost objašnjava nižim troškovima hrane (Audran, 2014). Velika proizvodnja u ovoj zemlji potiče iz rastuće domaće tražnje zbog činjenice da su potrošači zamijenili govedinu pilećim mesom koje se smatra zdravijim i jeftinijim (Rucinski, 2015 b). Proizvodnja i potrošnja pilećeg mesa u Češkoj Republici prilično stagnira, dok je susedna Poljska vodeći snabdevač čeških potrošača, što ujedno predstavlja izazov za češke proizvođače (Mikulasova, 2016). Izražen rast cena pilećeg mesa (prikazan na Slici 4 od 2010. do 2013. godine) Lovre i Papić Brankov (2015) objašnjavaju nezrelošću maloprodajnog tržišta, čime ono ne nudi pogodnosti potrošačima u Srbiji.

Slika 5. Cene mleka, jaja, ulja i butera u V4 zemljama i Srbiji.

Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Pad cene **mleka** i mlečnih proizvoda poslednjih godina u V4 zemljama uslovljen je velikom ponudom ovih proizvoda na tržištu EU zbog zabrane izvoza u Rusiju (OECD/FAO, 2016). Ove sankcije najviše su pogodile proizvođače mleka u Češkoj, s obzirom da su oni pre zabrane uložili značajna sredstva u kampanju promocije mleka i mlečnih proizvoda u Ruskoj federaciji (Heli, 2014). Cena mleka u Slovačkoj pokazala je varijabilnost i uzlazni trend, što čini da zemlja ostvaruje najvišu prosečnu cenu u okviru posmatranih zemalja (0.82 €). Kako pokazuje istraživanje koje je sproveo Weldeesenbet (2013), promenljivost u kretanju cena mleka u Slovačkoj bila je karakteristična i za period od 1993. do 2010. godine. Posmatrano u periodu od 2003. do 2013. godine, kolebljivost cena mlečnih proizvoda odlika je i tržišta Poljske. Cena mleka zavisila je od cenovnih kvota i Zajedničke agrarne politike EU, ali i od cene mlečnih proizvoda (Borawski i Dunn, 2014, May). Češki proizvođači morali da plate 46 miliona eura Evropskoj uniji kao kaznu za proizvodnju van oformljene kvote u 2013/2014 godini (Rucinski, 2015 a), dok se u budućnosti očekuje rast proizvodnje zbog ukidanja sistema kvota (Vöneki, Mándi-Nagy i Stark, 2015), što će sigurno imati odraza i na cenu ovog proizvoda. Cena mleka je u Mađarskoj snižena ulaskom zemlje u EU (Blaskó, Kovacs, Szollosi i Szucs, 2012), pa su mnogi poljoprivrednici napustili proizvodnju mleka ili smanjili veličinu stada u 2009. i 2010. godini (Blasko, 2012), što se odrazilo na rast cena. Nestaišica mleka na tržištu Srbije u drugoj polovini 2010. godine kao i posledični rast cena odraz je koncentracije vlasništva u industriji prerade koji nameću uslove otkupa mleka i dominiraju sektorom finalne prerade, kao i odsustvo regulatorne politike po ovom pitanju od strane države, objašnjavaju Drašković, Stošić i Rajković (2011).

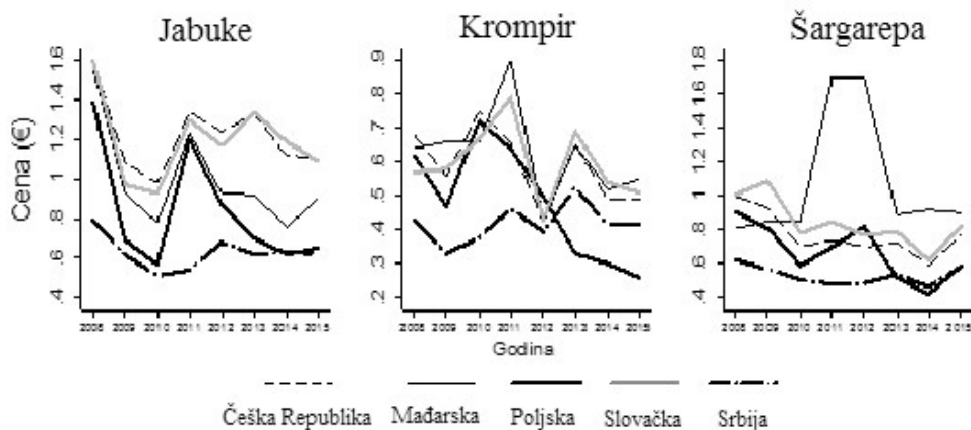
Češka i Poljska imaju najniže prosečne cene **butera** među posmatranim zemljama i ujedno se ubrajaju u najveće potrošače u EU (Blasko, 2012), dok se u Poljskoj očekuje još veća potrošnja zbog rasta zaliha i smanjenja potrošnje margarina, što determiniše cene ovog proizvoda. Buter je takođe jedna od stavki koja je obuhvaćena zabranom uvoza hrane u Rusiju, pa je EU odgovorila intervencijom na tržištu pružanjem pomoći za privatna skladišta namenjena ovoj namirnici (Kruliš, 2015).

Uopšte uzeći, tržište mleka i mlečnih proizvoda V4 zemljama je trenutno suočeno sa velikim problemima koji su prvenstveno izazvani zabranom izvoza ovih proizvoda u Rusiju i prestankom sistema mlečnih kvota, kojima je EU tržište mleka kontrolisano gotovo 30 godina. Ovim povodom su V4 zemlje zajedno sa Bugarskom, Rumunijom i Slovenijom apelovale su na Evropsku komisiju da primeni sve mere (povećanje intervencije za cenu butera, uvođenje izvoznih refundacija radi motivisanje proizvođača na izvoz na tržišta izvan EU i dr.) kako bi stabilizovala

situaciju na tržištu mleka i sprečila duboku krizu koja preti da pogodi ovaj sektor (Council of the European union, 2015).

Češka Republika i Mađarska imaju gotovo identične nivoe i trendove kretanja cena jestivog **ulja**, premda ni Poljska ne odstupa. Najniža prosečna cena ulja je u Srbiji, a najviša u Slovačkoj. Cena igra odlučujuću ulogu u potrošnji jestivog ulja na tržištu Poljske (Boczar i Blazejczyk-Majka, 2015) za razliku od nekih drugih faktora (kvalitet, poreklo sirovina, marketing i sl.). Maloprodajne cene ulja u Srbiji u 2008. i 2009. godini beleže pad, uprkos rastu otkupnih cena sirovine, što se može objasniti usklađivanjem sa cenama iz zemalja u okruženju (Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija, 2009, februar). Iako je primetan rast cene ulja u 2012. godini, u Srbiji su one i tada niže nego u zemljama u okruženju i V4 zemljama zbog donošenja Uredbe o posebnim uslovima prometa određene robe, odnosno ograničenju marži za ovu vrstu proizvoda (Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, 2012, februar).

Slika 6. Cene jabuka, krompira i šargarepe u V4 zemljama i Srbiji.

Izvor: Autori, na bazi podataka *Eurostat*-a i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Rezultat kolebanja cene **jabuka** u posmatranim zemljama je zabrana uvoza niza poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u Rusiji, koje je ova država uvela kao odgovor na sankcije Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije zbog ruskih akcija u Ukrajini. Zabrana uvoza hrane u Rusiji odrazilo se umnogome na V4 zemlje, pogotovo na Poljsku, koja je kao jedan od najvećih proizvođača jabuka u Evropi doživela kolaps cena s obzirom da je 40% izvoza jabuka ova zemlja plasirala na rusko tržište. Mađarska je ovom zabranom bila dodatno pogođena većim rodnom postignutim u

2014. godini ali i prilivom jabuka iz Poljske (Kruliš, 2015). Na ovakve tržišne uslove Mađarska je reagovala formiranjem podrške za skladištenje jabuka i pozivom na povećanu potrošnju što je rezultiralo delimičnim oporavkom cene jabuka, dok paralelno postoje predlozi da se smanji PDV na jabuke sa 27% na 5% (Diplomacy and Trade, 2014). Slovački proizvođači jabuka procenjuju gubitke u iznosu od 12 miliona evra zbog zabrane izvoza u Rusiju, dodatnih troškova skladištenja i pada cene (Kruliš, 2015). Kampanja prodaje jabuka slovačkog porekla bilo je sredstvo borbe proizvođača u Slovačkoj, dok su u Poljskoj osim sličnih akcija pokrenutih i putem društvenih mreža, proizvođači pribegli snažnijim zahtevima i ostvarili subvencije EU i Poljske agencije za rekonstrukciju i modernizaciju poljoprivrede (engl. Polish Agency for the Restructuring and Modernisation of Agriculture). Problem pada cene jabuka može se pronaći i u opadajućoj domaćoj tražnji za jabukama u svim zemljama, uzrokovanom rastućom kupovnom moći i velikim izborom druge vrste (egzotičnog) voća u supermarketima (Mikulasova, 2015). U Srbiji je proizvodnja na visokom, ali cena na niskom nivou u poređenju sa ostalim zemljama. Srpski plasman jabuka trenutno je koncentrisan na rusko tržište (naročito jeftinije sorte, s obzirom na pad vrednosti rublje i životnog standarda ruskog stanovništva), dok se paralelno jedan deo jabuka uvozi iz Poljske (i tako posredno izvozi u Rusiju). Na cene jabuka u Srbiji najviše utiču troškovi skladištenja, mogućnost izvoza (Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, 2012 b), kao i vremenski uslovi (Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije, 2014).

Češka Republika, Mađarska i Slovačka beleže približne oscilacije cene **krompira** u analiziranom periodu. Ruska zabrana uvoza hrane nije uticala naročito na promene cene krompira, jer je izvoz ovog proizvoda u Rusiju iz Poljske i pre ograničenja bio relativno mali. Iako Poljska ima najveću potrošnju krompira po glavi stanovnika u Evropi (Mikulasova, 2015), njegova cena je u konstantnom padu još od 2010. godine. Od jula 2012. godine u Poljskoj je ukinuta regulatorna kontrola nad tržištem krompira i skroba te se ovo povrće našlo na slobodnom tržištu, što se odrazilo na još jači pad cena počevši od 2013. godine. Evropska unija je 2012. godina ukinula dvanaestogodišnje sankcije Srbiji za izvoz krompira na tržište evropskih zemalja zbog prisustva prstenaste truleži krompira, te je pokretanje izvoza uticalo je na rast cene ovog proizvoda na domaćem tržištu. Cena krompira u Srbiji dosta oscilira pod uticajem ponude i zavisi od vremenskih prilika i drugih faktora (insekti, plamenjača i druge bolesti) navodi se u bilansu Ministarstva poljoprivrede i zaštite životne sredine Republike Srbije (2013, februar).

Sveža **šargarepa** (mrkva) je imala blage oscilacije u ceni sa tendencijom pada u Češkoj Republici, Poljskoj, Slovačkoj, pa i u Srbiji. Jedini skok uočljiv je u Mađar-

skoj, premda se date cene odnose na podatke iz maja i juna, što znači da nad njima nisu izvršene sezonske korekcije. Šargarepa je jedno od najčešće uzgajanih biljnih kultura u Poljskoj (posle luka i kupusa), pa je tako ova država postala najveći proizvođač šargarepa u EU, čiji su najčešći izvozni partneri Slovačka, Češka i Rumunija (Agricultural Market Agency, 2015). Cena đubriva, semena, pesticida, herbicida i troškovi radne snage najviše determinišu cenu šargarepe u Srbiji.

POREĐENJE CENA ODABRANIH PROIZVODA U ODNOSU NA PROSEČNA PRIMANJA STANOVNIKA V4 ZEMALJA I SRBIJE

U nastavku rada je analiziran odnos cena odabranih proizvoda u poređenju sa prosečnim ukupnim prihodima stanovništva za svaku zemlju. U Tabeli 4 prezentovane su aritmetičke sredine relativnih odnosa cena odabranih proizvoda sa ukupnim prosečnim primanjima u svakoj zemlji (kao i objedinjene V4 grupe). U Tabeli 5 izražena je komparacija apsolutno i relativno najnižih i najviših cena odabranih proizvoda u V4 zemljama i Srbiji posmatranih u proseku perioda od 2008. do 2015. godine. Ukoliko je po nekom parametru Srbija ispoljila ekstremnu veličinu odnosno cenu, navedeno je kojoj zemlji u okviru V4 grupe odgovara navedena karakteristika.

Poljska ima apsolutno i relativno najniže cene svinjskog i pilećeg mesa. Svinjsko meso u proseku najviše košta u Slovačkoj, a pileće u Mađarskoj, dok su cene ovih kategorija u relativnom poređenju sa prosečnim primanjima najviše u Srbiji. Mleko, jaja, ulje i krompir su apsolutno najjeftiniji, ali relativno najskuplji u Srbiji. Jaja, buter i ulje najmanje koštaju u Češkoj, dok je mleko najjeftinije poljskim potrošačima u poređenju sa njihovim primanjima. U poređenju sa ostalim zemljama, mleko, jaja i ulje (apsolutno) najviše koštaju u Slovačkoj, a buter u Srbiji.

Cena hleba, šećera i kafe kao i piva su apsolutno najniže, ali relativno najviše u Srbiji. Brašno, hleb, šećer, čokolada i kečap su najjeftiniji za češke potrošače.

Tabela 4. Deskriptivna statistička analiza relativnih cena odabranih proizvoda u odnosu na prosječna primanja u V4 zemljama i Srbiji posmatranih u periodu od 2008. do 2015. godine

Zemlja	Deskriptivna statistika	Varijabla									
		Svinjsko meso	Pileće meso	Mleko	Jaja	Buter	Ulje	Jabuke	Krompir	Šargarepa	
Mađarska		0.00542	0.003314	0.000967	0.001495	0.002402	0.00192	0.001222	0.000769	0.001321	
Češka Republika		0.00452	0.002547	0.000793	0.001152	0.001326	0.001561	0.00127	0.000612	0.000803	
Slovačka	Aritmetička sredina	0.004932	0.002665	0.000875	0.001689	0.002009	0.00196	0.00129	0.000642	0.000911	
Poljska		0.003786	0.002051	0.000781	0.00146	0.001403	0.001768	0.000973	0.000567	0.000792	
Srbija		0.008487	0.004641	0.001271	0.002161	0.004155	0.00237	0.001225	0.000818	0.001042	
V4		0.004665	0.002644	0.000854	0.001449	0.001785	0.001802	0.001189	0.000648	0.000957	
Zemlja	Deskriptivna statistika	Brašno	Hleb	Šećer	Kafa	Marmelada	Čokolada	Kečap	Crno vino	Svetlo pivo	
Mađarska		0.000628	0.001152	0.001046	0.010728	0.003527	0.01071	0.003914	0.000879	0.00161	
Češka Republika		0.000474	0.000877	0.000859	0.010699	0.004525	0.008962	0.002003	0.002339	0.001559	
Slovačka	Aritmetička sredina	0.000482	0.001348	0.001019	0.010661	0.004798	0.00924	0.002771	0.002056	0.001249	
Poljska		0.000639	0.001192	0.000901	0.010522	0.003778	0.010645	0.002858	0.005021	0.001487	
Srbija		0.000957	0.001521	0.001442	0.016249	0.004373	0.017804	0.003042	0.003824	0.001783	
V4		0.000556	0.001142	0.000956	0.010652	0.004157	0.009889	0.002886	0.002574	0.001476	

Izvor: Kalkulacija autora, na bazi podataka *Eurostat-a*, *OECD-a* i Zavoda za statistiku Republike Srbije

Tabela 5. Komparacija apsolutno i relativno najnižih i najviših cena odabranih proizvoda u V4 zemljama i Srbiji posmatranih u proseku perioda od 2008. do 2015. godine.

	Svinjsko meso		Pileće meso		Mleko		Jaja		Buter		Ulje		Jabuke		Krompir		Šargarepa	
Apsolutno najniža cena	Poljska	Poljska	Poljska	Srbija	Srbija	Poljska	Srbija	Srbija	Poljska	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija
Relativno najniža cena	Poljska	Poljska	Poljska	Poljska	Česka	Poljska	Česka	Česka	Česka	Česka	Česka	Poljska	Poljska	Poljska	Poljska	Poljska	Poljska	Poljska
Apsolutno najviša cena	Slovačka	Mađarska	Mađarska	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Srbija	Srbija	Srbija	Slovačka	Slovačka	Česka	Česka	Mađarska	Mađarska	Mađarska	Mađarska
Relativno najviša cena	Srbija	Mađarska	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Srbija	Srbija	Mađarska	Mađarska
	Brašno		Hleb		Šećer		Kafa		Marmelada		Čokolada		Kečap		Crno vino		Svetlo pivo	
Apsolutno najniža cena	Slovačka	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Česka	Česka	Srbija	Srbija	Mađarska	Mađarska	Srbija	Slovačka
Relativno najniža cena	Česka	Česka	Česka	Česka	Poljska	Česka	Poljska	Poljska	Mađarska	Mađarska	Česka	Česka	Česka	Česka	Česka	Mađarska	Slovačka	Slovačka
Apsolutno najviša cena	Poljska	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Česka	Česka	Slovačka	Slovačka	Srbija	Poljska	Mađarska	Mađarska	Poljska	Poljska	Česka	Česka
Relativno najviša cena	Srbija	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Slovačka	Srbija	Poljska	Mađarska	Mađarska	Poljska	Poljska	Srbija	Mađarska

Izvor: Autori.

Iako su brašno (posredstvom cene pšenice), šećer i kafa tipično berzanski proizvodi koji mahom zavise od kretanja cena na svetskim tržištima te se one odražavaju i na cene u posmatranim zemljama, određene razlike ipak su uočljive. Tako brašno ima najnižu cenu u Slovačkoj a najvišu u Poljskoj u okviru posmatranog perioda, dok njegova cena najmanje opterećuje potrošače Češke, a najviše Srbije. Šećer je relativno najjeftiniji, a kafa apsolutno najskuplja u Češkoj Republici. Apsolutno najviša cena šećera je u Slovačkoj, a relativno najniža cena kafe je u Poljskoj.

Srbija ima apsolutno a Poljska relativno najniže cene kada su u pitanju jabuke, krompir i šargarepa. U apsolutnim iznosima, jabuke najviše koštaju u Češkoj, a najmanje u Slovačkoj, dok je krompir najskuplji u Mađarskoj a najpovoljniji u Srbiji kada se uporede cene ovog proizvoda među zemljama. Šargarepa košta najviše u Mađarskoj, kako u poređenju između zemalja tako i u relativnom opterećenju njihovih potrošača u odnosu na primanja.

Čokolada je najjeftinija u Češkoj Republici, a najskuplja u Srbiji, po obe kategorije. Isto tako je crno vino najpovoljnije u Mađarskoj, a najskuplje u Poljskoj, pokazuje analiza. Pivo je relativno najpovoljnije u Slovačkoj u odnosu na primanja slovačkog stanovništva, dok u Češkoj u poređenju sa ostalim zemljama ono ima najveću cenu.

ZAKLJUČAK

U radu je izvršen pregled trendova kretanja cena određenih životnih namirnica u periodu od 2008. do 2015. godine, u okviru Višegradske grupe zemalja i Srbije. U poređnom analizom došlo se do spoznaje da cene pojedinih proizvoda unutar V4 grupe imaju isti trend i dinamiku kretanja, što se prepisuje istim uslovima koji imaju zemlje članice EU. Ovo se naročito odnosi na obeležja koje podrazumeva zajednička agrarna politika EU, dok je poslednjih godina izražen uticaj zabrane uvoza hrane u Rusiju, što bi Srbija mogla da prepozna kao svoju izvoznu šansu. Srbija i V4 zemlje ispoljavaju iste šablone u promeni cena onih proizvoda čija su ponuda i tražnja definisani svetskim tržištima (berzanska roba). Pa ipak, svaka zemlja, Mađarska, Poljska, Češka Republika i Slovačka, bez obzira na članstvo u EU, kao i Višegradske grupe iskazuje i svojstvene oscilacije, trendove i mehanizme formiranja cena većine analiziranih proizvoda.

Analizirane su apsolutne razlike u cenama dotičnih proizvoda, ali i relativne – u odnosu na prosečna godišnja primanja stanovnika posmatranih država. U poređnom analizom utvrđeno je da Srbija ima apsolutno najniže cene većine proizvoda, ali relativno najviše cene mleka, jaja, ulja, krompira, hleba, šećera, kafe i piva. Pomenuta tendencija je veoma zabrinjavajuća s obzirom na životni standard u Srbiji. Izvozni

potencijal Srbije treba iskoristiti, a kreatori ekonomske politike treba da pruže organizacionu podršku promociji ovih proizvoda kod kojih postoji tražnja na svetskom tržištu. U okviru V4 zemalja, važi da Češka Republika i Poljska imaju apsolutno i relativno najniže, dok Mađarska i Slovačka najviše cene većine analiziranih proizvoda.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF MARKET PRICE OF SELECTED PRODUCTS BETWEEN THE VIŠEGRAD GROUP COUNTRIES AND SERBIA

Brkic Ivana

Ignjatijevic Svetlana

Abstract: *The paper provides a comparative analysis of the prices of selected food products within the Višegrad group and Serbia. The aim was to analyze the prices of basic food products in V4 countries based on the available data, so that they could be compared with the prices of identical products in Serbia. The main aim was to find out the reasons and causes of dynamics of price trends, as well as to identify factors which are responsible for similar or different changes in the price of certain food products within the defined time period for countries of the selected sample. We also compared the selected product prices to the total average income of residents in the observed countries. It was concluded that Serbia has the lowest prices compared to other countries, but relatively the highest prices of selected food products in relation to the average income of its residents.*

Keywords: *comparative analysis / market price / food products / Višegrad Group / Serbia*

LITERATURA

1. Agricultural Market Agency (2015, Novembar). Vegetable Market in Poland. Dostupno na: http://www.arr.gov.pl/data/00321/rynek_warzyw_w_polsce_en.pdf
2. Audran, X. (2014). Further Growth Expected for EU-28 Broiler Sector in 2015. Global Agricultural Network Report: FR9161, 9 September 2014. Dostupno na: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Poultry%20and%20Products%20Annual_Paris_EU-28_9-29-2014.pdf

3. Blasko, B. (2012). Analysis of the producer price of Hungarian raw milk in international comparison. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce-APSTRACT*, 6(5), 27-32.
4. Blaskó, B., Kovacs, K., Szollosi, L., i Szucs, I. (2012). Complex problem analysis of the Hungarian dairy farms. *APSTRACT: Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 6.
5. Boczar, P., & Blazejczyk-Majka, L. (2015). Characteristics of vegetable oil consumers in Poland in a view of sustainable consumption principles. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 14(3).
6. Borawski, P., i Dunn, J. W. (2014, May). Conditioning of milk market development in Poland with particular regard paid to price volatility. In *Economic Science for Rural Development Conference Proceedings* (No. 35).
7. CBI Market Intelligence (2016, January). CBI trends: Wine in Poland. Dostupno na: https://www.cbi.eu/sites/default/files/market_information/researches/trends-poland-wine-2016.pdf
8. Council of the European union (2015, Jul 8). Worrying situation on the dairy market and measures to be taken. Dostupno na: https://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXV/EU/07/20/EU_72056/imfname_10563771.pdf
9. Diplomacy and Trade (2014, September 17). Apple consumption campaign in Hungary. Dostupno na: <http://www.dteurope.com/businesssectors/news/apple-consumption-campaign-in-hungary.html>
10. Đorović, M., Stevanović, S., i Lazić, V. (2012). Srbija na međunarodnom tržištu alkoholnih pića. *Marketing*, 43(1), 15-23.
11. Drašković, B., Stošić, I., & Rajković, Z. (2011). Tržišna struktura i nestašice mleka u Srbiji. *Review of applied socio-economic research*, 65-79.
12. Euromonitor International (2014, November). Beer in Poland. Dostupno na: http://rynkologia.pl/wp-content/uploads/2015/05/Beer_in_Poland2.pdf
13. Eurostat (2017). Detailed Average Prices Report. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/hicp/methodology/detailed-average-prices>
14. Grosová, S., Masár, M., Kutnohorská, O. i Kubeš, V. (2017). Demand for Beer in the Czech Republic: Understanding Long-Term On-and Off-Trade Price Elasticities. *Czech Journal of Food Science*, 35(2).
15. Heli, S. (2014). Russia's restrictions on food imports. Bank of Finland Policy Brief 2014 No. 9, 11 August 2014. Dostupno na: <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/12754/173767.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

16. Ignjatijević, S., Babović, J. i Đorđević, D. (2012). Balasa indeks u određivanju komparativnih prednosti poljoprivrednih proizvoda u izvozu, *Teme*, 36(4), str. 1783-1800.
17. Ignjatijević, S., Čavlin, M., i Đorđević, D. (2014). Measurement of comparative advantages of processed food sector of Serbia in the increasing the export. *Ekonomika Poljoprivrede*, 61(3), 677.
18. Ignjatijević, S., Milojević, I., Cvijanović, G. i Jandrić, M. (2015). Balance of Comparative Advantages in Processed Food Sector of the Danube Countries. *Sustainability*, 7(6), 6976-6993.
19. KPMG (2014). The alcoholic beverages market in Poland. Dostupno na: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/02/The-alcoholic-beverages-market-in-Poland-2014-online.pdf>
20. Kruliš, K (2015). Internal Market and the EU-Russia Sanctions: Examination of Practice in Visegrád Countries One Year On, 4Liberty.eu. Dostupno na: http://4liberty.eu/wp-content/uploads/2015/08/Internal-Market_EU_Russia_Sanctions.pdf
21. Lovre, K., i Papić Brankov, T. (2015). The Supermarket Revolution in the Balkan Countries: The Case of Serbia. *Agroeconomia Croatica*, 5(1).
22. Mikulasova, J. (2015). Fresh Deciduous Fruit Annual 2015. Global Agricultural Network Report: EZ1512, 4 November 2015. Dostupno na: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Fresh%20Deciduous%20Fruit%20Annual%202015_Prague_Czech%20Republic_11-4-2015.pdf
23. Mikulasova, J. (2015). Livestock and Products Annual 2015. Global Agricultural Network Report: EZ1515, 25 November 2015. Dostupno na: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Livestock%20and%20Products%20Annual%202015_Prague_Czech%20Republic_11-25-2015.pdf
24. Mikulasova, J. (2016). Poultry and Products Annual Report 2016. Global Agricultural Network Report: EZ1610, 2 September 2015. Dostupno na: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Poultry%20and%20Products%20Annual%20Report%202016_Prague_Czech%20Republic_9-2-2016.pdf
25. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2011, april). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda - svinje i svinjsko meso – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Свиња_и_свињског_меса_-_pigs_and_pigmeat/Претходни_извештај_Април_2011_Preview_Report_April_2011.pdf

26. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2012, jun a). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda - svinje i svinjsko meso – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Свиња_и_свињског_меса_-_pigs_and_pigmeat/Претходни_извештај_Јун_2012_-_Previous_Report_June_2012.pdf
27. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2009, februar). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda – suncukret i ulja – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Сунцукрет_и_уља_-_sunflower_seed_and_products/Претходни_извештај_2009.pdf
28. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2012, februar). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda – suncukret i ulja – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Сунцукрет_и_уља_-_sunflower_seed_and_products/Претходни_извештај_Фебруар_2012.pdf
29. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2012, jun b). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda – jabuke – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Јабуке_-_apples/Претходни_извештај_Јун_2012_-_Previous_Report_June_2012.pdf
30. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2014, septembar). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda – jabuke – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Јабуке_-_Apples/Претходни_извештај_Септембар_2014_-_Previous-Report-June-2014.pdf
31. Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Republika Srbija (2013, februar). Bilans poljoprivredno prehrambenih proizvoda – krompir – proizvodnja, prerada i tržište. Dostupno na: http://www.mpzss.gov.rs/download/Bilansi/Кромпир_-_potato/Izvestaj-o-krompiru-februar-2013.pdf
32. OECD (2017). Average annual wages. *OECD Employment and Labour Market Statistics* (database). Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1787/data-00571-en>
33. OECD/FAO (2016). OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025, OECD Publishing, Paris. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1787/agr-outlook-2016-en>
34. Rehder, E. (2014). Russian ban hits Hungarian pork and poultry sector. Global Agricultural Network Report: GM14025, 18 August 2014. Do-

- stupno na: http://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Russian%20ban%20hits%20Hungarian%20pork%20and%20poultry%20sector%20_Berlin_Hungary_8-18-2014.pdf
35. Rucinski, P. (2015, b). Poland among leading poultry meat producers in the EU. Global Agricultural Network Report, 16 September 2015. Dostupno na: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Poland%20among%20leading%20poultry%20meat%20producers%20in%20the%20EU._Warsaw_Poland_9-16-2015.pdf
 36. Rucinski, P. (2015, a). Farmers Protest against Deteriorating Situation in Agriculture. Global Agricultural Network Report, 20 February 2015. Dostupno na: https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/Farmers%20Protest%20against%20Deteriorating%20Situation%20in%20Agriculture._Warsaw_Poland_2-18-2015.pdf
 37. RZS (2017). Statistički godišnjak Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=82>
 38. Salai, S., Gašović, M., i Čelić, M. (2013). Marketing research into wine consumption determinants in Vojvodina. *Marketing*, 44(2), 103-114.
 39. Savov, R., Tóth, M., Lančarič, D., i Prístavka, M. (2014). Microbreweries as an emerging trend in slovak brewing industry. Quality or price?. *Trendy v podnikání – Business Trends* 3/2014, 71-77.
 40. Sidlovits, D., i Kator, Z. (2007, September). Characteristics of vertical coordination in the Hungarian wine sector. In *Proceedings of the 104th EAAE Seminar on Agricultural Economics & Transition, Budapest* (1-28).
 41. Smutka, L. (2014). Mutual trade in agricultural products among Visegrad countries–basic development trends. *Studia Universitatis Babeş Bolyai-Negotia*, (1), 21-40.
 42. Svatos, M., & Smutka, L. (2014). Visegrad countries-agrarian foreign trade development in relation to their total merchandise trade performance. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego*, 14(4).
 43. Syrovátka, P., Chládková, H., i Žufan, P. (2015). Consumer Demand for Wine and Beer in the Czech Republic, and Their Mutual Influences. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63, 231.
 44. Válek, I. (2015). The Effect of Entry into the European Union on the Slovak Beer Industry and Its Consequences for the Tax Taken from the Excise Duty on Beer. *Beverages*, 1(4), 320-328.

45. Vöneki, É., Mándi-Nagy, D., i Stark, A. (2015). Prospects for the European Union and Hungarian dairy sectors after the abolition of the milk quota system. *Studies in Agricultural Economics*, 117(1), 1-9.
46. Vuković, A., Ubiparip, D., Radovanović, M., & Jaćimović, S. (2015). Fresh Tomato: Promising export product for Serbia?. *Industrija*, 43(3), 171-189.
47. Weldesenbet, T. (2013). Asymmetric price transmission in the Slovak liquid milk market. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 59, 512-524.
48. World Bank (2010). *Commodity Markets Outlook*. World Bank: Washington, DC.
49. World Bank (2011, June). *Commodity Markets Outlook, Global Commodity Markets Annex*. World Bank: Washington, DC.
50. World Bank (2012, January). *Commodity Markets Outlook*. World Bank: Washington, DC.
51. World Bank (2013, July). *Commodity Markets Outlook*. World Bank: Washington, DC.
52. World Bank (2014, October). *Commodity Markets Outlook*. World Bank: Washington, DC.

PREGLEDNI RADOVI

PROBLEM BUDŽETSKOG DEFICITA U SAVREMENIM EKONOMIJAMA

Stanulović Milana¹

Sažetak: *Višak rashoda nad prihodima u državnom budžetu predstavlja budžetski deficit. Postojanje budžetskog deficita, samo po sebi, ne predstavlja negativno stanje. Sve dok budžetski defeciti omogućavaju održavanje pune zaposlenosti i dostizanje definisanih ciljeva ekonomske politike, postoji puno razumevanje za nastanak budžetskog deficita. Budžetski deficit Republike Srbije pokazao je tendenciju rasta u periodu 2005.-2014. godine, nakon čega počinje trend opadanja, kao rezultat primena mera fiskalne konsolidacije. Osim izbegavanja negativnih posledica postojanja visokog budžetskog deficita, Srbija mora održavati svoj budžetski deficit na nivou manjem od 3% BDP-a, obzirom da to predstavlja uslov za članstvo u Evropskoj uniji. Osim zemalja koje pretenduju da postanu članice ova obaveza važi i za zemlje koje su već članice, uz mogućnost kratkoročnog odstupanja u uslovima ekonomske recesije. Na ovaj način Evropska unija pokušava da ostvari fiskalnu disciplinu među članicama. Upoređivanjem budžetskih deficita razvijenih zemalja i zemalja u tranziciji moguće je uočiti razmimoilaženje u visini budžetskih deficita. Naime, razvijene zemlje ostvaruju veće budžetske deficite u prvim godinama ekonomske krize, dok budžeti zemalja u tranziciji oslikavaju negativne posledice krize u kasnijim godinama. Razlog tome jesu kanali preliivanja krize, zahvaljujući kojima je kriza prvo zahvatila razvijene zemlje, a tek kasnije stigla u zemlje u tranziciji.*

Ključne reči: *budžetski deficit / javni dug / ekonomska kriza / savremene ekonomije / razvijene zemlje, zemlje u razvoju*

UVOD

Budžet predstavlja finansijski dokument države, u kome su iskazani javni prihodi i javni rashodi države. Ukoliko u budžetu postoji višak rashoda nad prihodima, onda postoji budžetski deficit. Postojanje manjeg i trenutnog budžetskog deficita

1 Master ekonomije, Dušana Spasića 7, Niš, e-mail: mstanulovic@gmail.com

može biti posledica cikličnih privrednih kretanja, ili privremeno povećanih državnih rashoda, i kao takav ne predstavlja veliku opasnost za ekonomiju jedne države. Međutim, kontinuirani i visok budžetski deficit sa sobom nosi brojne opasnosti, koje mogu državu uvesti u velike nestabilnosti, ukoliko ne bude finansiran na vreme i na odgovarajući način. Ukoliko se budžetski deficit jedne zemlje kumulira u dužem vremenskom periodu, on dovodi do rasta javnog duga kao posledicu. Ukoliko javni dug pređe određene granice, njegovo kasnije finansiranje biće veoma otežano, jer je najčešći način finansiranja javnog duga novo zaduživanje, koje sa sobom nosi određenu kamatu, i samim tim povećanje narednih budžetskih deficita i javnog duga u narednom periodu, tj. ostavlja se budućim generacijama. Zbog toga je problem budžetskog deficita, kao i javnog duga, gorući problem savremenih ekonomija, i to ne samo nerazvijenih i zemalja u tranziciji, već su i razvijene zemlje suočene sa ovim problemom, pogotovo u periodima recesije, kakva je zahvatila svetsku ekonomiju od 2007. godine, i još uvek traje. Obzirom na opasnosti koje sa sobom nosi budžetski deficit, on postaje značajan kriterijum ocene stanja ekonomije jedne zemlje. Visina budžetskog deficita predstavlja jedan od kriterijuma za ulazak u Evropsku uniju, kao i Evropsku monetarnu uniju, i članice su obavezne da taj kriterijum ispunjavaju i nakon pridruživanja, pri čemu se tolerišu kratkotrajna odstupanja, kao posledica cikličnih kretanja privrede.

BUDŽETSKI DEFICIT

U toku istorije ekonomske misli smenjivala su se mišljenja o neophodnosti uravnoteženja državnog budžeta. Klasična ekonomska teorija je postojanje budžetske ravnoteže smatrala ključnim pravilom vođenja državne politike, bez obzira na to u kom stanju se privreda nalazi. Već kejnsovijanska ekonomska teorija odbacuje ovo pravilo i politika pozajmljivanja i kreiranja novca za pokriće sve većih budžetskih rashoda postaje sve više primenjivana. U savremenim ekonomskim uslovima ustaljeno je mišljenje da sve dok budžetski deficiti omogućavaju održavanje pune zaposlenosti i dostizanje definisanih ciljeva ekonomske politike, postoji puno razumevanje za nastanak budžetskog deficita.

Najčešći razlozi nastanka budžetskog deficita su (Timušić, 2011):

- Preterana javna potrošnja,
- Veliki procenat izdvajanja iz budžeta za finansiranje potreba javnih preduzeća,
- Veliki državni aparat koji je jedan od najzancajnijih državnih korisnika,

- Neplanska i neracionalna potrošnja,
- Finansiranje rata ili posledica elementarnih nepogoda.

Budžetski deficit može imati različite negativne posledice. Njegovo postojanje ukazuje na veće poresko opterećenje u budućnosti, vrši inflatorni pritisak i time remeti cenovnu stabilnost, dovodi do pada kreditnog rejtinga države i poskupljenja servisiranja duga.

Načini finansiranja budžetskog deficita su (Đurović-Todorović, Đorđević, 2010):

1. Direktno zaduživanje države kod centralne banke,
2. Pozajmljivanje finansijskih sredstava od suficitarnih transaktora,
3. Zaduživanje u inostranstvu,
4. Povećanje poreskih prihoda,
5. Smanjenje javnih rashoda ,
6. Prihodi od privatizacije.

ANALIZA BUDŽETSKOG DEFICITA REPUBLIKE SRBIJE

Državni budžet Srbije je osnovni finansijski dokument državne politike, preko koga država prikupljena sredstva po osnovu javnih prihoda, od poreskih obveznika, raspoređuje za finansiranje funkcija i zadataka države, kao i realizaciju ekonomske politike (Timušić, 2011). Budžetski sistem Republike Srbije ureden je Zakonom o budžetskom sistemu.

U Republici Srbiji budžet se donosi u formi zakona. Ustavom je precizirano da se sredstva iz kojih se finansiraju nadležnosti Republike Srbije, autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave obezbeđuju iz poreza i drugih javnih prihoda. Ustavom je, takođe, definisano da Republika Srbija, autonomne pokrajine i lokalne samouprave imaju budžete u kojima moraju biti iskazani svi prihodi i rashodi kojima se finansiraju njihove nadležnosti.

Tabela 1. Budžet Republike Srbije za 2005. i 2017.godinu

A. RAČUN PRIHODA I PRIMANJA, RASHODA I IZDATAKA	2005. godina	2017. godina
Ukupni prihodi i primanja ostvarena po osnovu prodaje nefinansijske imovine	396.099.000.000	1.092.883.504.000
Ukupni rashodi i izdaci za nabavku nefinansijske imovine	375.606.000.000	1.123.195.679.000
Budžetski suficit/deficit	20.493.000.000	-30.312.175.000
Izdaci za otplatu glavnice (u cilju sprovođenja javnih politika)	24.291.751.000	34.800.000.000
Izdaci za nabavku finansijske imovine (u cilju sprovođenja javnih politika)	2.785.700.000	3.987.825.000
Ukupan fiskalni suficit/deficit	-6.584.451.000	- 69.100.000.000

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za 2017. godinu; Zakon o budžetu Republike Srbije za 2005. godinu.

Zakonom o budžetu Republike Srbije za 2017. godinu uređeni su prihodi i primanja, rashodi i izaci budžeta Republike Srbije za 2017. godinu, njegovo izvršavanje, obim zaduživanja za potrebe finansiranja deficita i konkretnih projekata i davanje garancija, upravljanje javnim dugom, korišćenje donacija, projektnih zajmova, korišćenje prihoda od prodaje dobara i usluga budžetskih korisnika i prava i obaveze korisnika budžetskih sredstava.

Poređenjem budžeta za 2005. i 2017. godinu mogu se uočiti velika odstupanja. Naime, Republika Srbija je u 2005. godini ostvarila suficit državnog budžeta, dok u 2017. ostvaruje deficit u iznosu od 30,312 mlrd. dinara. Iako je planirani budžetski deficit Srbije za 2017. godinu znatno manji nego prethodnih godina, i odražava uspešnost plana fiskalne konsolidacije, još uvek nije postignut nivo iz 2005. godine.

Prosečan budžetski deficit Republike Srbije u periodu od 2005. do 2016. godine iznosi 3,5% BDP-a. Srbija je u 2005. godini ostvarila suficit u iznosu od 1,15% BDP-a, a najveći deficit u 2014. godini, u iznosu od 6,4% BDP-a.

Tabela 2. Budžetski deficit Republike Srbije u periodu 2005.-2016.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Budžetski deficit	1,15	-1,46	-1,95	-2,65	-4,46	-4,80	-4,99	-6,0	-5,7	-6,4	-4	-1,4

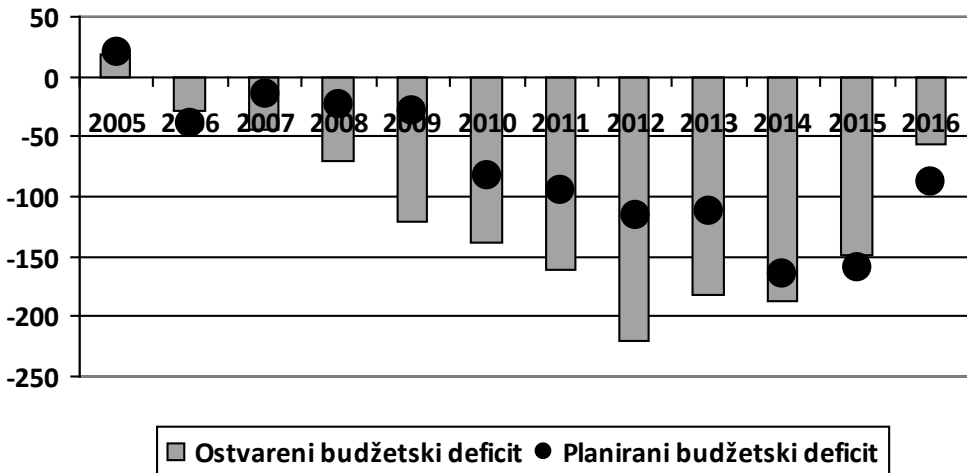
Izvor: <https://tradingeconomics.com/serbia/government-budget>

Budžetski deficit Republike Srbije pre početka ekonomske krize nalazio se na prilično niskom i zadovoljavajućem nivou. Nakon ostvarenih suficita u 2004. i 2005. godini, budžetski deficit Republike Srbije konstanto raste do 2014. godine.

U 2005. godini ostvaren je suficit u iznosu od 19.332 mil. dinara, odnosno 1,15% BDP-a, ali uz povećanje javnog duga, što je rezultat zaduživanja pred kraj godine. Međutim, već sledeće godine ostvaruje se deficit u iznosu od 1,46% BDP-a, ali u ovoj godini dolazi do smanjenja javnog duga. Objašnjenje za ovu situaciju nalazimo u privatizaciji. Naime, jedan deo prihoda od privatizacije iskorišćen je za otplatu jednog dela javnog duga. Slična situacija dešava se i u 2007. i 2008. godini. U 2009. godini rast duga i deficit su približno isti, a već 2010. godine nastaje velika razlika između rasta duga i deficita. Naime, dug raste znatno više od deficita, a deficit započinje trend naglog rasta iz godine u godinu. Mere fiskalne konsolidacije koje su stupile na snagu u oktobru 2012. godine nisu dale očekivan rezultat, te je naplata prihoda u 2013. godini bila manja od očekivane. To se pre svega odnosi na akcize na duvanske prerađevine, PDV i neporeske prihode. Obzirom na to, budžetski deficit u 2013. godini bio je veći od planiranih 3,6% BDP i iznosio je 5,7 % BDP. U 2014. godini deficit dostiže svoj rekordni nivo od 6,4% BDP-a.

Krajem 2014. godine započet je trogodišnji program fiskalne konsolidacije sa ciljem da se obuzda nekontrolisani rast javnog duga, a javne finansije usmere ka održivom putu. Planirani rezultati ovog programa, između ostalog, bili su umanjnjenje deficita sa 6,4% BDP-a u 2014. godini na 3,8% BDP-a u 2016. godini. Iako smo tek na početku treće (i poslednje) godine koju ovaj plan obuhvata, već sada je evidentno da su postavljeni fiskalni ciljevi ispunjeni, pa i nadmašeni. Naime, budžetskim planom za 2017. godinu je predviđeno da će deficit opšte države iznositi 1,7% BDP-a, što je za oko 750 mln evra manji deficit u odnosu na prvobitan plan (Petrović, Brčerević, Minić, 2017, dostupno na: [http://www.fiskalnisavet.rs/doc/istrazivacki-radovi/FS%20radni%20dokument%20-%20KBF%202017%20\(SRB\).pdf](http://www.fiskalnisavet.rs/doc/istrazivacki-radovi/FS%20radni%20dokument%20-%20KBF%202017%20(SRB).pdf)).

Slika 1. Republika Srbija - planirani i ostvareni budžetski deficit 2005-2016, u mlrd. dinara.

Izvor: Petrović, Brčerević i Minić, 2017, obrada autora

Suprotno ustaljenom mišljenju da su dobri fiskalni rezultati rezultat mera štednje iz inicijalnog plana fiskalne konsolidacije 2015.-2017., Fiskalni savet ističe mišljenje da je uzrok tih rezultata, ustvari, neplanirano snažan rast javnih prihoda. Naime, ostvareni rezultati moraju biti praćeni odgovarajućim strukturnim reformama u budućem periodu (pre svega reformama u javnim i državnim preduzećima), jer u suprotnom ostvareni rezultati mogu biti poništeni u kratkom roku.

Poređenjem planiranih i ostvarenih budžetskih rezultata može se primetiti da sa otpočinjanjem velike ekonomske krize, 2009. godine, osim povećanja budžetskog deficita, povećana je i razlika između planiranih i ostvarenih rezultata. Budžetski deficit Republike Srbije pokazao je tendenciju rasta u periodu krize, ali i senzitivnost na sprovedene mere fiskalne konsolidacije u cilju ublažavanja efekata krize na budžet. Mere fiskalne konsolidacije iz 2012. godine dale su male, ali ipak nedovoljne rezultate, dok su mere fiskalne konsolidacije u periodu 2014.-2017. godine dale i više od očekivanih rezultata. Međutim, kao što je već navedeno, da bi se ovaj napredak nastavio, i konačno stiglo do ponovnog ostvarenja suficita državnog budžeta, neophodne su strukturne reforme, pre svega u javnim i državnim preduzećima, kao podrška održanju ove pozitivne tendencije. U suprotnom, ovaj pozitivan rezultat neće biti održiv na duži rok.

PRILAGOĐAVANJE BUDŽETSKOG DEFICITA REPUBLIKE SRBIJE U CILJU ISPUNJENJA KRITERIJUMA PRIDRUŽIVANJA EVROPSKOJ UNIJI

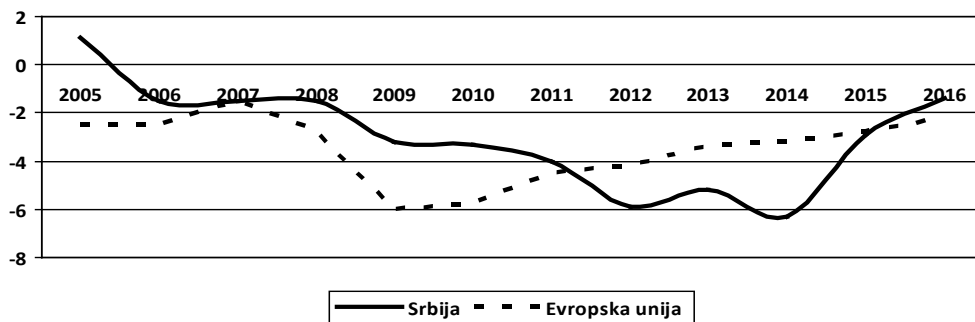
Pristup fiskalne harmonizacije pretpostavlja da integracija zahteva prethodno ustanovljavanje pravila o funkcionisanju fiskalnog sistema i profilisanja fiskalnih politika, u formi zakonom obavezujućih propisa za sve države članice (Lovre, Jotić, 2013).

Pridruživanje Evropskoj uniji uslovljeno je ispunjivanjem Mاستriških kriterijuma konvergencije, koji, između ostalog, propisuju maksimalan iznos budžetskog deficita od 3% BDP.

Stanje u fiskalnom sistemu Republike Srbije u periodu 2000.-2008. godine beleži trend poboljšanja. Fiskalni deficit 2000. godine iznosio je 3% BDP-a, i samim tim tada je ispunjavao jedan od Mاستriških kriterijuma, a 2005. godine je bio zabeležen suficit u budžetu. Međutim, sa otpočinjanjem svetske ekonomske krize fiskalni deficit Republike Srbije beleži rast i u 2014. godini dostiže rekordnih 6,4% BDP-a. U periodu 2014.-2016. godine budžetski deficit Republike Srbije ponovo opada, i u 2016. godini iznosi 1,4 % BDP-a.

Na prihodnoj strani budžeta Republike Srbije glavni pravac u harmonizaciji sa fiskalnim pravilima Evropske unije treba da bude povećanje ubiranja prihoda sve većim uključivanjem sive ekonomije u formalne tokove. U poređenju sa Evropskom unijom, kao i drugim zemljama u tranziciji, poresko opterećenje u Srbiji je umereno. Međutim, značajna razlika javlja se u strukturi poreza u ukupnim poreskim prihodima. Na rashodnoj strani budžeta, u smislu harmonizacije, promena se treba usmeriti ka promeni strukture potrošnje. Javna potrošnja u Republici Srbiji je veoma visoka, i u 2012.godini iznosila je čak 50% BDP.

Slika 2. Budžetski deficit Srbije i Evropske unije u periodu 2005.-2016.

Izvor: <https://tradingeconomics.com/serbia/government-budget>

U prvoj godini posmatranog perioda (2005.) Srbija ostvaruje suficit državnog u iznosu od 1,15 % BDP-a, dok Evropska unija ostvaruje deficit u iznosu od 2,5% BDP-a. Budžetski deficit Evropske unije je u 2006. godini bio neznatno viši od budžetskog deficita Republike Srbije, dok u 2007. godini dolazi do izjednačenja. U periodu 2007.-2011. godine budžetski deficit Evropske unije znatno je viši od deficita Republike Srbije. Zatim, u periodu 2011.- 2015.godine dolazi do preokreta, i budžetski deficit Republike Srbije biva veći od deficita Evropske unije, da bi 2016.godini ponovo došlo do približavanja.

Uočljiva je tendencija razmimoilaženja budžetskih rezultata Srbije i Evropske unije, pri čemu Evropska unija dostiže najviše nivoe budžetskog deficita u periodu ekonomske krize, dok Srbija u tom periodu ostvaruje znatno niže deficite u poređenju sa prosekom EU.

ANALIZA BUDŽETSKOG DEFICITA EVROPSKE UNIJE

Evropskoj uniji monetarna politika je centralizovana, a fiskalna politika decentralizovana, dakle ona ostaje u odgovornosti vlada država članica. Dakle, fiskalni položaj Evropske unije predstavlja zbir fiskalnih položaja zemalja članica. Održavanje fiskalne discipline u decentralizovanom fiskalnom sistemu predstavlja značajan izazov za zemlje članice EU. Osim uređenja odnosa postojećih članica, neophodno je utvrditi smernice za zemlje koje pretenduju da postanu članice EU. Među zemljama Evropske unije glavnu ulogu u diskusiji između centralne monetarne i decentralizovane fiskalne politike ima Evropska monetarna unija (Vuković, 2008).

Obzirom na decentralizovanu fiskalnu politiku, kao i na to da postoji veliki broj učesnika, tj. zemalja članica, neophodno je uspostavljanje određenih pravila, radi lakše koordinacije fiskalnih, a pre svega budžetskih politika zemalja članica Evropske unije.

Ova pravila definisana su u Mاستriškim kriterijumima konvergencije, zatim Paktu o stabilnosti i rastu i Evropskom fiskalnom paktu.

Mاستriški kriterijumi konvergencije definisani su ugovorom iz Mاستrihta koji je potpisan 1992. godine. Oni predstavljaju kriterijume koje su članice EU morale da ispune kako bi pristupile Evropskoj monetarnoj uniji. Ti kriterijumi, između ostalog, određuju da budžetski deficit ne sme biti veći od 3% BDP-a, a javni dug od 60% BDP-a.

Mاستriški kriterijumi, dakle, sadrže monetarne i fiskalne zahteve. Definisane gornje granice budžetskog deficita i javnog duga čine fiskalne zahteve i njihov cilj je uspostavljanje fiskalne discipline u zemljama članicama.

Postavlja se pitanje, da li zemlje mogu da ispune ove kriterijume, pristupe EMU i u narednim godinama nemaju obavezu održavanja budžetskog deficita i javnog duga u datim granicama? Ovo pitanje rešeno je uvođenjem Pakta o stabilnosti i rastu.

Pakt je uveden usvajanjem Rezolucije Evropskog saveta u Amsterdamu 1997. godine. Pakt je usvojen kako bi zemlje članice nastavile da sprovode razumnu budžetsku politiku, definisanu Matriškim kriterijumima, i nakon ulaska u EMU.

Osnovni cilj Pakta je sprečavanje prekomernih deficita, radi obezbeđivanja fiskalne discipline zemalja članica. Prema Paktu, zemlje članice se obavezuju da će svoja srednjoročna salda budžeta dovesti u ravnotežu ili čak suficit. Na taj način ostavlja se dovoljno prostora zemljama da se suoče sa cikličnim privrednim fluktuacijama, i definiše se da ciklični deficiti, koji bi se u tom slučaju pojavili, ne bi smeli biti veći od referentne vrednosti 3% bruto domaćeg proizvoda (BDP).

Implementacija Pakta o stabilnosti i rastu počiva na dva stuba (Grujić Kalkan, 2013):

1. Na principu multilateralnog nadzora budžetskih pozicija i
2. Na procedurama u slučaju prekomernih deficita

Nadzor budžetskih pozicija obuhvata rani sistem upozoravanja i kratkoročni nadzor.

Rani sistem upozoravanja odnosi se na srednjoročne projekcije budžetskih pozicija i njime se u ranoj fazi prepoznaju eventualne prepreke u ostvarenju ciljeva Pakta o stabilnosti i rastu. U okviru njega sadržana je obaveza prezentacije godišnjih programa stabilnosti zemalja članica EMU i planova konvergencije ostalih članica EU. Na osnovu datih podataka u programu, Evropski savet donosi odluku da li konkretna zemlja može održati budžetski deficit u propisanoj granici od 3% BDP. Ukoliko je odluka Saveta negativna, zemlja mora pristupiti revidiranju planova, kako bi u ponovljenom postupku dobila pozitivnu ocenu.

Kratkoročnim nadzorom proveravaju se trenutne budžetske pozicije na osnovu polugodišnjih izveštaja, i tom prilikom Evropska komisija donosi odluku o tome da li postoji preterani deficit i da li je budžetska politika adekvatna za održavanje deficita u propisanoj granici od 3% BDP. U slučaju negativnog mišljenja Komisija obaveštava Savet koji donosi konačno mišljenje. Pri donošenju mišljenja Savet uzima u obzir i olakšavajuće činjenice, kao što su privredna recesija, prirodne katastrofe, i sl., uz čije bi se uvažavanje mogao, konkretnoj zemlji, dozvoliti deficit veći od propisane granice od 3% BDP.

Ukoliko je konačno mišljenje Evropskog saveta negativno, pristupa se *proceduri u slučaju prekomernog deficita*. Savet prvo daje određene preporuke za smanjenje deficita konkretnoj zemlji članici, kojih bi trebalo da se pridržava u naredna četiri meseca. Ukoliko se članica ne pridržava tih preporuka, Savet propisuje konkretne mere za smanjenje deficita koje članica treba implementirati u roku od mesec dana. Ukoliko se članica ne pridržava zadatih mera, pristupa se uvođenju sankcija. Sankcije uključuju informisanje javnosti o neposlušnosti u slučaju izdavanja državnih obveznica, reviziju kreditne politike od strane Evropske investicione banke, obavezu deponovanja beskamatnog depozita u određenom iznosu i nametanje raznih novčanih kazni.

Nakon utvrđivanja konkretnih mera, pre implementacije istih, članici se daje još dva meseca vremena da deficit dovede u zahtevane granice. Ukoliko zemlja to ne uradi u datom roku, sankcije nastupaju trenutno.

Prvi slučaj pokretanja mera pakta zabeležen je 2000. godine u slučaju Irske, kada je Savet izdao tzv. rano upozorenje. U toj godini Irska je ostvarila čak suficit od 4,7% BDP-a. Među prvim zemljama koje su prekršile pravila Pakta o stabilnosti i rastu bile su upravo neke od najvećih članica EMU Nemačka i Francuska.

U 2002. godini Francuska i Nemačka ostvaruju deficit od 3,3% BDP-a, odnosno 3,8% BDP-a, osim njih budžetski deficit iznad propisanih 3% BDP ostvaruju i Grčka, Italija i Portugalija. Početkom 2003. godine učinjeni su prvi koraci u okviru takozvane procedure preteranih deficita u Nemačkoj i Francuskoj. Međutim, ove zemlje nikada nisu sankcionisane iako njihov budžetski deficit nije doveden u okvire propisane Paktom o stabilnosti i rastu. Umesto toga, Savet je stavio Pakt u „mirovanje“. Ova situacija ukazala je na nedostatke Pakta, nakon čega se pristupilo redizajniranju Pakta o stabilnosti i rastu.

Pakt o stabilnosti i rastu revidiran je 2005. godine. Zadržani su osnovni elementi Pakta (budžetski deficit do 3% BDP i javni dug do 60% BDP), ali je uvedena veća fleksibilnost za prelazak utvrđenog deficita u periodima recesije. Redizajnirani Pakt zadržava i princip kaznenih mera, pri tom nastojeći da se izbegnu situacije u kojima bi se te kazne primenjivale. Drugim rečima, pristupa se jačanju pravila u ex ante pre nego u ex post rokovima.

Evropski fiskalni pakt, kao svojevrsna dopuna Pakta o stabilnosti i rasta, stupio je na snagu 01.januara 2013. godine. Evropski fiskalni pakt propisuje stroža budžetska pravila za zemlje potpisnice, kao i automatske sankcije za one koji ih krše. Po odredbama ovog pakta, nacionalni budžeti moraju biti uravnoteženi ili u plusu, strukturni deficiti ne smeju preći granicu od 0,5% BDP, a javni dug može iznositi najviše 60% BDP.

BUDŽETSKI DEFICIT EVROPSKE UNIJE

Na osnovu fiskalne politike Evropske unije, budžetski deficit zemalja članica ne sme prelaziti 3% BDP-a, što dozvoljava odstupanja u slučaju recesije. Prosečan deficit Evropske unije prelazi ovu granicu u periodu 2009.-2013. godine, što predstavlja posledicu recesije, a od 2014. godine budžetski deficit EU beleži pad, što ukazuje na oporavak od recesije.

Tabela 3. Budžetski deficit zemalja EU u periodu 2005.-2016., izražen u % BDP-a

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
<i>EU (28zemalja)</i>	-2.5	-1.6	-0.9	-2.5	-6.6	-6.4	-4.6	-4.3	-3.3	-3.0	-2.4	-1,7
<i>EU (27zemalja)</i>	-2.5	-1.6	-0.9	-2.5	-6.6	-6.4	-4.5	-4.2	-3.3	-3.0	-2.4	-1,7
<i>Evrozona (19)</i>	-2.6	-1.5	-0.6	-2.2	-6.3	-6.2	-4.2	-3.6	-3.0	-2.6	-2.1	-1,5
<i>Evrozona (18)</i>	-2.6	-1.5	-0.6	-2.2	-6.3	-6.2	-4.2	-3.6	-3.0	-2.6	-2.1	-1,6
<i>Belgija</i>	-2.8	0.2	0.1	-1.1	-5.4	-4.0	-4.1	-4.2	-3.1	-3.1	-2.5	-2,6
<i>Bugarska</i>	1.0	1.8	1.1	1.6	-4.1	-3.1	-2.0	-0.3	-0.4	-5.5	-1.6	0,0
<i>Češka</i>	-3.1	-2.3	-0.7	-2.1	-5.5	-4.4	-2.7	-3.9	-1.2	-1.9	-0.6	0,6
<i>Danska</i>	5.0	5.0	5.0	3.2	-2.8	-2.7	-2.1	-3.5	-1.0	1.4	-1.3	-0,9
<i>Nemačka</i>	-3.4	-1.7	0.2	-0.2	-3.2	-4.2	-1.0	0.0	-0.2	0.3	0.7	0,8
<i>Estonija</i>	1.1	2.9	2.7	-2.7	-2.2	0.2	1.2	-0.3	-0.2	0.7	0.1	0,3
<i>Irska</i>	1.6	2.8	0.3	-7.0	-13.8	-32.1	-12.6	-8.0	-5.7	-3.7	-2.0	-0,6
<i>Grička</i>	-6.2	-5.9	-6.7	-10.2	-15.1	-11.2	-10.3	-8.9	-13.1	-3.7	-5.9	0,7
<i>Španija</i>	1.2	2.2	1.9	-4.4	-11.0	-9.4	-9.6	-10.5	-7.0	-6.0	-5.1	-4,5
<i>Francuska</i>	-3.2	-2.3	-2.5	-3.2	-7.2	-6.8	-5.1	-4.8	-4.0	-3.9	-3.6	-3,4
<i>Hrvatska</i>	-3.9	-3.4	-2.4	-2.8	-6.0	-6.2	-7.8	-5.3	-5.3	-5.4	-3.4	-0,8
<i>Italija</i>	-4.2	-3.6	-1.5	-2.7	-5.3	-4.2	-3.7	-2.9	-2.9	-3.0	-2.7	-2,4
<i>Kipar</i>	-2.2	-1.0	3.2	0.9	-5.4	-4.7	-5.7	-5.6	-5.1	-8.8	-1.2	0,4
<i>Letonija</i>	-0.4	-0.6	-0.6	-4.3	-9.1	-8.7	-3.3	-1.0	-1.0	-1.6	-1.3	0,0
<i>Litvanija</i>	-0.3	-0.3	-0.8	-3.1	-9.1	-6.9	-8.9	-3.1	-2.6	-0.7	-0.2	0,3
<i>Luksemburg</i>	0.1	2.0	4.2	3.4	-0.7	-0.7	0.5	0.3	1.0	1.4	1.4	1,6
<i>Mađarska</i>	-7.8	-9.3	-5.1	-3.6	-4.6	-4.5	-5.5	-2.3	-2.6	-2.1	-1.6	-1,8
<i>Malta</i>	-2.6	-2.5	-2.2	-4.2	-3.3	-3.2	-2.5	-3.7	-2.6	-2.0	-1.3	1,0
<i>Holandija</i>	-0.3	0.2	0.2	0.2	-5.4	-5.0	-4.3	-3.9	-2.4	-2.3	-2.1	0,4
<i>Austrija</i>	-2.6	-2.6	-1.4	-1.5	-5.4	-4.5	-2.6	-2.2	-1.4	-2.7	-1.1	-1,6
<i>Poljska</i>	-4.0	-3.6	-1.9	-3.6	-7.3	-7.3	-4.8	-3.7	-4.1	-3.5	-2.6	2,4
<i>Portugalija</i>	-6.2	-4.3	-3.0	-3.8	-9.8	-11.2	-7.4	-5.7	-4.8	-7.2	-4.4	-2,0
<i>Rumunija</i>	-0.8	-2.1	-2.8	-5.5	-9.5	-6.9	-5.4	-3.7	-2.1	-1.4	-0.8	-3,0
<i>Slovenija</i>	-1.3	-1.2	-0.1	-1.4	-5.9	-5.6	-6.7	-4.1	-15.1	-5.4	-2.9	-1,8
<i>Slovačka</i>	-2.9	-3.6	-1.9	-2.4	-7.8	-7.5	-4.3	-4.3	-2.7	-2.7	-2.7	-1,7
<i>Finska</i>	2.6	3.9	5.1	4.2	-2.5	-2.6	-1.0	-2.2	-2.6	-3.2	-2.7	-1,9
<i>Švedska</i>	1.8	2.2	3.3	1.9	-0.7	-0.1	-0.2	-1.0	-1.4	-1.5	0.3	0,9
<i>Ujedinjeno Kraljevstvo</i>	-3.2	-2.8	-2.7	-5.2	-10.1	-9.5	-7.5	-8.2	-5.6	-5.7	-4.3	-3

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>

U posmatranom periodu nema većih odstupanja u prosečnom budžetskom deficitu između Evropske unije i Evrozone. Najveći deficit ostvaruje Irska u 2010. godini, u iznosu od čak 32,1% BDP-a. Sve zemlje članice Evropske unije, osim sedam članica (Bugarska, Češka, Estonija, Hrvatska, Malta, Poljska i Rumunija), prijavile su državne intervencije u kontekstu finansijske krize u periodu do 2007. do 2014. godine. Ove intervencije ostvarile su uticaj na budžetski suficit/deficit zemalja članica u toku finansijske krize.

U 2013. godini porast deficita bio je značajno veliki u Grčkoj i Sloveniji zbog rekapitalizacije banaka. Uticaj na povećanje deficita u Grčkoj, u iznosu od 10,6% BDP, u ovoj godini, ostvaren je uglavnom usled povećanja kapitala za četiri sistemske banke. Uticaj na deficit u Sloveniji, u iznosu od 10,4%BDP, ostvaren je pretežno zbog injekcija kapitala u banke.

U 2013. godini uticaj državnih intervencija na deficit u Irskoj, Luksemburgu i Ujedinjenom Kraljevstvu je bio negativan u poređenju sa pozitivnim uticajem iz 2012 godine. U Danskoj je pozitivni uticaj bio blago umanjen u poređenju sa 2012 godinom. U sedam zemalja (Belgija, Nemačka, Španija, Francuska, Letonija, Austrija i Portugalija) uticaj u 2013. bio je negativan, ali manje nego u 2012., ili se promenio od negativnog na pozitivni. U posmatranom periodu, od 2007.-2013., najznačajniji porast deficita usled državnih intervencija u finansijskim institucijama, bio je u Irskoj. U nekim zemljama članicama EU (Danska, Francuska, Italija, Luksemburg, Mađarska i Švedska) budžetski deficit u posmatranom periodu, je blago smanjen zahvaljujući državnim intervencijama.

BUDŽETSKI DEFICIT RAZVIJENIH ZEMALJA

Kao posledica velike ekonomske krize, budžetski deficit je u porastu i u razvijenim zemljama. One takođe pristupaju fiskalnoj konsolidaciji radi smanjenja deficita i izbegavanja njegovog daljeg porasta, a kao posledicu i porasta javnog duga. Većina zemalja Evropske unije prekršila je pravilo Pakta o stabilnosti i razvoju o maksimumu budžetskog deficita od 3% BDP-a, što ukazuje na neophodnost preduzimanja mera radi njegovog dovođenja u prihvatljive granice i izbegavanja posledica koje sa sobom nosi preveliki deficit.

Prosečan budžetski deficit Grčke u periodu 2005.-2016. iznosi 8,04% BDP-a, pri čemu Grčka ostvaruje suficit državnog budžeta u 2016. godini, u iznosu od 0,7% BDP-a, a najveći deficit u posmatranom periodu, u 2009. godini, u iznosu od 15,10% BDP-a.

Tabela 4. Budžetski deficit Grčke u periodu 2005.-2016., u % BDP-a

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Budžetski deficit	-6,2	-5,9	-6,7	-10,2	-15,1	-11,2	-10,3	-8,9	-13,1	-3,7	-5,9	0,7

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>

Od ulaska u evrozonu 2001. godine, Grčka beleži visoke iznose budžetskih deficita, preko definisanog iznosa od 3% BDP-a. Od početka velike ekonomske krize 2007.-2008. Grčka ostvaruje jako velike deficite, i u tom periodu ona ostvaruje svoj rekordno veliki deficit u 2009. godini.

Budžetski deficit Grčke je iznad propisanog kriterijuma od 3% BDP-a u svim posmatranim godinama, osim u 2016. godini. Između 2004. i 2005. došlo je do malog smanjivanja deficita u budžetu Grčke, međutim u narednim godinama deficit raste, sve do 2009., kada dostiže svoj maksimum u iznosu od 15,7% BDP-a, što je ujedno i najveći deficit Grčke u ovom veku. Od 2011. deficit počinje da se smanjuje, međutim i dalje znatno premašujući granicu od 3% BDP-a, da bi konačno u 2016. godini Grčka ostvarila suficit u iznosu od 0,7% BDP-a.

Prosečan budžetski deficit Velike Britanije u periodu 2005.-2016. iznosi 5,65% BDP-a, pri čemu je najmanji deficit ostvaren u 2007. godini, u iznosu od 2,7% BDP-a, a najveći deficit ostvaren je u 2009., u iznosu od 10,1% BDP-a.

Tabela 5. Budžetski deficit Velike Britanije u periodu 2005.-2016.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Budžetski deficit	-3,2	-2,8	-2,7	-5,2	-10,1	-9,5	-7,5	-8,2	-5,6	-5,7	-4,3	-3

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>

Budžetski deficit Velike Britanije, kao uostalom i svih zemalja, pod uticajem ekonomske krize započeo je trend rasta od 2008. godine, da bi već u 2009. bio dupliran u odnosu na prethodnu godinu, i iznosio čak 10,1% BDP-a. Velika Britanija je pristupila fiskalnoj konsolidaciji i merama štednje, koje počinju da daju efekte, pa je deficit u 2013. godini iznosio 5,6%, skoro upola manje nego 2009. godine.

Vlada Velike Britanije objavila je plan, u 2014. godini, po kome se očekuje da započete mere fiskalne konsolidacije prouzrokuju smanjenje budžetskog deficita na 4,2% u 2015./2016., a u 2018./2019. se očekuje manji suficit u iznosu od 0,2% BDP-a. Na osnovu posmatranih podataka, evidentno je da ove mere daju i više od

očekivanih rezultata, obzirom da je već u 2016. godini ostvaren deficit u iznosu od 3% BDP-a.

BUDŽETSKI DEFICIT ZEMALJA U TRANZICIJI

Zemlje u tranziciji karakterišu velike ekonomske nestabilnosti, što kao ostatak prethodnog sistema, što kao trend koji se javlja privremeno u periodu tranzicije. Zbog toga visok budžetski deficit se smatra jednom od karakteristika zemalja u tranziciji. Zanimljivo je to da sa početkom ekonomske krize razvijene zemlje ostvaruju veće budžetske deficite u odnosu na deficite zemalja u tranziciji. To može ostaviti pogrešan utisak da je ekonomska kriza ostavila veće posledice na budžete razvijenih zemalja. Međutim, razlog tome jesu kanali uvoza, izvoza, itd., koji u ovoj situaciji služe za prelivanje krize. Naime, kriza je počela u SAD-u, i putem ovih kanala se prvenstveno prelila na razvijene zemlje sa kojima SAD ostvaruje ekonomsku saradnju. Stoga, uticaj krize na budžetske deficite zemalja u tranziciji najčešće je vidljiv u godinama u kojim budžetski defciti razvijenih zemalja već pokazuju tendenciju opadanja.

Prosečan budžetski deficit Makedonije u periodu 2005.-2016. iznosi 2,3% BDP-a. Makedonija u 2006. godini ostvaruje suficit u budžetu u iznosu od 0,6% BDP-a, a rekordno visok deficit u 2014. godini, u iznosu od 4,2% BDP-a.

Tabela 6. Budžetski deficit Makedonije u periodu 2005.-2015., u % BDP-a

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Budžetski deficit	-1,3	-0,6	0,6	-0,9	-2,6	-2,4	-2,5	-3,8	-3,8	-4,2	-3,5	-3

Izvor: <https://tradingeconomics.com/macedonia/government-budget>

Makedonija, iako je zemlja u tranziciji, svoj budžetski deficit održava već određeni niz godina, u odgovarajućim granicama. Limitiranjem budžetskog deficita on se zadržao u određenim okvirima, međutim Vlada Makedonije je popustila fiskalnu politiku poslednjih godina, i kao posledica tome budžetski deficit se uvećao na 4,2% u 2014. godini, iako beleži manji pad u 2015. i 2016. godini.

U poslednjih par goduina, budžetski deficit Makedonije, kreće se oko 3% BDP-a, iako u 2013., 2014. i 2015. prelazi tu granicu.

Prosečan budžetski deficit Crne Gore u periodu 2005.-2016. iznosi 2,58% BDP-a, pri čemu je najviši deficit dostigla 2015. godine, u iznosu od 8,1% BDP-a, a najveći suficit državnog budžeta u 2007. godini, u iznosu od 6,6% BDP-a.

Tabela 7. Budžetski deficit Crne gore u periodu 2005.-2016., u % BDP-a

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Budžetski deficit	-1,6	3,4	6,6	0,5	-4,4	-3,6	-4,2	-5,9	-3,9	-2,8	-8,1	-7

Izvor: <https://tradingeconomics.com/montenegro/government-budget>

Sanacija krize u Crnoj Gori, u periodu od 2008. pa na dalje, izazvala je fiskalno prilaodavanje koje je uzrokovalo pojavu fiskalnog deficita četiri godine za redom i udvostručilo nivo državnog duga.

Od proglašenja nezavisnosti Crna Gora je ostvarivala suficite državnog budžeta. Međutim, ekonomska kriza dovela je do pojave deficita i u Crnoj Gori, i on je već u 2009. godini iznosio 4,4% BDP-a. Nakon ove godine Crna Gora ostvaruje deficite, u sličnim iznosima, i dostiže maksimalan deficit u 2015.godini.

ZAKLJUČAK

Budžetski deficit predstavlja aktuelan problem svih savremenih ekonomija, kako nerazvijenih, tako i ekonomija u tranziciji i razvijenih zemalja. Zemlje u tranziciji povezuju se sa znatnim ekonomskim nestabilnostima, između ostalog i sa visokim budžetskim deficitima. Međutim, u poslednjim godinama i razvijene zemlje su te koje ostvaruju visoke budžetske deficite, često kršeći dozvoljene granice utvrđene od strane međunarodnih institucija, radi očuvanja svetske ekonomije. Zanimljivo je to, da u godinama ekonomske krize, razvijene zemlje ostvaruju veće deficite državnih budžeta, od zemalja u tranziciji. To se javlja kao posledica aktuelne recesije. Ekonomska kriza, započela je u SAD-u, i počela da se preliva, preko uvoza, izvoza i drugih kanala, i na druge ekonomije. U Evropi prvo je zahvatila Zapadnu Evropu, a kasnije se preliva i na Istočnu. U tome se nalazi odgovor na pitanje zašto je budžetski deficit razvijenih zemalja Zapadne Evrope veći u prvim godinama ekonomske recesije. Razlog tome što su se razvijene zemlje u prvim godinama nalazile u najdubljij krizi, i poslednjih par godina njihovi deficiti beleže trend pada, iako još uvek nisu dostigli željene granice, i to predstavlja znak oporavka. Dok talas krize koji je prouzrokovao visoke deficite u razvijenim zemljama tek kasnije u zemlje u tranziciji, među kojima je i naša zemlja. I iako se čini da zemlje u tranziciji ostvaruju manje deficite, oni imaju trend rasta, pa će najdublja kriza, iz koje se razvijene zemlje trenutno oporavljaju, ove zemlje tek zahvatiti.

THE PROBLEM OF BUDGETARY DEFICIT IN MODERN ECONOMIES

Stanulovic Milana

Abstract: *A surplus of expenditure over revenues in the government budget is called a budgetary deficit. Budgetary deficit, in itself, is not a negative thing. If the budgetary deficit allows full employment and helps reaching economic policy goals, there is full understanding for having a budgetary deficit. Budgetary deficit of the Republic of Serbia has shown an increasing tendency in the period 2005-2016. After this period, budgetary deficit has started to decrease as a result of fiscal consolidation measures. Besides avoiding the negative consequences of a budgetary deficit, Serbia has to maintain its budgetary deficit at a level below 3% of GDP, because that is a requirement for joining the European Union. This also applies to countries which are already members of the EU, but they have the right to short term deviations during the economic crisis. The European Union uses these rules to maintain fiscal discipline. By comparing budgetary deficits of the developed and developing countries, we can see a big difference in levels of deficits. Developed countries have higher deficits in the first years of economic recession, while the developing countries' budgets show economic crisis consequences in the subsequent years. The reasons for that lie in crisis overflow channels, thanks to which the developed countries were the first to experience crisis, and only later it affected the developing countries, too.*

Key words: *budgetary deficit / public debt / economic crisis / modern economies / developed countries / developing countries*

LITERATURA

1. Bajec, J., (1993) *Obaranje hiperinflacije i kontrola budžetskog deficita*, Beograd, Ekonomska politika
2. Cvetanović, S., *Makroekonomija* (2012), Autor, Niš
3. Đurović Todorović, J., Đorđević, M., (2010), *Javne finansije*, Niš, Ekonomski fakultet
4. European commition statistics (2017, Maj 15). Preuzeto sa: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>
5. Fiskalna strategija za 2017. godinu, sa projekcijama za 2018. i 2019. godinu (2017, jun 20). Preuzeto sa: <http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-mislje>

- nja/2016/Ocene%20budzeta%20za%202017%20i%20Fiskalne%20strategije%20za%20period%202017-2019.pdf
6. Grujić Kalkan, M., (2013) Fiskalna pravila u Evropskoj uniji i stabilizacija, *Financing*, 1(13), 1-9
 7. Lovre, I., Jotić, J., (2013) Fiskalni sistem Republike Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, *Škola biznisa*, 10(3), 171-183
 8. Milovanović, S., Lanić, S., Carić, M., (2010) *Makroekonomija – elementi privrednog sistema*, Novi Sad, Školska knjiga
 9. Ocena predloga Zakona o budžetu za 2017. godinu i fiskalne strategije za period 2017-2019 (2017, jun 20). Preuzeto sa: <http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/2016/Ocene%20budzeta%20za%202017%20i%20Fiskalne%20strategije%20za%20period%202017-2019.pdf>
 10. Petrović, Brčerević, Minić, (2017) *Fiskalna konsolidacija i privredni rast 2015-2017: plan, ostvarenja i pokretači*. Preuzeto sa: [http://www.fiskalnisavet.rs/doc/istrazivacki-radovi/FS%20radni%20dokument%20-%20KBF%202017%20\(SRB\).pdf](http://www.fiskalnisavet.rs/doc/istrazivacki-radovi/FS%20radni%20dokument%20-%20KBF%202017%20(SRB).pdf)
 11. Timušić, M., (2011) Mesto budžeta u javnim finansijama Srbije, *Godišnjak FPN* 5(5) 347-357,
 12. Trading economics (2017, Maj 15). Dostupno na: <https://tradingeconomics.com/>
 13. Vuković, M., (2008) Fiskalna pravila Evropske unije kao smernice kreatorima fiskalne politike u Srbiji – kratak osvrt, *Škola biznisa*, 4(3), 39-42
 14. Zakon o budžetu Republike Srbije za 2005. godinu (2017, Jun 30). Preuzeto sa: http://www.mfin.gov.rs/download/pdf/zakoni/sektor_budzeta/Zakon%20o%20budzetu%20Republike%20Srbije%20za%202005.%20godinu,%2019.11.2004.pdf
 15. Zakon o budžetu Republike Srbije za 2017.godinu (2017, Jun 20). Preuzeto sa: <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/zakoni/2016/budzet%202017/Zakon%20o%20budzetu%202017.pdf>

ULOGA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA I PREDUZETNIŠTVA U RAZVOJU NACIONALNIH EKONOMIJA

Paunović Goran¹

Sažetak: *Iskorišćenje svih potencijala malih i srednjih preduzeća, u smislu njihovog doprinosa rastu i razvoju nacionalnih ekonomija i smanjenju siromaštva, uslovljeno je stepenom institucionalne podrške koju posredstvom svojih mehanizama obezbeđuje država. Za tranzicione zemlje poput Srbije koje su suočene sa problemima visoke nezaposlenosti, niskog stepena privredne aktivnosti, konkurentnosti i investicija, i u kojima dominiraju velika neefikasna državna preduzeća, razvoj malih i srednjih preduzeća predstavlja jednu od najvećih razvojnih šansi. Metodološki pristup u radu zasniva se na prikazu kvantitativnih pokazatelja nivoa razvijenosti malih i srednjih preduzeća u Srbiji i zemljama članicama EU, koji pokazuju da postoji direktna korelacija između stepena industrijalizacije jedne zemlje i udela sektora malih i srednjih preduzeća u njenoj privredi.*

Ključne reči: *mala i srednja preduzeća i preduzetništvo / zaposlenost / bruto društvena vrednost*

UVOD

Razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva uslovljen je promenama koje danas nastaju u ekonomiji i društvu, stavljajući u prvi plan čoveka, njegovo znanje, informisanost, kreativnost što implicira brzu adaptaciju, kvalitetnost, inovativnost i fleksibilnost privrednog subjekta (Ožegović, Sajfert, 2009). Značajnija pomeranja u razvoju preduzetništva vezana su za preokrete u ekonomskom razvoju društva, posebno u prelaznim periodima. To najbolje ilustruje prelaz iz agrarne u industrijsku civilizaciju, nakon toga u mehaničku i danas iz mehaničke u in-

¹ Paunović Goran, MSc., University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Economics and Engineering Management in Novi Sad, Cvecarska Street no. 2, 21 000 Novi Sad, e-mail: paunovic-goran.ns@gmail.com

formacionu civilizaciju. Tim promenama su prethodile promene u proizvodnim snagama u sredstvima za rad, u tehnologiji, znanju, ali i originalnim potrebama datih društva (Ožegović, Sajfert, 2009). Radno intenzivni procesi malih i srednjih preduzeća i preduzetništva (MSPP) utiču na smanjenje nejednakosti u distribuciji dohotka i posledično kroz smanjenje siromaštva ostvaruju važnu socijalnu funkciju kreiranjem radnih mesta za osobe iz siromašnih slojeva društva i žene sa manjim brojem alternativnih izvora prihoda. Istovremeno doprinose efikasnoj alokaciji resursa čime obezbeđuju uspostavljanje ravnoteže između veće raspoloživosti radne snage i oskudice kapitala. Geografski ravnomernija alociranost MSPP doprinosi razvoju i difuziji preduzetničkih ideja i veština i smanjuju ekonomske razlike između urbanih i ruralnih područja. Značajni razvojni potencijali MSPP su: brzo prihvataju nove tehnologija, metoda i stilova menadžmenta, brzo se razvijaju i uče čime podstiču jačanje konkurencije koja za posledicu ima unapređenje kvaliteta proizvoda i usluga i snižavanje cena, razvoj inovacija i novih tehnologija i privredni rast nacionalnih ekonomija uopšte. Zahvaljujući svojoj fleksibilnosti, vitalnosti, sklonosti ka preduzimanju inovativnih i rizičnih poduhvata i većoj mogućnosti za specijalizaciju, mala i srednja preduzeća se superiornije od velikih poslovnih sistema prilagođavaju zahtevima potrošača i dinamičnim promenama u uslovima poslovanja na globalnom tržištu (Beraha, 2011). Snaga ovih preduzeća je u njihovoj veličini i organizacionoj strukturi koja je u odnosu na globalna i kompleksna velika preduzeća jednostavna i fleksibilna i koja im omogućava da u kratkom vremenskom roku spoznaju želje i namere kupca, te da se brzo prilagode promenama na tržištu kroz brzu i jednostavnu komunikaciju sa tržišnim okruženjem. Međutim često ovakva struktura nije adekvatna za obavljanje složenijih poslovnih poduhvata i donošenje i realizaciju planova u domenu internacionalizacije poslovanja. Mala i srednja preduzeća karakteriše ispodprosečna produktivnost rada iz razloga što su ova preduzeća suviše mala da bi ostvarivala efekte ekonomije obima ili ekonomije širine. Na određenom stupnju razvoja ekonomije javlja se potreba za kreiranje uslova u kojima će se jedan deo proizvodnje obavljati izvan kapitalno intenzivnih sektora privrede, što se postiže uključivanjem manjih radno intenzivnih preduzeća u lance snabdevanja velikih sistema. Za razliku od velikih preduzeća koja prirodno teže ostvarivanju monopolskog ili duopolskog položaja na tržištu, mala i srednja preduzeća doprinose stvaranju konkurentne privredne strukture kao preduslova povećanja efikasnosti privrede. U savremenim uslovima sve se više spajaju sadržaji, inače različitih, funkcija preduzetništva i menadžmenta u istu individuu, stvarajući tako preduzetnički menadžment, odnosno rukovodno preduzetništvo. U tom se smislu usložnjavaju i zahtevi znanja, sposobnosti i drugi kvaliteti nosioca tih funkcija (Ožegović, Sajfert, 2009). U

uslovima kada je vlasnik ujedno i menadžer preduzeća obezbeđuje se stabilnost i dugoročna orijentisanost u poslovanju, visok stepen posvećenosti i identifikacije sa preduzećem i odsustvo pritiska za ostvarivanjem kratkoročnog uspeha. Sa druge strane ovo indukuje razmišljanje koje je statičko i ograničeno znanjem i iskustvom vlasnika. Poslovanje u uslovima kada vlasnik ne poseduje znanja, sposobnosti i iskustva neophodna za upravljanje preduzećem i kada postoji velika šansa za pojavu konflikata između vlasničkih interesa i interesa menadžera uzrokuju visoke stope gašenja. Neizvesnost opstanka je cena koju ova preduzeća plaćaju zbog svoje orijentisanosti ka inovativnim i rizičnim poslovnim poduhvatima i brzog i dinamičnog rasta. U uslovima visokog stepena specijalizacije i nedovoljne diversifikacije poslovnih aktivnosti, nedostatak preduzetničkih veština, znanja i iskustva, strategija fokusiranja na pogrešnu tržišnu nišu kao i nedostatak adekvatnih izvora finansiranja vodi visokoj stopi gašenja preduzeća, prouzrokujući negativne implikacije na prosečnu efikasnost upotrebe resursa i sigurnost radnog mesta zaposlenih (Stamatović, 2013). Razvijanje bliskog odnosa sa potrošačima i poslovnim partnerima stvara se mogućnost za obezbeđenje brojnih pogodnosti i sklapanju partnerstva, ali i opasnosti iz razloga što se usmerenjem na postojeće poslove mogu propustiti šanse iz okruženja. Istovremeno u ugovorenim odnosima sa velikim preduzećima, mala i srednja preduzeća postaju zavisna od njih i prinuđena da dele njihovu sudbinu. Značaj malih i srednjih preduzeća se najbolje može sagledati kroz makroekonomske indikatore nacionalnih ekonomija.

KVANTITATIVNI POKAZATELJI RAZVIJENOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U ZEMLJAMA EU

U nefinansijskom delu privrede EU, u 2010. godini, poslovalo je preko 20,8 miliona privrednih subjekata, sektor malih i srednjih preduzeća obuhvata 99,8% od ukupnog broja privrednih subjekata, generišući oko 67% ukupne zaposlenosti i učestvujući sa preko 58% u formiranju BDV (slika 1).

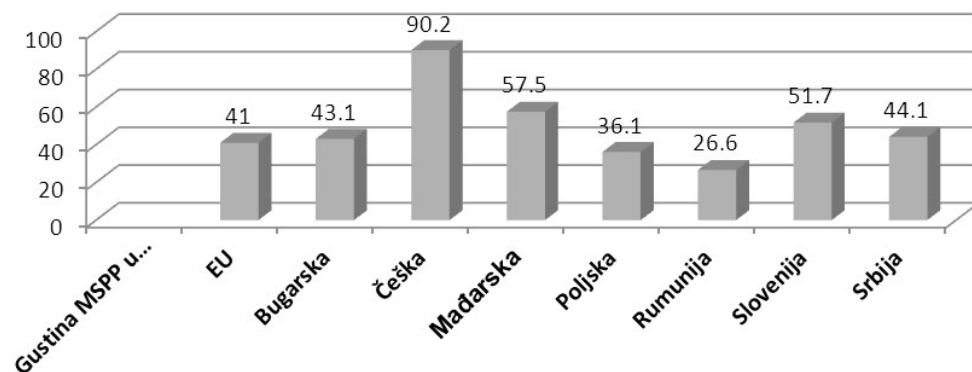
Slika 1. Broj preduzeća, zaposlenost i bruto dodata vrednost u EU–27, procene za 2010. godinu.

	Mikro	Mala	Srednja	MSP	Velika	Ukupno
Preduz. br.	19.198.539	1.378.401	219.252	20.796.192	43.034	20.839.226
%	92,1	6,6	1,1	99,8	0,2	100
Zaposl. br.	38,905,519	26,605,166	21,950,107	87,460,792	43,257,098	130,717,890
%	29,8	20,4	16,8	66,9	33,1	100
BDV/mil. eura	1.293.391	1.132.202	1.067.387	3.492.979	2.485.457	5.978.436
%	21,6	18,9	17,9	58,4	41,6	100

Izvor: Eurostat/National Statistics Offices of Member States/Cambridge Econometrics/Ecorys

Broj MSPP u Srbiji iznosi 44.1 na 1.000 stanovnika što je iznad proseka EU, (Slika. 2) ali nedovoljan u odnosu na potrebe zemlje. Kvalitativni pokazatelji nivoa razvijenosti sektora MSPP u Srbiji kao što su zaposlenost po preduzeću i BDV (bruto društvena vrednost) po zaposlenom niži su u odnosu na prosek EU kao i većinu posmatranih zemalja. Broj zaposlenih u sektoru MSPP u Srbiji iznosi 2,4 po privrednom subjektu što predstavlja ograničavajući faktor konkurentnosti, dostizanje ekonomije obima i izlazak na nova tržišta. Sektor MSPP zemalja članica EU ima prosečne vrednosti od 4,2 zaposlena po privrednom subjektu.

Slika 2. Gustina malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Evropi.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka DG Enterprise&Industry i RZS

Efekti svetske ekonomske krize usloveli su pad obima svetske trgovine, proizvodnje, izvoza, investicija i privatne potrošnje, pogodivši najteže upravo mala i srednja preduzeća, prouzrokujući njihove lošije performanse u odnosu na period pre krize, što ukazuje da je u periodima privrednog rasta značaj ovih preduzeća još izraženiji (Beraha, 2011).

POKAZATELJI RAZVIJENOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA I PREDUZETNIŠTVA U SRBIJI

Posle političkih promena oktobra 2000. godine, postojala su velika očekivanja građana potpuno osiromašena tokom 90-ih godina, za brzim poboljšanjem životnog standarda. Istovremeno, trebalo je unaprediti privrednu aktivnost zemlje koja je tokom sankcija, ratova, raspada zemlje i tržišta bivše Jugoslavije, karakterisala zastarela tehnologija, izraubovana oprema posebno u industriji i proizvodnja koja je po svim standardima zaostajala za zahtevima svetskog tržišta. U prethodnoj deceniji privredni rast i razvoj odvijao se u pokušaju da se istovremeno ostvari rast lične i javne potrošnje, iz razloga što se promene u ličnoj potrošnji odražavaju na opšte stanje nacionalne ekonomije, utiče na perspektivu rasta ili recesije, kao i na povećanje ili smanjenje zaposlenosti. Putem tržišnih reformi, privatizacijom i prilivom inostranih investicija stvaraju se institucionalne i materijalne pretpostavke za stabilan razvoj.² Međutim, ostvareni rezultati su u najboljem slučaju polovični zbog nedovoljnog rasta BDP-a kao i nepovoljne strukture stvaranja i upotrebe rastućeg BDP-a, što je vodilo povećanju spoljnotrgovinske neravnoteže usled rastućeg spoljnotrgovinskog i tekućeg platnog deficita. Godine tranzicije (period 2001-2008), karakterisao je ubrzani rast realnih zarada uz pomoć inostranih donacija, aprecijacija dinara i subvencionisanje privrede, koji nije doveo do rasta zaposlenosti, već se povećala nezaposlenost uzrokujući seljenje radne snage iz radnog domena u domen stalne ili aktivne nezaposlenosti. U periodu tranzicije prilivi od prodaje državnog i društvenog kapitala su dobrim delom korišćeni za finansiranje deficita u platnom bilansu i budžetskog deficita (indirektno i plata) i favorizovanje više sektora usluga nego sektora proizvodnje. Takva politika nije vodila formiranju stimulativnog, privrednog ambijenta, već je došlo do "uspavljivanja" ekspanzije konkurenknog privatnog sektora. Nakon perioda neuspele tranzicije svetska ekonomska kriza je proузrokovala posledice koje karakterišu: povećanje stope nezaposlenosti, povećanje stope siromaštva, smanjenje realne tražnje, približavanje velikog broja stanovnika egzistencijalnom minimumu, padanje kupovne moći stanovništva. Istovremeno

² Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020, URL:<http://www.ecinst.org.rs/>,(08.2010.).

sektor malih i srednjih preduzeća susreće se sa brojnim problemima kao što su: nedostatak finansijskih sredstava, brojni zakoni sa pratećim procedurama, nedostatak informacija o tržištima, neusklađenost sa standardima, nedostatak kvalifikovane radne snage, nedostatak informacija o tehnologijama, nedovoljan razvoj ljudskih resursa i marketinga. Ograničen pristup izvorima finansiranja i na tržištu novca i na tržištu kapitala, naročito u pogledu cene i uslova korišćenja, kao ključnu determinantu opstanka, rasta i razvoja preduzeća predstavlja možda najvažniju odliku i najveći problem. Oslanjanje prevashodno na sopstvena sredstva je problematično usled njihove ograničenosti i nemogućnosti da zadovolje rastuće potrebe preduzeća za kapitalom, naročito u kasnijim fazama životnog ciklusa. Kao najčešće prepreke korišćenju bankarskih kredita izdvajaju se: nedostatak odgovarajućih sredstava obezbeđenja kredita, nepostojanje dokumentacije o poslovnom poduhvatu i preduzeću, odsustvo znanja da se projekat na odgovarajući način predstavi kreditorima. Orijehtacija kreditora na finansiranje velikih preduzeća, posledično nepostojanje metodologije za ocenu malih projekata što čini postupak ocenjivanja skupim, posebno u odnosu na male, pojedinačne iznose kredita (Paunović, Novaković, 2003). Prikupljanje kapitala na berzi, putem inicijalne javne prodaje akcija, je problematična iz razloga što je većina ovih preduzeća nedovoljno atraktivna za investitore. Sektor malih i srednjih preduzeća u zemljama poput Srbije ostaje još jedna "oaza" nacionalnog ekonomskog suvereniteta i potencijalnih poluga razvojne ekonomske politike (Stamatović, 2013). Slabe nacionalne ekonomije ne mogu biti ravnopravni partneri multinacionalnih i globalnih poslovnih giganata, kao i međunarodnih regulatornih tela i nove finansijske arhitekture koja nastaje pred našim očima. Stvaranje povoljnog institucionalnog okvira i stimulativnog poslovnog okruženja je izazov sa kojim se suočavaju kreatori ekonomskih politika i donosioci odluka u svim zemljama koje su prepoznale ulogu i značaj sektora malih i srednjih preduzeća, a posebno u tranzicionim i zemljama u razvoju.

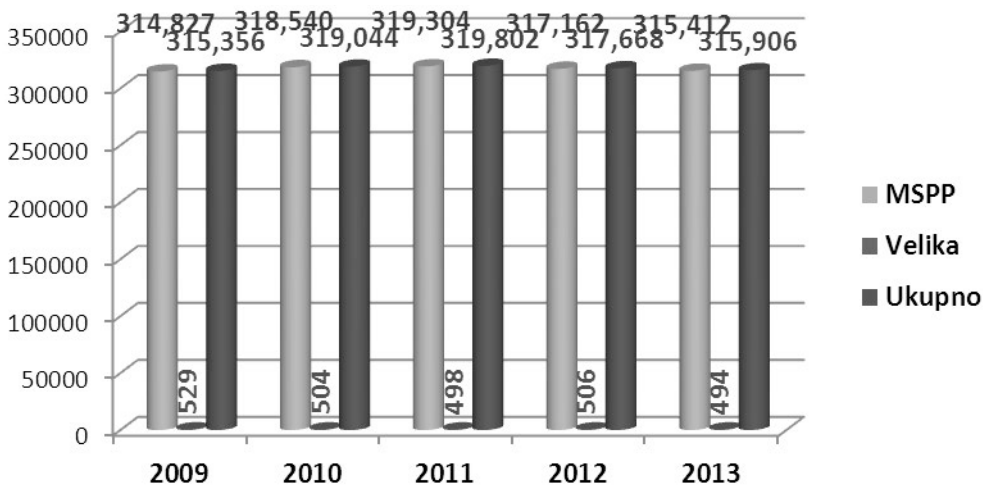
Mere i programi institucionalne podrške treba da obuhvate aspekte poslovanja u kojima mala i srednja preduzeća imaju najviše poteškoća, pri čemu se misli na sledeće (Erić, Beraha, Đurićin, Kecman, Jakšić, 2012, str. 27).

- regulatorno okruženje u smislu jednostavnosti i transparentnosti procedura, visine troškova i vremena potrebnog za registraciju preduzeća, poreske politike, opterećenosti regulatornim merama, korupcije, stepena razvijenosti neformalne i sive ekonomije;
- obezbeđivanje finansijskih podsticaja za osnivanje preduzeća i unapređenje dostupnosti izvora finansiranja;

- izgradnja kapaciteta (capacity building) kroz razvoj programa stručne edukacije i treninga, jačanje preduzetničkih znanja i veština i promovisanje preduzetništva kroz sistem formalnog i neformalnog obrazovanja.

Ključni razvojni problemi srpske privrede su nezaposlenost, visok nivo i konstantan rast spoljnog i javnog duga i nizak nivo investicija. Kreiranje okruženja koje je stimulatивно orijentisano ka investitorima jedna je od bitnih dimenzija regulatornog okvira. Prema podacima predstavljenim u izveštaju o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, u periodu od 2006. do 2009. godine, kumulativno posmatrano, velika preduzeća za investicije izdvojila 10,9 mlrd. eura a mala i srednja preduzeća 11,6 mlrd eura, što pokazuje da su mala i srednja preduzeća sklonija investiranju čak i u uslovima krize (Erić, Beraha, Đurićin, Kecman, Jakšić, 2012). Unapređenje inteziteta investicionih aktivnosti nameće se kao jedan od strateških ciljeva i prioriteta ekonomske politike u godinama koje dolaze. Visoko učestće sektora MSPP u osnovnim pokazateljima poslovanja privrede, rezultat je usporene dinamike sprovođenja ukupnih strukturnih reformi, a ne visokog nivoa razvijenosti i konkurentnosti MSPP.

Slika 3. Broj preduzeća u Srbiji u periodu od 2009-2013 godine.

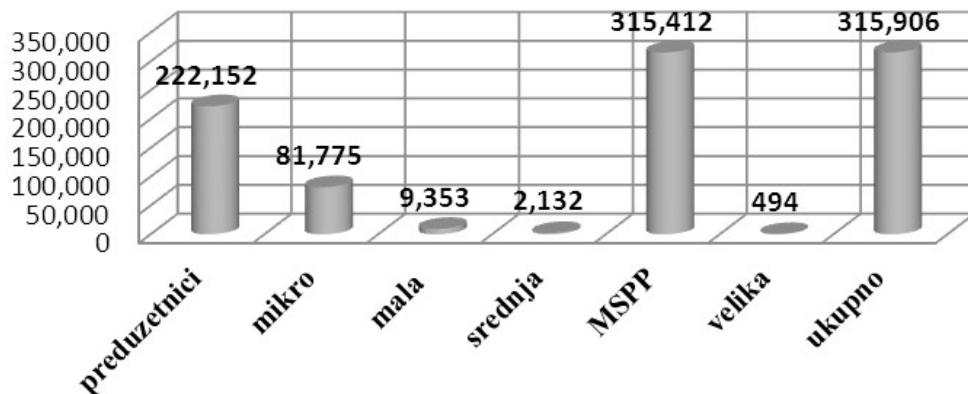

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS.

Mala i srednja preduzeća čine 99,8% ukupno aktivnih privrednih subjekata (Slika 3.). Posmatrano po veličini, (Slika 4.) najbrojnija su mikro preduzeća i preduzetnici, koji učestvuju sa 96,3%. Velika preduzeća koja čine 0,2% od ukupnog broja

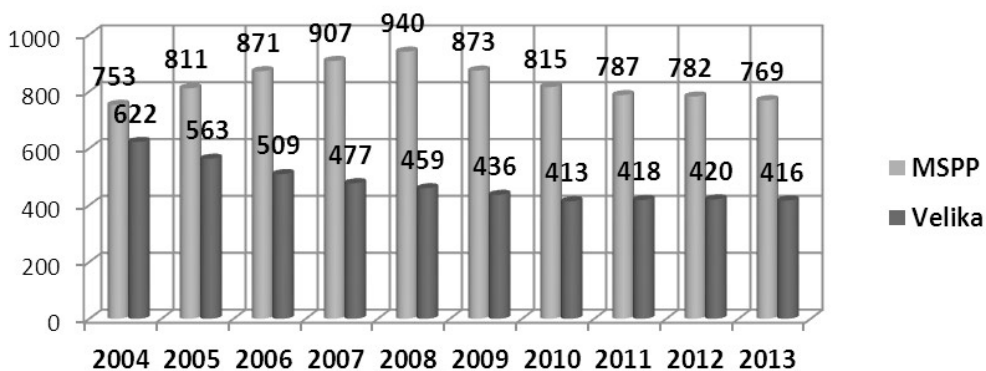
preduzeća, sa nezavršenim strukturnim reformama i nerešenim kumuliranim razvojnim problemima, imaju veliki uticaj na funkcionisanje nefinansijskog sektora. U periodu od 2000. godine do pojave prvih efekata svetske finansijske krize 2009. godine, sektor malih i srednjih preduzeća je bio najefikasniji segment privrede, obezbeđujući ulogu privrednog rasta i razvoja.

Slika 4. Posmatrano po veličini preduzeća u Srbiji za 2013. godini.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu izvora RZS

Slika 5. Kretanje zaposlenosti u periodu 2004-2013 godine-izraženo u hiljadama.

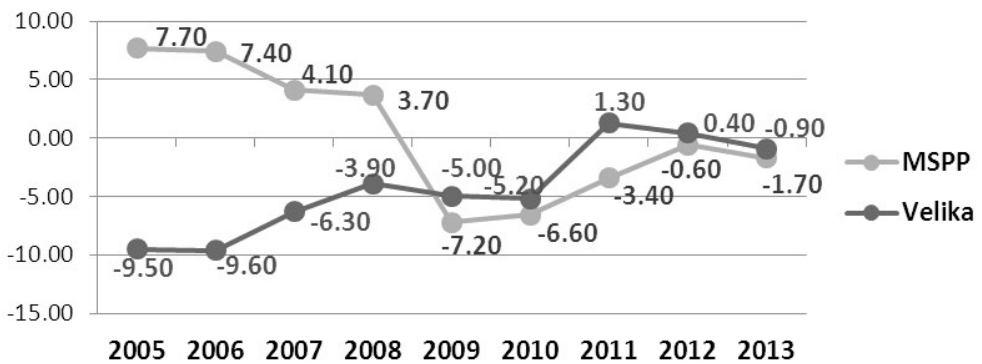
Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Tržište rada Srbije karakteriše: neusklađenost između ponude i potražnje radne snage pojačana neskladom u kvalifikacionoj, starosnoj i profesionalnoj strukturi, visoka strukturna i dugoročna nezaposlenost, visoka stopa nezaposlenosti mladih

od 15-24 godina i visoka stopa nezaposlenosti lica sa nižim i srednjim obrazovanjem uz velike regionalne disproporcije u nezaposlenosti.

U periodu od 2005. do 2008. godine, u sektoru malih i srednjih preduzeća ostvaren je dinamičan rast zaposlenosti, što je u određenoj meri neutralisalo smanjenje broja zaposlenih u velikim preduzećima usled procesa rastruktuiranja i doprinelo smanjenju socijalnih tenzija u zemlji (Beraha, I. 2011). Sektor malih i srednjih preduzeća u 2008 godini generisao je oko 2/3 zaposlenosti (slika 5), međutim od početka krize broj zaposlenih se konstantno smanjuje.

Slika 6. Godišnje stope rasta i pada zaposlenosti za period 2005-2013 godine izraženo u procentima.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

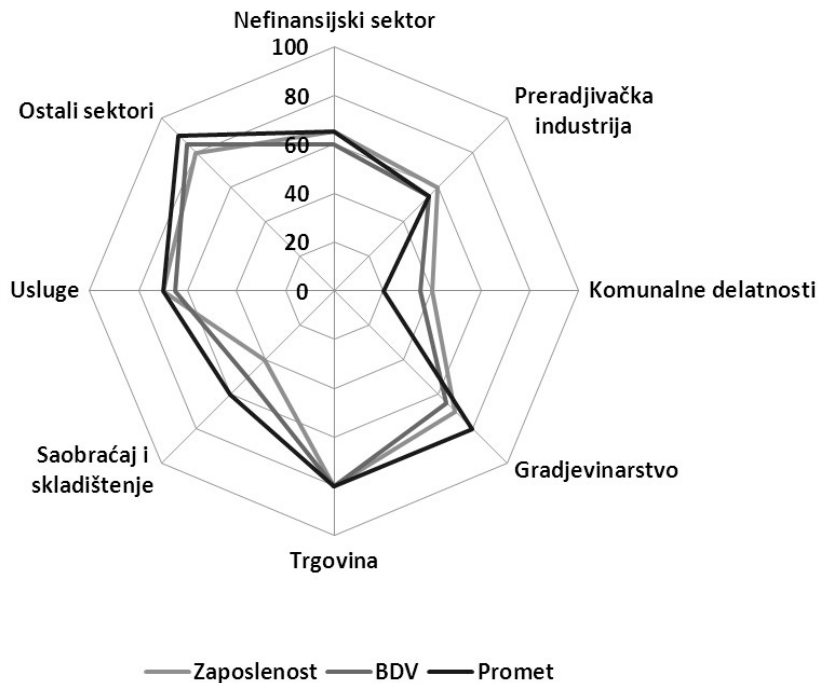
Najveći godišnji pad zaposlenosti zabeležen je 2009 godine (-7,2%). Pad se nastavlja i u naredne tri godine, ali znatno usporenijim tempom (slika 6.) Za razliku od MSPP velika preduzeća su povećala zaposlenost u 2011. i 2012. godini, ali nedovoljno da bi se smanjio ukupan rast nezaposlenosti u privredi. U 2012. godišnji rast zaposlenosti kod preduzetničkih radnji, malih i srednjih preduzeća nije bio dovoljno snažan da neutrališe pad zaposlenosti što je rezultiralo smanjenju ukupne zaposlenosti u nefinansijskom delu privrede. U 2013. godini, dolazi do opšteg opadanja broja zaposlenih u svim preduzećima nefinansijskog sektora. Najveće stope smanjenja broja radnika bile su u malim preduzećima i preduzetničkim radnjama, dok se proces smanjivanja broja radnih mesta nešto sporije odvijao u srednjim i mikro preduzećima. U 2013 godini mala i srednja preduzeća su iskazala opadajuće i ispodprosečne indikatore poslovanja, što se može delimično objasniti mogućim povećanjem broja preduzeća koji posluju u svojoj ekonomiji (procena je da se mimo poreskih evidencija u Srbiji stvori oko 30% BDP-a). Prema Izveštaju o konkurentnosti 2014-2015 Svetskog ekonomskog foruma Srbija je u 2013. godini najnekonkurentnija zemlja na evropskom kontinentu (101. pozicija

od 148 zemalja), dok je u 2014. konkurentnija samo od Albanije (94. od 144 zemlje) (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, 2011.).

Sektorska zastupljenost

Koncentracija MSPP u sektorima sa relativno nižim ulaganjima i bržim obrtom kapitala ukazuje na njihove niske finansijsko-ekonomske performanse razvoja. Mala i srednja preduzeća koja posluju u visoko tehnološkim oblastima predstavljaju svega 9,6% ukupnog broja MSPP i zapošljavaju svega 16,6% radnika. Niskotehnološki proizvodi imaju nižu cenovnu i profitnu marginu i dominiraju u slabije ekonomski razvijenim privredama. Sektorski raspored MSPP: Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila (94.605 privrednih subjekata odnosno 30,0% ukupnog broja MSPP) i prerađivačka industrija (50.043 privrednih subjekata odnosno 15,9% ukupnog broja MSPP) čine 45,9% privrednih subjekata, angažuju 56,3% zaposlenih, ostvaruju 67,7% prometa i 51,4% BDV celokupnog sektora MSPP (Slika 7.) (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, 2011.).

Slika 7. Učešće sektora MSPP u zaposlenosti, prometu i BDV prema sektorima delatnosti u 2013. godini.

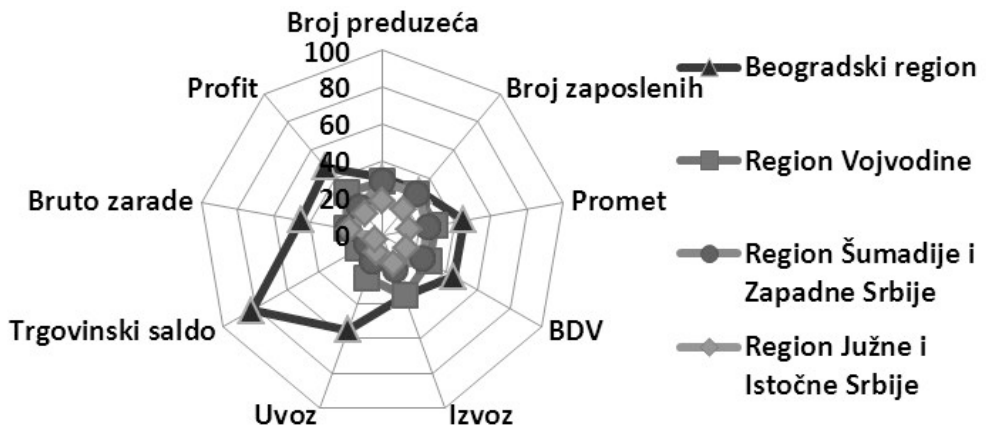

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Regionalni raspored (Malih i srednjih preduzeća i preduzetništva) MSPP

Privredu Srbije karakteriše velika disproporcija u nivou ekonomske razvijenosti između regiona i oblasti što dugoročno posmatrano predstavlja veliko razvojno ograničenje. Posmatrano prema BDV po zaposlenom, MSPP sektor u Beogradskom regionu je za dva puta produktivniji u odnosu na Region Južne i Istočne Srbije, za 1,7 puta u odnosu na Region Šumadije i Zapadne Srbije i za 1,3 puta u odnosu na Region Vojvodine. Velika neravnomernost u postignutom stepenu razvoja postoji i na nivou oblasti.

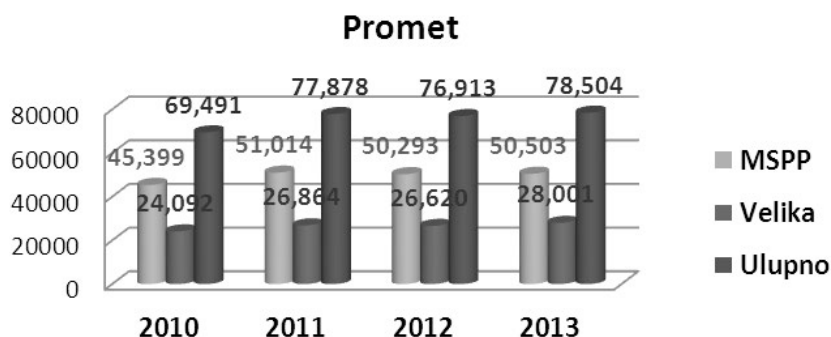
Slika 8. Regionalni raspored MSPP u 2013. godini.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Odnos BDV po zaposlenom MSPP najrazvijenije (Beogradske) oblasti i najmanje razvijene (Pčinjske) oblasti iznosu 2,3:1. MSPP imaju najveći uticaj (Slika 8.) na razvoj Regiona Šumadije i Zapadne Srbije (čine 99,9% preduzeće, zapošljavaju 72,4% radnika, ostvaruju 69,0% prometa i stvaraju 63,5% BDV regiona), a najmanji u Beogradskom regionu (čine 99,8% preduzeća, zapošljavaju 55,1% radnika, ostvaruju 63,3% prometa i stvaraju 50,0% BDV regiona) (Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu, 2014.).

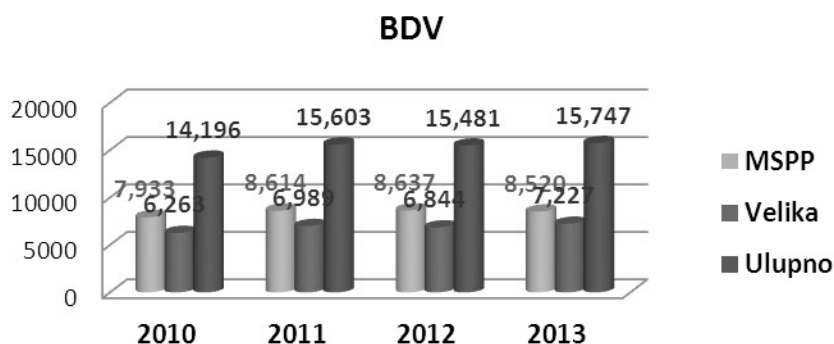
Slika 8. Osnovni pokazatelji poslovanja nefinansijskog sektora 2010-2013. izraženi u mil.EUR.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RSZ

U pogledu BDV (Slika 8.) kao merila razvijenosti tržišne ekonomije mala i srednja preduzeća sa učešćem od 55,9% ostvarila su značajan doprinos kretanju ukupnih poslovnih aktivnosti u privredi učestvujući sa 30% u formiranju BDP. U periodu od 2004. do 2008. godine mala i srednja preduzeća su ostvarile iznadprosečne stope rasta BDV, a samo u 2007. godini BDV sektora povećan je po stopi tri puta višoj od stope u velikim preduzećima. Osnovni indikatori efekta razvojne politike (bruto društvena vrednost i zaposlenost) u 2013. godini su ispod nivoa dostignutog u predkriznoj 2007. godini.

Slika 9. Osnovni pokazatelji poslovanja nefinansijskog sektora 2010-2013. u mil.EUR.

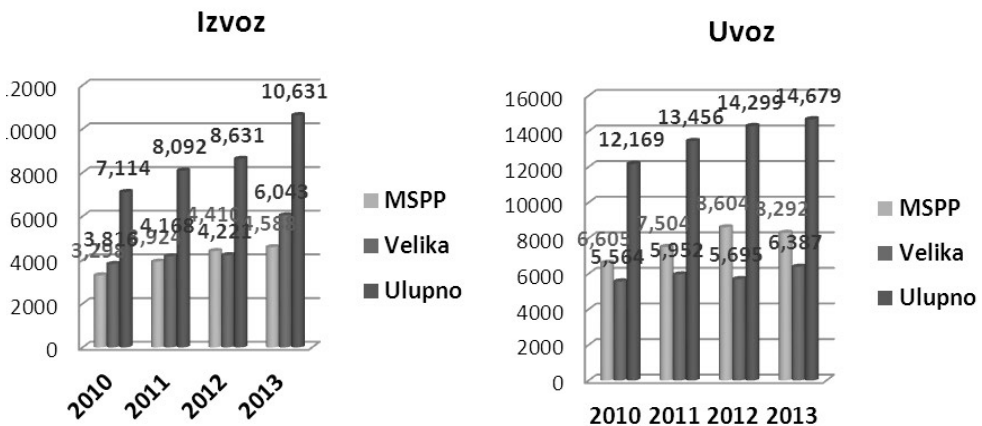
Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RSZ

Mala i srednja preduzeća, takođe ostvaruju dominantno učešće u kreiranju profita nefinansijskog dela srpske privrede (51,6%) dok u ukupnom prometu (Slika 9.) učestvuju sa 65,3%. Ovako veliki uticaj malih i srednjih preduzeća na visinu ostva-

renog profita duguje se njihovoj koncentraciji u radno intenzivnim i uslužnim delatnostima sa bržim obrtom kapitala i kraćim proizvodnim ciklusom.

Mala i srednja preduzeća su povećala brzinu prilagođavanja zahtevima tržišta u odnosu na raniji period, ali sporije menjaju izvoznú strukturu u odnosu na velika preduzeća koja su oživljavanjem i unapređenjem proizvodnje povećala izvoz i asortiman ponude na stranim tržištima. U spoljnotrgovinskoj razmeni (Slika 10, 11.) dominiraju proizvodi niske i srednje niske tehnološke složenosti sa učešćem od 56,7% (70,4% kod MSPP i 48,2% kod velikih). U izvozu sektora MSPP dominiraju proizvodi niže faze finalizacije i manje dodatne vrednosti. Da bi se unapredila izvozna konkurentnost srpskih proizvoda potrebno je da se promeni struktura izvoza u korist tehnološko složenijih proizvoda visoke finalizacije koji stavljaju veću dodatnu vrednost po jedinici. Takođe, potrebna je i veća geografska diversifikacija izvoza, kao i jačanje pozicije na sadašnjim izvoznim tržištima. Nivo konkurentnosti malih i srednjih preduzeća Srbije značajno zaostaje u odnosu na prosek Evropske Unije i većinu uporedivih zemalja, na šta ukazuje komparativna analiza kvalitativnih pokazatelja poslovanja (zaposlenost po preduzeću, bruto društvena vrednost i profit po zaposlenom). Stopa profitabilnosti je iznad proseka, što je posledica niske startne osnove, a ne ekspanzije ili povećanog nivoa internacionalizacije ovog sektora.

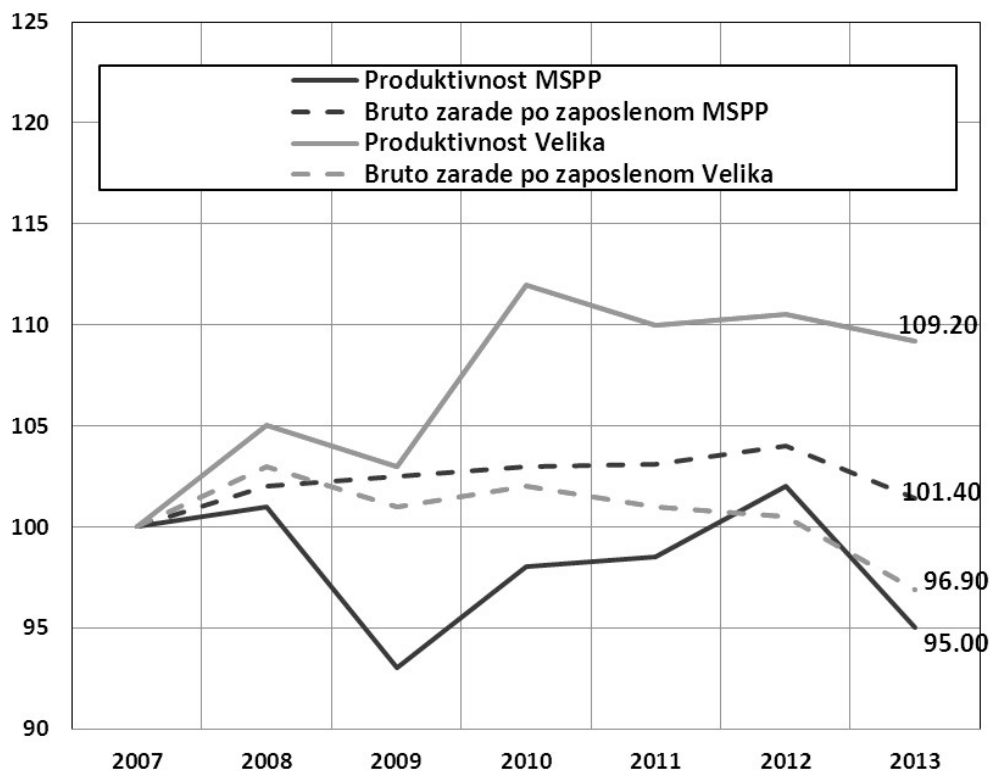
Slika 10. Osnovni pokazatelji poslovanja nefinansijskog sektora 2010-2013. u mil. EUR.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RSZ

Postkrizni rast produktivnosti (Slika 11.) malih i srednjih preduzeća prekinut je u 2013. godini zbog drastičnog pada ostvarene bruto društvene vrednosti, posebno u mikro i malim preduzećima.

Slika 11. Efekti tranzicije.

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Istovremeno visoki troškovi zarada u ostvarenoj BDV sektora MSPP (65,5% u 2013) i njihov rast u odnosu na 2008. godinu (5,8%) ukazuju na ograničene mogućnosti ulaganja u osavremenjavanje procesa rada (*Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, 2014.). U posmatranom periodu, rast neto zarada nije bio u skladu sa rastom produktivnosti. Mala i srednja preduzeća u kontinuitetu imaju ispodprosečnu bruto zaradu (88,4% u 2007. i 89,9% u 2013. proseka privrede), dok su zarade velikih preduzeća uvek bile veće od proseka privrede (za 22,1% u 2007. i za 18,6% u 2013.).

Osnovni indikatori poslovne demografije

Statistički podaci o poslovnoj demografiji su strukturirani indikatori koji se koriste za ocenu napretka u razvoju preduzetništva, dinamici stvaranja novih privrednih subjekata, kao i rastu malih i srednjih preduzeća. Tokom perioda krize beležena su divergentna kretanja vrednosti osnovnih indikatora poslovne demografije-sve niže stope nastanka preduzeća i radnji i sve više stope gašenja preduzeća i radnji. U 2013. godini. raste broj novoosnovanih preduzeća, dok se broj ugašenih preduzeća prepolovio. Istovremeno, uvećao se broj osnovanih i ugašenih radnji.

Slika 12. Broj novoosnovanih i ugašenih MSPP.

	Broj preduzeća		Broj radnji	
	osnovano	ugašeno	osnovano	ugašeno
2008	11.248	3.068	43.375	34.572
2010	9.461	9.325	35.036	37.086
2011	8.470	13.581	32.236	35.288
2012	8.648	7.355	30.200	32.853
2013	8.825	3.972	31.364	38.230

Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka APR i RZS

Stopa opstanka privrednih subjekata pokazuje koliko preduzeća i radnji preživi dve godine, nakon čega se može smatrati da se privredni subjekt prilagodio tržišnim uslovima, zauzimajući svoju tržišnu poziciju.

Slika 13. Stope opstanka privrednih subjekata.

	Preduzeća			Radnje			Ukupno		
	Osnovano	Preživelo	Stopa opstanka%	Osnovano	Preživelo	Stopa opstanka%	Osnovano	preživelo	Stopa opstanka%
2007.	13.484	12.405	92,0	47.948	31.741	66,2	61.432	44.146	71,9
2010.	11.386	10.315	90,6	43.575	23.581	54,1	54.961	33.896	61,7
2011.	10.010	8.772	87,6	41.034	22.731	55,4	51.044	31.503	61,7
2012.	9.470	8.189	86,5	36.337	18.269	50,3	45.807	26.458	57,8
2013.	8.825	7.897	93,2	31.364	18.137	54,8	40.189	26.034	62,7

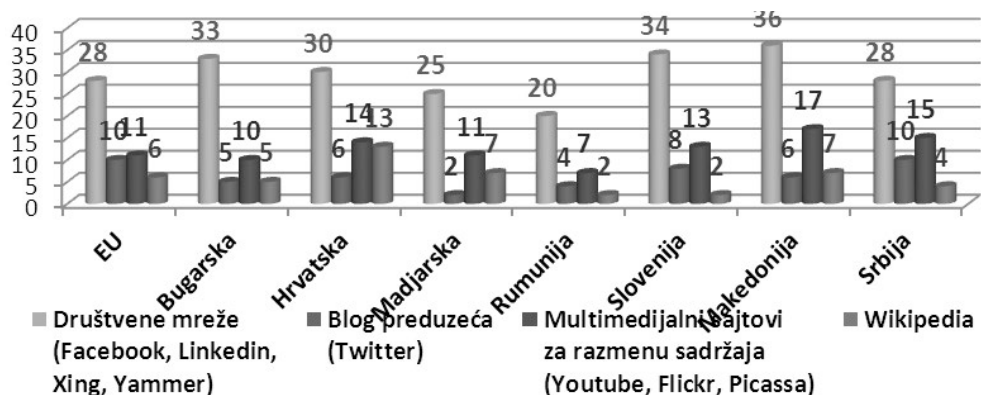
Izvor: Ministarstvo privrede na osnovu podataka RZS

Na osnovu podataka (slika 12) može se zaključiti da skoro 63% novih MSPP preživi prve dve godine poslovanja i nastavi sa radom u narednoj godini i da je stopa opstanka preduzeća znatno veća od radnji koje imaju znatno nižu stopu opstanka u 2013 godini, nego u 2007 godini, pre početka krize (*Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, 2014.).

Korišćenje informaciono-komunikacione tehnologije (IKT)

Mala i srednja preduzeća ne zaostaju za prosekom EU u korišćenju računara. Međutim zaostaje se u primeni kvalitetnijih pristupa internetu i primeni najnovijih tehnoloških rešenja i upotrebi društvenih mreža u poslovanju koja bi povećala konkurentne sposobnosti preduzeća i njihovo širenje na nova tržišta. Iako je napravljena značajan napredak u izgradnji informatičke strukture, mala i srednja preduzeća još uvek nedovoljno koriste poslovne servise koje internet mreža i ostali vidovi IKT (informaciono-komunikacione tehnologije) omogućavaju (elektronsko poslovanje, elektronska trgovina, analiza tržišta, pronalaženje potencijalnih poslovnih partnera i dr.). Za opstanak preduzeća na tržištu neophodna je primena visokotehnoloških dostignuća, iz razloga što je znanje osnov poslovanja, povećanje produktivnosti rada imperativ savremenog privređivanja, a stalno unapređivanje kvaliteta prema zahtevima svetskog tržišta suštinski cilj poslovanja. Prema upotrebi društvenih mreža (Slika 14.) u poslovanju (Facebook, LinkedIn, Xing, Yammer i dr) mala i srednja preduzeća iz Srbije (28%) na nivou su proseka EU, ali zaostaju u odnosu na većinu zemalja u okruženju (Makedonije, Slovenije, Bugarske i Hrvatske).

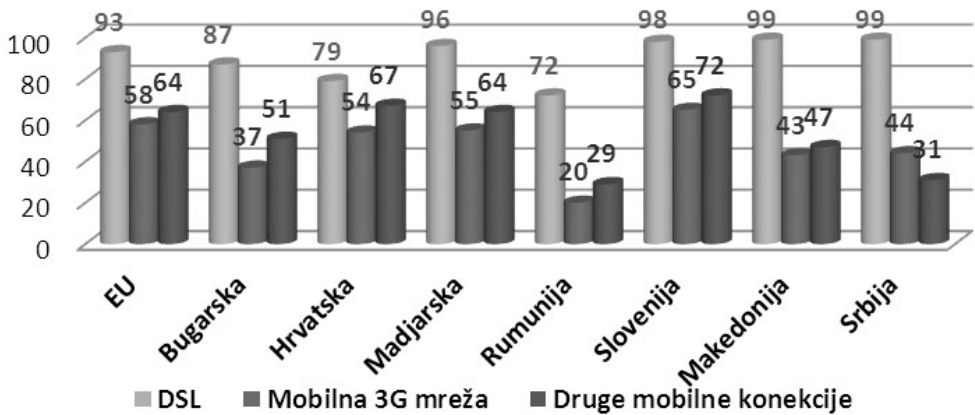
Slika 14. Upotreba društvenih mreža od strane MSP u poslovanju u 2013. godini.

Izvor: Ministarstvo privrede prema podacima EUROSTAT-a i RZS

Od zemalja u okruženju domaća mala i srednja preduzeća društvene mreže koriste jedino više od malih i srednjih preduzeća iz Rumunije (20%) i Mađarske (25%). Povoljnija je situacija u pogledu upotrebe bloga (Twitter), jer domaća mala i srednja preduzeća (10%) ovaj Internet servis upotrebljavaju više od MSP iz svih zemalja u okruženju (Mađarske, Rumunije, Bugarske, Hrvatske i Slovenije). Vikipediju u Srbiji koristi 4% MSP, što je ispod proseka EU (6%) i većine zemalja u okruženju (Hrvatske, Mađarske, Makedonije i Bugarske), osim Slovenije i Rumunije gde Vikipediju koristi samo 2% MSP (*Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu, 2014.*).

Slika 15. Tipovi veza za pristup MSP Internetu u Srbiji u 2013. godini.

Izvor: Ministarstvo privrede prema podacima EUROSTAT-a i RZS

korišćenju Interneta mala i srednja preduzeća iz Srbije ne zaostaju za prosekom i zemljama EU iz okruženja. Najveći broj MSP u Srbiji Internetu pristupa putem DSL (Slika 15) ili druge vrste fiksne širokopolasne Internet tehnologije (99%), što je iznad proseka EU. Mobilni širokopolasni Internet koji se ostvaruje putem 3G mreže koristi 44% domaćih MSP što je ispod proseka EU. Prema pristupu Internetu putem drugih mobilnih konekcija, MSP iz Srbije značajno zaostaju za gotovo svim posmatranim zemljama iz okruženja (osim Rumunije), što ukazuje na neravnomernu razvijenost različitih vidova Internet tehnologije u Srbiji i zaostajanje u primeni najnovijih tehnoloških rešenja.

ZAKLJUČAK

U Srbiji mala i srednja preduzeća raspoređena su u brojnim sektorima i granama nacionalne ekonomije i zauzimaju veoma značajnu ulogu u ekonomskom razvoju i predstavljaju važan faktor u procesu približavanja srpske privrede razvijenim tržišnim ekonomijama. U periodu od političkih promena 2000. godine do pojave preliivanja efekata svetske finansijske krize 2008. godine u sektoru malih i srednjih preduzeća ostvaren je dinamičan rast zaposlenosti, bruto dodate vrednosti i izvoza. Okrenuti dominantno poslovanju na domaćem tržištu, mala i srednja preduzeća se susreću sa padom tražnje i kupovne moći, kao i dugogodišnjim problemima nedovoljno podsticajnog poslovnog okruženja, sive ekonomije i obezbeđenja adekvatnih izvora finansiranja. U odnosu na zemlje na istom nivou razvijenosti, Srbija ima komparativne prednosti u veštinama koje poseduju početnici u biznisu i uvođenju novih proizvoda i tehnologija. Slabost je vezana za nedovoljno prilika za pokretanje novih firmi, neodgovarajući udeo ženskog preduzetništva i novih firmi u sektoru srednje i visoke tehnologije, niži kvalitet radne snage, nivoa konkurencije, mogućnostima za ostvarivanje brzog rasta i korišćenje različitog kapitala, kao i nedovoljan stepen internacionalizacije sektora MSPP. Nepovoljni uslovi poslovanja utiču na nedovoljno prepoznavanje uočenih prilika za započinjanje novog posla, širenje straha od neuspeha vezano za rast rizičnosti ulaganja i nedovoljnu društvenu podršku preduzetničkim aktivnostima. Promocija preduzetništva i razvoj sistema nefinansijske podrške su doveli do povećanja obima potrebnih veština kojima raspolažu početnici, kao i njihove umreženosti (jačanje međusobnih veza i širenje korišćenja interneta). U Srbiji dominiraju preduzetnici koji su novi posao započeli zbog obezbeđenja egzistencije, a ne zbog uočene poslovne prilike, još uvek je nizak nivo obrazovanosti novih preduzetnika i obučenosti angažovane radne snage, uz nizak stepen konkurencije na tržištu. Istovremeno, nizak je udeo novih privrednih subjekata u sektoru srednje i visoke tehnologije. Udeo preduzetnika koji posao počinju novim proizvodom, najniži je u odnosu na zemlje iz okruženja nove članice EU. Slično stanje je u oblastima mogućnosti preduzetnika da primenjuju poslovnu strategiju koja obezbeđuje brzi rast, nivoa okrenutosti novih preduzeća međunarodnom tržištu, kao i stepena angažovanja preduzetnog kapitala. Stoga je nužno povećanje nivoa razvijenosti preduzetničkog sektora zasnovano na izveznoj tražnji, povećanju zaposlenosti, investicija, smanjenju javne potrošnje, jačanju industrijskog sektora paralelno sa sektorom usluga.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES AND ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

Paunovic Goran

Abstract: *The utilization of all potentials of small and medium-sized enterprises, in terms of their contribution to the growth and development of national economy and poverty reduction, is largely conditioned by the degree of institutional support provided by the state through relevant mechanisms. The role of small and medium-sized enterprises is particularly important in transition countries, which are faced with problems of high unemployment, low level of economic activity, lack of competition, lack of investment and are dominated by large and inefficient state enterprises. For these reasons, the development of small and medium-sized enterprises is seen one of the greatest development opportunities. The methodological approach used in this study is primarily based on presenting quantitative indicators of the level of development of small and medium-sized enterprises in Serbia and EU member states, which show that there is a direct correlation between the degree of industrialization of a country and the share of small and medium-sized enterprises in its economy.*

Keywords: *small and medium enterprises / entrepreneurship / employment / gross social value*

LITERATURA

1. Beraha, I. (2011). Mala i srednja preduzeća kao faktor ekonomskog razvoja i smanjenja nezaposlenosti u Srbiji, *Strani pravni život*, Institut za uporedno pravo, Beograd.
2. Grupa autora. (2014). *Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2013. godinu*, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd.
3. Erić, D. D., Beraha, I. A., Đurićin, S. O., Kecman, N. Đ., Jakšić, B. B. (2012). *Finansiranje malih i srednjih preduzeća u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka, Privredna komora Srbije, Beograd.
4. Paunović, B., Novaković, N. (2003). Mogućnosti i uslovi finansiranja malih i srednjih preduzeća, *Časopis za procesnu tehniku u poljoprivredi/PTEP*, vol. 7, br. 1-2.

5. *Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020*. (2010), URL: <http://www.ecinst.org.rs/>
6. Sajfert, Z., Ožegović, L. (2009). *Preduzetništvo*, Fimek, Novi Sad.
7. Stamatović, M. LJ. (2013). *Menadžment poslovnih performansi malih i srednjih preduzeća*, Univerzitet privredna akademija, Novi Sad.

STRUČNI RADOVI

PРАВНИ РЕЖИМ I NJEGOV UTICAJ NA RAZVOJ PORODIČNIH POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA U REPUBLICI SRBIJI I REPUBLICI SRPSKOJ

Prodanović Radivoj¹

Nedeljković Miroslav²

Škorić Sanja³

Sažetak: Cilj rada je sagledati stanje i pravne režime porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, odnosno kvantifikovati uticaj pravne regulative na njihov razvoj. Različiti pravni ambijenti kroz istoriju uglavnom su sputavali razvoj poljoprivrednog gazdinstva. Reforme često nisu imale utemeljenje u ekonomskoj logici, pa su skromni razvojni trendovi bivali svojstveni za poljoprivredna gazdinstva na našim područjima. Ideologija je umesto favorizovanja krupnog gazdinstva učinila sve da se ono razbije i za rezultat imamo i danas sitno, nekonkurentno i neproduktivno gazdinstvo. Formiranje registra poljoprivrednih gazdinstava se može označiti kao pozitivna mera, kao i dodeljivanje podsticaja, ali rezultati su i dalje skromni. Budući da porodična poljoprivredna gazdinstva čine stub agrara, treba im posvetiti najveću moguću pažnju, a naročito obezbediti njihov razvoj donošenjem smislenih (razvojno-planskih) zakonskih dokumenta. Za dalji razvoj agrara potrebno je nasledeni pravni režim prilagoditi pravnim normama i zakonima EU.

Ključne reči: pravni režim / razvoj sela / poljoprivredna gazdinstva

UVOD

Da bi smo pratili tokove ekonomskih i socijalnih promena, koji se dešavaju na našem selu danas, moramo se upoznati i sa pravnim okvirima u kojima su se te promene i desile. Mnogi danas, od države do pojedinca, pridaju veliki značaj razvoju i

¹ Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Cvećarska br. 2, Novi Sad, e-mail: rprodanovic@fimek.edu.rs

² Univerzitet „Bijeljina“, Pavlovića put bb, Bijeljina, e-mail: ned.micky@yahoo.com

³ Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Geri Karolja br. 1, Novi Sad, e-mail: sanja@pravni-fakultet.info

ulozi sela i poljoprivrede, neshvatajući pri tome, da je on jedino moguć u održivim i pravilno postavljenim pravnim režimima.

Jedino kvalitetan pravni ambijent u nekoj državi omogućava ravnomeran razvoj poljoprivrede i sela. Jedna od najosetljivijih tačaka razvoja našeg agrara predstavlja porodično poljoprivredno gazdinstvo. Ono je glavna proizvodno-organizaciona jedinica u poljoprivredi, te zato svakom promenom pravnih regulativa upravo ono dolazi na udar.

Danas, u periodu pristupanja naše zemlje i ostalih zemalja regiona Evropskoj Uniji, nameće se dodatni zahtev pred inokosna poljoprivredna gazdinstva. Nasledeni pravni režim je potrebno prilagoditi pravnim normama i zakonima EU, te uspostaviti kompatibilnu pravnu osnovu koja je potrebna za dalji razvoj celokupne agrarne politike.

U prvom delu rada daje se kratak osvrt na istorijski tok razvoja porodičnog poljoprivrednog gazdinstva u različitim pravnim režimima do raspada SFRJ i ulaska u tranzicioni period, dok se u drugom delu elaborira o trenutnom stanju i pravnim okvirima u kojima posluju porodična poljoprivredna gazdinstva u Republici Srbiji i Republici Srpskoj.

Cilj rada je sagledati stanje i pravne režime porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, odnosno kvantifikovati uticaj pravne regulative na njihovo poslovanje i razvoj.

ISTORIJSKI OSVRT NA RAZVOJ POLJOPRIVREDNOG GAZDINSTVA U RAZLIČITIM PRAVNIM SISTEMIMA

Stanje i pravni položaj pre II svetskog rata

Porodično poljoprivredno gazdinstvo danas je osnovna ekonomsko-proizvodna jedinica na selu. Svaka krupna društveno-ekonomska promena u nekoj zemlji imala je za posledicu i određenu promenu na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu. Za razliku od drugih oblika organizovanja u privredi neke zemlje, porodična gazdinstva su kroz istoriju nailazila na najviše prepreka, bilo da se radilo o socijalnim ili pak ekonomskim problemima.

Još pre stvaranja jugoslovenske države 1918. godine u agrarnoj strukturi tadašnjih država isticali su se feudalni, polufeudalni i kolonijalni odnosi. U Bosni su postojali begluci, u Makedoniji i na Kosovu ostaci čifčijskih odnosa, a u Istri i Dalmaciji (pretežno na ostrvima) dominirali su ostaci kolonata, a u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini kmetski odnos seljaka prema vlasnicima zemlje, koji je bio sporo prevazilažen.

Okončanjem I svetskog rata i stvaranjem jugoslovenske države 1918. godine stekli su se uslovi za otpočinjanje agrarne reforme i krupnih promena na selu tog doba. Agrarnu reformu je pratilo masovno preseljavanje stanovništva iz jednih krajeva u druge, a poseban problem su pravila krupna gazdinstva (posedi), koji su bili tada u rukama stranih državljana mahom sa mađarskim i austrijskim državljanstvom⁴ (Mirković, 1968, str. 204).

Narodno veće Slovenaca, Hrvata i Srba je 1918. godine odlučilo da se ukinu svi preostali feudalni odnosi i da se veliki posedi razdele seljacima. Nakon toga, 1919. godine formirano je Ministarstvo za agrarnu reformu, koje je nastojalo da izvrši sledeće promene u agrarnim odnosima (Mirković, 1968, str. 204-205):

- Da se raskinu svi kmetски (čifčijski) odnosi u Makedoniji, Kosovu i Metohiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, tako što će kmetovi postati slobodni vlasnici zemlje.
- Da se ukinu odnosi (kolonatsva) slični kmetstvu u Istri, Goričkoj i Dalmaciji.
- Da se eksproprišu veliki posedi stranih državljana i da se njihova zemlja podeli onima koji je obrađuju.
- Da država bude žirant seljacima za otplatu štete za zemlju koju dobijaju i da zakonski omogući njeno prikupljanje i isplatu.
- Da se oduzmu bez odštete imanja hazburške dinastije i posedi svih dinastija, koje su u ratu bile na neprijateljskoj strani.
- Da veliki kompleksi šume pređu u državno vlasništvo, da u njima seljaci imaju pravo na ispašu, kao i pravo na seču drva za ogrev i građu za sopstvene potrebe.
- Da se izvrši revizija ranijih agrarnih reformi (1848) kojima su seljaci bili oštećeni oduzimanjem delova pašnjaka i šuma.

Ovim planom se do kraja jedino uspelo razvlastiti one veleposednike, koji su bili strani državljanjani, dok je međutim, ostalo puno seljaka koji su živeli od obrade zemlje, ali je nisu imali dovoljno.

⁴ Od 369 najkrupnijih gazdinstava (koji su držali 592.000 ha) 310 je bilo sa stranim državljanstvom većinom mađarskim (126) i austrijskim (112).

Stanje i pravni položaj posle II svetskog rata

Jedan od prvih zakona druge Jugoslavije bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23 avgusta 1945. godine, kojim je faktički proklamovano načelo da „zemlja pripada onom ko je obrađuje“. Ovim zakonom zemlja je oduzeta svim onim veleposednicima, koji su imali preko 45 ha (u brdsko-planinskim) ili preko 25-35 ha obradivog zemljišta (u ravničarskim krajevima). Nacrt ovog zakona izazvao je brojne polemike u privremenoj skupštini tadašnje DFJ, a predviđenim merama suprostavile su se pravoslavna, rimokatolička, kao i islamska verska zajednica, te građanski politički krugovi i svi oni čiji su interesi bili ugroženi ovom reformom (Gaćeša, 1984).

Na osnovu člana 16. Zakona o agrarnoj reformi i kolnizaciji, pravo prvenstva u dodeljivanju zemlje imali su zemljoradnici bez zemlje ili nedovoljno zemlje, koji su bili borci partizanskih odreda, NOV i POJ i Jugoslovenske armije, invalidi oslobodilačkog rata, kao i invalidi prošlih ratova (1912-1918. i aprila 1941.), porodice i siročad izginulih boraca oslobodilačkog rata i žrtve i porodice žrtava fašističkog terora. Među borcima prvenstvo su uživali stari borci i dobrovoljci (Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, „Službeni list DFJ“, br. 64/1945).

Glavni ciljevi reforme bili su ipak ideološko-politički, kao i socijalno-klasni, te zbog stvaranja veoma usitnjenih, autarkičnih porodičnih poljoprivrednih poseda nisu imali razvojni karakter.

Iz poređenja agrarno-posedovne strukture iz dva vremenska perioda (1931 i 1949. godine), uočavamo smanjivanje broja najsitnijih, kao i najkrupnijih poseda (tabela 1).

Tabela 1. Posedovna struktura pre i posle agrarne reforme 1945-1948

Gazdinstvo prema veličini poseda (ha)	1931. godina		1949. godina	
	Broj	%	Broj	%
< 2	671.865	33,8	621.997	27,4
2-5	676.284	34,0	867.747	38,2
5-10	407.237	20,5	491.189	21,7
10-15	-	-	129.200	5,7
>15	-	-	92.096	4,0
15-20	174.068	8,8	-	-
> 20 ha	56.271	2,9	-	-
U SRZ	-	-	68.023	3,0
Ukupno	1.985.725	100,0	2.270.252	100,0

Izvor: Gaćeša, 1984, str. 370.

U nastavku ćemo pomenuti još neke zakone i zakonske propise, koji su na direktan ili indirektan način uticali na postojanje i razvoj porodičnih gazdinstva na selu u periodu posle II svetskog rata.

Zakonom o konačnoj likvidaciji zemljoradničkih dugova („Službeni list DFJ“, br. 89) predviđeno je brisanje seljačkih dugova, a duga su oslobođeni svi učesnici rata na partizanskoj strani i oni koji su na toj strani imali žrtava, dok su ostali u roku od šest meseci i po stupanju na snagu tog zakona bili dužni da dug otplate.

U 1945. godini doneti su zakonski propisi o obaveznom otkupu poljoprivrednih proizvoda, o obaveznom tovu svinja, o otkupnim cenama žitarica, stoke, vune, kože, pamuka, povrća, mleka i mlečnih proizvoda, kao i mnogih drugih proizvoda, koje država koristi za ishranu nepoljoprivrednog stanovništva.

U tom pogledu ne treba zaboraviti ni stvaranje tzv. seljačkih radnih zadruga, koje su trebale da omogućе postepenu kolektivizaciju zemlje podeljene seljacima, kao i druge privatne zemlje.

Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga („Službeni list FNRJ“ br. 14/1953) je omogućila rasformiranje prethodno pomenutih seljačkih radnih zadruga i razilaženje sa konceptom do tada vladajućeg boljševičkog modela društveno-političkog sistema.

Zakonom o poljoprivrednom zemljišnom fondu opšte narodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama („Službeni list FNRJ“, br. 22/1953) izvršena je nova ekspropriacija, gde je na taj način smanjen zemljišni maksimum uveden prethodnom agrarnom reformom.

Rezolucijom Savezne narodne skupštine („Službeni list FNRJ“, br. 19/1957) iz 1957. godine privatno seljačko gazdinstvo dobilo je izvesnu garanciju za svojinu nad zemljom, koju je seljak stekao ličnim radom i koju je sam obrađivao, ali je i dalje bio upućen na kooperaciju sa socijalističkim sektorom poljoprivrede.

Tek 1967. godine i stupanjem na snagu Osnovnog zakona o sticanju prava svojine na poljoprivredna oruđa i o korišćenju poljoprivrednih oruđa od strane građana („Službeni list SFRJ“ br. 7/1967) seljacima je bila omogućena nabavka krupne poljoprivredne mehanizacije (traktora i kombajna).

Pobrojani su samo neki zakoni i zakonski propisi, koji su na neki način odredili sudbinu poljoprivrednih gazdinstava tog perioda i time utrljali put za donošenje mnogih drugih zakona, uredbi, propisa u narednim godinama.

Kako god, porodična poljoprivredna gazdinstva su ostala dominantna, broj se nije menjao u periodu od 1960. do 1991. god., ali je došlo do usitnjavanja zemljišnog poseda (tabela 2).

Tabela 2. Posedovna struktura porodičnih gazdinstava u Srbiji (1960-1991)

Veličina poseda (ha)	% gazdinstva		% površina	
	1960	1991	1960	1991
Do 1 ha	14,8	27,2	1,5	4,4
1-3	30,3	32,4	13,9	18,8
3-5	22,7	17,8	20,6	20,7
5-8	18,5	13,2	26,6	24,8
8-10	6,6	4,8	13,8	12,6
Preko 10 ha	7,1	4,6	23,6	18,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: RSZ, Studije i analize, broj 55, 1987., str. 42

U periodu tranzicije i privredno-društvenih promena, stvaranjem novih država na području nekadašnje SFR Jugoslavije, menjali su se i agrarni odnosi manje ili više slično u svim državama regiona. Promenu tih odnosa u agraru između ostalog su pratila:

- Nasilna ubrzana reforma preko svake ekonomski i politički razumne mere;
- Sistemska korupcija;
- Nedovoljno temeljno pripremljena i nedosledna i do kraja sprovedena reforma;
- Učestala promena reformi u agraru;
- Nepostojanje dovoljnih i kvalitetnih pravnih mera koje bi pratile reformu, kao i nedovoljna finansijska sredstava koja bi osiguravala sprovođenje zadatih ciljeva u planiranom periodu.

TRENTNO STANJE I PRAVNI POLOŽAJ PORODIČNIH POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA U REPUBLICI SRBIJI

Na osnovu Zakona o popisu poljoprivrede 2012. godine („Službeni glasnik RS“, br. 104/09 i 24/11) utvrđeno je, da na području Srbije egzistira 631.552 poljopri-

vrednih gazdinstva. U poređenju sa nekim zemljama EU možemo zaključiti da Republika Srbija dominira sa brojem poljoprivrednih gazdinstava (tabela 3).

Tabela 3. Poljoprivredna gazdinstva u Republici Srbiji i EU

Zemlje	Broj poljoprivrednih gazdinstava
Holandija	72.320
Češka	22.860
Nemačka	299.130
Francuska	516.100
Slovačka	24.460
Austrija	150.170
Slovenija	74.650
Mađarska	576.810
Bugarska	370.490
Srbija	631.552

Izvor: Popis poljoprivrede 2012, RZS Srbije, www.webrzs.stat.gov.rs; Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat>

Danas je, prema Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju („Službeni glasnik RS“, br. 41/2009, 10/2013 - dr. zakon i 101/2016) porodično poljoprivredno gazdinstvo ono na kojem fizičko lice-poljoprivrednik zajedno sa članovima svog domaćinstva obavlja poljoprivrednu delatnost. Prema članu istog Zakona, nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva je fizičko lice-poljoprivrednik i preduzetnik, koji obavlja poljoprivrednu proizvodnju, i koji je upasan u Registar poljoprivrednih gazdinstava, kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva.

Od maja 2004. godine Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, na osnovu Uredbe o registru poljoprivrednih gazdinstava („Službeni glasnik RS“, br. 45/04) vodi postupak njihove registracije. Ovaj Registar poljoprivrednih gazdinstava vodi Ministarstvo finansija - Uprava za trezor, a cilj je unapređenje poljoprivredne proizvodnje, povećanje produktivnosti i konkurentnosti. Podaci koji se nalaze u Registru koriste se jedino od strane Ministarstva i služe za vođenje prevashodno agrarne politike zemlje.

Prema Zakonu o poljoprivredi i ruralnom razvoju Republike Srbije (član 15. i 16.) porodično poljoprivredno gazdinstvo može biti:

1. Komercijalno porodično poljoprivredno gazdinstvo,
2. Nekomercijalno porodično poljoprivredno gazdinstvo.

Komercijalno porodično poljoprivredno gazdinstvo je ono koje je tržišno orijentisano i koje može pod uslovima propisanim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju ostvariti pravo na podsticaje. Nekomercijalno porodično poljoprivredno gazdinstvo je ono koje nije tržišno orijentisano, a čiji je nosilac korisnik penzije ostvarene po osnovu poljoprivredne proizvodnje.

Takođe, nekomercijalna porodična poljoprivredna gazdinstva mogu ostvariti određena prava na podsticaje utvrđena ovim Zakonom, a njihovo svojstvo se utvrđuje prilikom registracije ili obnove registracije u Registru poljoprivrednih gazdinstava.

Što se tiče samog statusa u Registru poljoprivrednih gazdinstava, treba napomenuti da poljoprivredno gazdinstvo može biti u aktivnom i pasivnom statusu. Poljoprivredno gazdinstvo koje je u pasivnom statusu ne može da ostvaruje prava na podsticaje, koji su utvrđenim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju.

Prema usvojenim izmenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju, predviđene su procedure i rokovi za korišćenje sredstava evropskih fondova IPARD⁵. Izmena zakona je bila i preduslov za otvaranje Poglavlja 11. o poljoprivredi u pregovorima sa EU. Najavljeno je da će korisnici moći konkurisati za sredstva iz fondova sledeće godine, a da će realizacija biti kontrolisana na licu mesta.

Korišćenje sredstava iz predviđenih evropskih fondova naročito je bitna za porodična poljoprivredna gazdinstva u Republici Srbiji iz tog razloga što su sredstva budžeta države veoma mala i ne mogu da isprate planirani razvojni tok našeg agrara.

TREKUTNO STANJE I PRAVNI POLOŽAJ PORODIČNIH POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA U REPUBLICI SRPSKOJ

U BiH, a samim tim i u Republici Srpskoj, poljoprivreda zauzima značajno mesto u strukturi privrede. Oko 95 % teritorije Republike Srpske zauzimaju ruralna područja na kojima živi oko 83 % stanovništva. Takođe, značajan doprinos poljoprivrede Republike Srpske se ogleda i u učešću u strukturi BDP koji je u 2014. godini iznosio oko 10 % (Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa BiH, 2016).

U BiH još uvek ne postoji sveobuhvatna slika o strukturi poljoprivrednih gazdinstava s obzirom da još nije sproveden Popis poljoprivrede, a poslednji je bio davne

⁵ Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development.

1960. godine. Na osnovu podataka Popisa stanovništva iz 2013. godine u Republici Srpskoj ima oko 141.000 poljoprivrednih gazdinstava.

Na bazi ograničenih podataka kojim se došlo na osnovu sprovedenog pilot Popisa poljoprivrede u BiH 2010. godine⁶, prosečna površina korišćenog zemljišta je iznosila 1,97 ha po gazdinstvu sa prosečno četiri parcele po gazdinstvu kod porodičnih imanja, što je bilo znantno ispod proseka EU, koji iznosi 14,3 ha (<http://ec.europa.eu/eurostat>).

U Republici Srpskoj je Zakonom o poljoprivredi porodično poljoprivredno gazdinstvo označeno kao poljoprivredno gazdinstvo, gde fizičko lice-poljoprivrednik zajedno sa svojim članovima domaćinstva obavlja poljoprivrednu proizvodnju, dok je nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva fizičko lice-poljoprivrednik, koje obavlja poljoprivrednu proizvodnju i koje je upisano u Registar poljoprivrednih gazdinstava, kao nosilac poljoprivrednog gazdinstva (Uredba o upisu u registar poljoprivrednih gazdinstava, 2007).

Prema podacima Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, u Registar poljoprivrednih gazdinstava za 2016. godinu, upisano je oko 34.000 gazdinstava od čega 5.500 komercijalnih, dok je broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost mnogo veća (tabela 4).

Tabela 4. Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost po pojedinim gradovima

Teritorija	Ukupan broj domaćinstava	Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost	Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu
Republika Srpska	408.825	140.960	25.335
Banja Luka	65.010	8.832	593
Bijeljina	34.309	10.563	4977
Prijedor	27.961	8.920	798
Doboj	25.447	9.221	515
Gradiška	16.939	6.402	2.285
Teslić	13.255	7.062	576
Prnjavor	12.166	6.121	986
Trebinje	9.394	2.485	327
Foča	6.544	1965	262

Izvor: RZS Republike Srpske, Popis stanovništva, domaćinstva i stanova, 2013

⁶ Pilot popis poljoprivrede su sprovele tri statističke institucije u BiH (BHAS, FZS, RZS RS) u oktobru 2010. godine u okviru IPA 2007 BH AIS.

Kao i u Republici Srbiji gazdinstva su registrovana i razvrstana na komercijalna i nekomercijalna i to na osnovu Zakona o poljoprivredi i Uredbe o upisu u Registar poljoprivrednih gazdinstava. Treba napomenuti još i to, da je upis gazdinstva na dobrovoljnoj bazi.

Registraciju poljoprivrednih gazdinstava u Republici Srpskoj sprovodi Agencija za posredničke, informatičke i finasijske usluge Banja Luka (APIF)⁷. Agencija trenutno u svojim nadležnostima pruža usluge registracije i kontrole finasijskih izvještaja svih privrednih subjekata, žiro računa, registraciju stare devizne štednje, registraciju poljoprivrednih gazdinstava, registraciju seoskih domaćinstava, pružaoca ugostiteljskih usluga u apartmanima, kućama za odmor i sobama za iznajmljivanje i druge usluge.

Što se tiče podsticaja za porodična poljoprivredna gazdinstva ona su propisana Pravilnikom o uslovima i načinu ostvarivanja novčanih podsticaja za razvoj poljoprivrede i sela. Prava na podsticajna sredstva i druge oblike podrške u poljoprivredi imaju fizička i pravna lica sa prebivalištem u Republici Srpskoj, koja obavljaju poljoprivrednu proizvodnju na teritoriji Republike Srpske i koja su upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava, kao komercijalna i nekomercijalna gazdinstva.

Potrebno je napomenuti još i to, da je jako bitan i proces udruživanja porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, kroz razne vidove asocijacija proizvođača i zadruga. Veliki potencijal postoji, barem kad su naši poljoprivrednici u pitanju, bilo da se radi o Republici Srpskoj ili Republici Srbiji, ali reagovanja države i njenih nadležnih ministarstava u smislu donošenja pravovremenih zakona vezanih za tu oblast veoma kaskaju u odnosu na trend razvijenijih zemalja Evrope.

Podsećamo da je važeći Zakon o poljoprivrednim zadrugama („Službeni glasnik Republike Srpske” br. 73/08) u Republici Srpskoj iz 2008. godine, i da se usvajanje novog još uvek očekuje.

ZAKLJUČAK

Pravni režim neke države ima veliki, ako ne i prevashodni uticaj na formiranje i dalji razvoj poljoprivrednih gazdinstva. Naravno, cilj postavljanja pravnog okvira neke države je uspostavljanje takvog društvenog okvira u kome je moguć nesmetan razvoj društvenih procesa i tokova.

⁷ Agencija za posredničke, informatičke i finasijske usluge Banja Luka osnovana je odlukom Vlade RS broj: 02/1-020-1292/00 od 28.12.2000 godine („Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 1/01).

Kroz istoriju poljoprivredna gazdinstva, kao osnovne organizacione jedinice u poljoprivredi, su prolazila kroz razne pravne režime, što nametnute od kolonizatorskih vlasti, što donesene od sopstvenih organa upravljanja. Nekada su te pravne norme i zakoni bili toliko represivni da su jednostavno gušili (planski) razvoj poljoprivrednog gazdinstva, dok se ponekad osetio jak uticaj nedostatka neophodnih zakona i pratećih uredbi.

Ulaskom u proces neizbežne tranzicije naglo se nametnulo pitanje formiranja pravnih režima koji bi bili kompatibilni sa važećim pravnim režimima u EU, jer je primarni cilj integracija u Evropsku uniju. Naročito komplikovano pitanje u pregovorima sa EU je poglavlje koje se odnosi na poljoprivredu i zaštitu životne sredine.

Kao jasan odgovor tome bilo je uspostavljanje Registra poljoprivrednih gazdinstva 2004. godine (Srbija) i razdvajanje porodičnih gazdinstava na komercijalna i nekomercijalna i na osnovu toga davanje određenih agrarnih podsticaja. Slična situacije odvijala se i u Republici Srpskoj, s tim što je proces registracije krenuo malo kasnije zbog niza objektivnih razloga (nepostojanje Popisa poljoprivrede, nepostojanje centralizovane institucije na nivou BiH, neažurnosti podataka itd.)

Trenutno stanje je takvo, da i dalje porodična poljoprivredna gazdinstva čine stub agrara, te mu se iz tih razloga treba posvetiti najveća moguća pažnja, a naročito obezbediti njegov razvoj donošenjem pravovremenih i smislenih (razvojno-planskih) zakonskih dokumenta. Navedeno je jedino moguće uz korišćenje već postojećih rezultata istraživanja iz navedenih oblasti, kao i uz konsultovanje stručnjaka iz oblasti agroekonomije, poljoprivrede i sl. i njihove tesne saradnje u izradi svakog pojedinačnog zakonskog i podzakonskog dokumenta. Uticaj pravne regulative na ukupan razvoj agrara, osim toga što je nesporan, on je toliki da može veoma lako dovesti ili do napretka i daljeg pozitivnog razvoja ili do potpune stagnacije. Obzirom na to, mora se biti veoma oprezan, kako u osmišljavanju strategije razvoja agrara, tako i u usklađivanju regulative sa Evropskom unijom, uz poštovanje već postojeće tradicije i kulturnog nasleđa agrara u Srbiji i Republici Srpskoj.

LEGAL REGIME AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF FAMILY AGRICULTURAL HOUSEHOLDS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE REPUBLIC OF SRPSKA

Prodanovic Radivoj
Nedeljkovic Miroslav
Skoric Sanja

Abstract: *The aim of the paper is to examine the situation and legal regimes of family farms, that is to say, quantify the impact of legal regulation on their development. Different legal environments throughout history have largely hampered the development of agricultural households. Reforms often did not have a foundation in economics and economic thought, so modest development trends were inherent to agricultural holdings in our areas. Rather than promoting large farms, ideology did everything to break them down and, as a result, we still have small, uncompetitive and unproductive farms. The establishment of a register of agricultural holdings can be seen as a positive measure, as well as the allocation of incentives, but the results are still quite modest. Since family farms constitute a pillar of agriculture, we should give them the biggest attention possible and especially ensure their development by bringing meaningful legal regulations in terms of development and planning. For further development of the agricultural sector, it is necessary to adjust the inherited legal regime to the legal norms and laws of the EU.*

Keywords: *legal regime / village development / agricultural households*

LITERATURA

1. European statistics (Eurostat), <http://ec.europa.eu/eurostat>
2. Gaćeša, N. (1984). Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948, Matica Srpska, Novi Sad.
3. Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine (2016). Godišnji izvještaj iz oblasti poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2015. godinu, Dostupno na (23.05.2017): http://www.mvteo.gov.ba/izvjestaji_publicacije/izvjestaji/default.aspx?id=8247&clangTag=bs-BA
4. Mirković, M. (1968). Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb.
5. Osnovni zakon o sticanju prava svojine na poljoprivredna oruđa i korištenje poljoprivrednih oruđa od strane građana (1967). „Službeni list SFRJ“, br. 7.

6. Popis poljoprivrede (2011). „Službeni glasnik RS“, br.104/09 i 24/11.
7. Republički statistički zavod, Studije i analize Beograd (1987). broj 55.
8. Republički zavoda za statistiku Republike Srbije, za odgovarajuće godine, <http://www.webrzs.stat.gov.rs>
9. Republički Zavod za statistiku Republike Srpske, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013. godine, Dostupno na (02.06.2017.): http://www2.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/popis/gradovi_opstine_naseljena_mjesta/Rezultati_Popisa_2013_Gradovi_Opstine_Naseljena_Mjesta_WEB.pdf
10. Rezolucija Savezne narodne skupštine (1957). „Službeni list FNRJ“, br. 19/1957.
11. Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga (1953). „Službeni list FNRJ“, br. 14/1953.
12. Uredba o registru poljoprivrednih gazdinstava (2004). „Službeni glasnik RS“, br. 45/04.
13. Vlada Republike Srpske (2007). *Uredba o upisu u registar poljoprivrednih gazdinstava*, Dostupno na (28.05.2017): http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mps/Servisi/Po-slovanje/Pages/registracija_farmera.aspx/
14. Zakon o konačnoj likvidaciji zemljoradničkih dugova (1945). „Sl. list, DFJ, br. 89.
15. Zakon o poljoprivrednim zadrugama (2008). „Službeni Glasnik RS“ br. 73/08.
16. Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opšte narodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednih organizacijama (1953). „Službeni list FNRJ“, br. 22.

DIGITALNA EKONOMIJA I TRANSFORMACIJA POSLOVNIH PROCESA – IZAZOVI I RIZICI

Stojanović Dragan¹

Sažetak: *Tržišni uslovi se u savremenom poslovanju menjaju vrlo dinamično, što pred organizacije postavlja zadatak da kvalitetno i brzo odgovore na nove izazove. Informaciono-komunikacione tehnologije nisu promenile samo unutrašnju organizaciju, one su promenile i način kako potencijalni klijenti i kupci komuniciraju, saraduju i koordiniraju svoje aktivnosti. Imajući to u vidu, nameće se ne samo potreba nego i obaveza organizacijama da svoje poslovanje učine efikasnijim i da prate nove nametnute zahteve.*

Može se sa sigurnošću tvrditi da se uslovi poslovanja stalno usložnjavaju. Bilo kakva stagnacija nije i neće biti u budućnosti nagrađena uspehom. Samo investiranje u informacione tehnologije bez potpunog i osmišljenog sagledavanja sistema u prošlosti nije dalo odgovarajuće rezultate.

U ovom radu biće ukazano na mogućnost značajnog povećanja efikasnosti poslovanja oslanjajući se na iskustva stečena u dosadašnjem poslovanju kompanija, kao i na pozitivna iskustva onih koji uspešno odgovaraju novim izazovima uvođenjem inovacija u poslovanje i pravilnom aplikacijom novih IT rešenja u doba digitalne ekonomije. Takođe, biće sagledani primeri upotrebe savremenih IT tehnologija u transformaciji poslovnih procesa, uz analizu trendova koji se mogu očekivati u budućem rastu i razvoju poslovanja, kao i rizici sa kojima će se suočiti.

Ključne reči: *digitalna ekonomija / informaciono-komunikacione tehnologije / reinženjering poslovnih procesa / upravljanje rizikom / menadžment poslovnih procesa*

UVOD

Implementacijom savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, digitalna ekonomija menja gotovo sve sfere poslovanja, i svakodnevno izvršavanje različitih aktivnosti, i u razvijenim, ali i u zemljama u razvoju. Ove promene ljudima

¹ Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac, Vlade Jovanovića 8, Leskovac, e-mail: stojanovic.dragan@vpsle.edu.rs.

široom sveta omogućavaju, na potpuno novi način, informacije, proizvode i usluge (Kehal & Singh, 2005).

Neosporna je činjenica da je razvoj informacionih tehnologija dao svoj ogroman doprinos povećanju efikasnosti poslovanja, povećanju produktivnosti ali je neosporno i da je promenio naša shvatanja i pristup rešavanju svakodnevnih radnih zadataka. Pitanje koje se uvek postavlja je da li na pravi način koristimo nove tehnologije i šta je to što treba i mora da se učini da odgovor na nove trendove i izazove bude adekvatan. Oдавno je shvaćeno da samo investiranje u informacione tehnologije ne daje obavezno i očekivane rezultate. Postoje brojni primeri iz prakse gde su nakon velikih investicija u sektor informatičkih tehnologija, mnoge kompanije umesto pozitivnih rezultata doživele stagnaciju, a bilo je primera da su se pojavili vrlo ozbiljni problemi u poslovanju. Sam prelazak na nove tehnologije nikada nije jednostavan i bezbolan, i povezan je sa velikim brojem izazova i rizika. Neadekvatna i loše isplanirana implementacija najčešći je uzrok loših rezultata. Ako nema pozitivnih efekata na proces poslovanja, čak posmatrano i fleksibilnije, u dužem vremenskom roku, opet se može govoriti o lošoj investiciji, jer ozbiljne investicije u informacione tehnologije nikada nisu zanemarljive.

REINŽENJERING POSLOVNIH PROCESA KORIŠĆENJEM SAVREMENIH TEHNOLOGIJA, NJEGOVE POSLEDICE I RIZICI

Michael Hammer, nekadašnji profesor kompjuterskih nauka na Massachusetts Institute of Technology (MIT) objavio je 1993. godine rad u časopisu Harvard Business Review u kome je tvrdio da je veliki izazov za menadžere da uklone poslove koji ne utiču na stvaranje nove vrednosti, umesto što koriste tehnologiju da je automatizuju. Ovo je direktno ukazivalo menadžerima da su svoju pažnju loše usmerili, tj. da su informacione tehnologije koristili da automatizuju postojeće procese, umesto da je koriste kao okidač za izbacivanje onih aktivnosti koje u procesu rada ne stvaraju dodatnu vrednost.

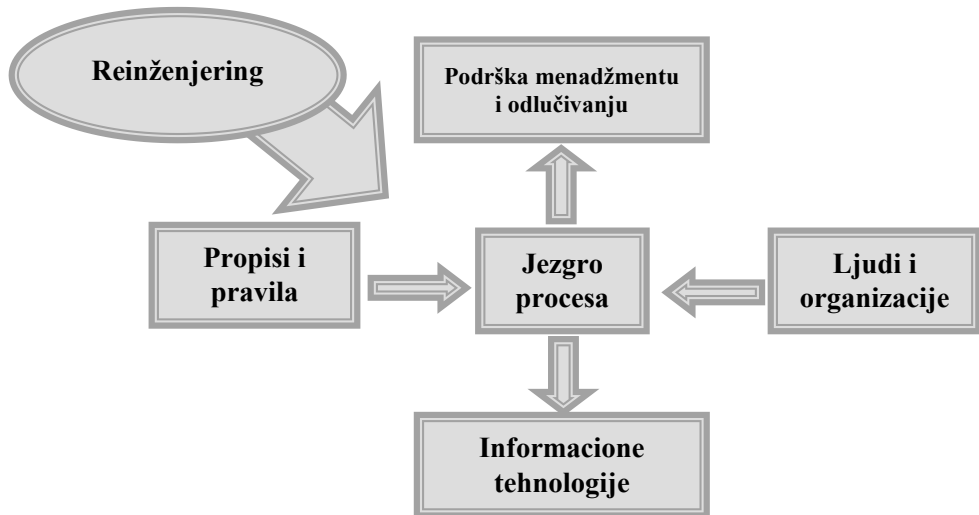
Reinženjering poslovnih procesa (Business Process Reengineering – BPR) je nastao kao tehnika razvijena da pomogne organizacijama da fundamentalno promene i osmisle novi način funkcionisanja a sve u cilju da radikalno unaprede uslugu, smanje troškove poslovanja, i osposobe se da odgovore na zahteve tržišta (1997). Glavni stimulator primene reinženjeringa je bio kontinuirani razvoj i implementacija informacionih tehnologija i razvoj informacione infrastrukture. Vodeće organizacije ohrabrene pozitivnim primerima počele su sve više da koriste nove tehnologije, a kao logična posledica pojavljuje se potreba za reinženjeringom svih poslovnih aktivnosti koje su na direktan ili indirektan način povezane sa ovom

aktivnošću. U osnovi, Reinženjering poslovnih procesa je korenito restrukturiranje i radikalna redizajn sproveden na postojećim kapacitetima organizacije. On predstavlja mnogo više od prostog poboljšanja poslovanja. To je pristup redizajniranja načina kako se do tog trenutka radilo da bi se još bolje ostvarili glavni ciljevi organizacije i smanjili troškovi (Hammer& Champy, 1993).

Proces redizajniranja počinje sa dobrim upoznavanjem sa procenom misije organizacije, strateških ciljeva i potreba klijenata. Sam proces rada, informatičke i tehnološke potrebe su zavisne jedne od drugih. Kada proces reinženjeringa postavlja nove informatičke zahteve, može se pojaviti potreba za uvođenjem novih tehnologija u proces rada koji će podržati ove zahteve. Sama tehnologija je ta koja omogućava taj proces a nije zamena za njega. Usvajanje nove tehnologije sa uverenjem da će to dovesti do inovacije u procesu, je tipičan primer lošeg investiranja u informacione sisteme.

Veoma veliki broj utiče na proces reinženjeringa (slika 1.), tako da se pre početka mora razjasniti sve ono što se želi postići a rukovodioci moraju na vreme izvršiti pripreme za promenu ciljeva i raspodele odgovornosti.

Slika 1. Uticaj procesa reinženjeringa na sve aspekte u organizaciji.

Izvor: (1997:11) dostupno na: <http://www.gao.gov/special.pubs/bprag/bprag.pdf>

Informacione tehnologije imaju centralnu ulogu u konceptu reinženjeringa, a po smernicama datim na početku primene ovog procesa sledeće tehnologije su posebno bitne prilikom implementacije (Hammer& Champy, 1993):

- Deljive baze podataka – koje omogućavaju dostupnost informacija
- Ekspertski sistemi – olakšavaju obavljanje specijalizovanih zadataka
- Telekomunikacione mreže – omogućavaju organizacijama da budu centralizovane i decentralizovane u isto vreme
- Sistemi za podršku odlučivanju – ubrzavaju proces donošenja odluka na svim nivoima
- Bežične komunikacije i prenosni računari – uposlenici na terenu mogu da koriste IT i van kancelarije
- Interaktivna videokomunikacija – neposredni kontakt sa potencijalnim kupcima
- Automatska identifikacija i praćenje – dobijanje podatka o lokaciji određenog objekta automatski umesto da se objekat traži
- Računari visokih performansi – planiranje i revizija planova u hodu

Proces reinženjeringa vrlo često nije uspešan. Razlozi za to mogu biti vrlo različiti, od lošeg planiranja i analize, do neadekvatne implementacije ili čak nedostatka sredstava neophodnih za uspešnu realizaciju. Često je sam proces zloupotrebljavan od strane poslodavaca jer je korišćen kao opravdanje za smanjivanje broja zaposlenih, a suštinski nije ni realizovan. U najvećem broju slučajeva, posledica jeste smanjenje broja radnih mesta, pa iz tog razloga među zaposlenima je gotovo od samog početka primene bio prilično loše prihvaćen.

Kada je reč o rizicima koje prate procese redizajniranja poslovnih procesa (Kliem, 2000) ukazuje da treba posebno obratiti pažnju na:

- Mogući neuspeh da se prati i meri rezultat implementacije
- Loše definisanu misiju i ciljeve
- Nemogućnost da se definišu osnovni poslovni procesi
- Nemogućnost da se definišu potrebe i vrednosti klijenta
- Nepotpun plan za prelaz na novi proces usled nedostatka fokusa potrošača

- Nedostatak realnih rasporeda aktivnosti
- Nedostatak strateških ciljeva vodstva tima
- Nedostatak vremena za izvršenje
- Nedovoljno osnaživanje tima za implementaciju
- Nedostupnost podataka

U novije vreme posebnu pažnju privlači koncept Menadžmenta poslovnih procesa (Business Process Management - BPM) koga mnogi smatraju naslednikom BRP.

MENADŽMENT POSLOVNIH PROCESA

Menadžmenta poslovnih procesa je holistički menadžerski pristup fokusiran na usaglašavanje svih aspekata organizacije sa željama i potrebama klijenata. Ovaj pristup insistira na efikasnosti i fleksibilnosti, kao i neprestanom težnjom ka inovacijama usaglašeno i integrisano sa novim tehnologijama. Zbog toga se definiše i kao proces optimizacije procesa, zato što se odvija u kontinuitetu. To je odgovor na savremene tržišne zahteve kojim je potrebno ostvariti veće zadovoljstvo korisnika, kvalitet proizvoda, brzinu i tačnost isporuke i pravovremeni odgovor na potrebe tržišta (Kagermann, Österle & Jordan, 2010).

Iako je inicijalno fokusiran na automatizaciju poslovnih procesa korišćenjem informacione tehnologije, BPM je proširen tako da integriše procese u kojima se očekuje interakcija čoveka korišćenjem novih tehnologija. Adekvatnu transformaciju poslovnog procesa možemo sagledati na primeru kompanije Apple koja nakon uspešnog početka poslovanja zasnovanog na modelu integrisane isporuke hardvera i softvera, tokom osamdesetih godina, gubi svoju poziciju na tržištu informacionih tehnologija. Razlog za loše rezultate prvenstveno treba tražiti u propustima novog menadžmenta i nedovoljnoj konkurentnosti proizvoda. Ključne promene u poslovanju ove kompanije desile su se nakon povratka Steve Jobs-a na čelo uprave Apple-a, koji je značajno doprineo utemeljenju uspešnog poslovanja koje će uslediti. Naime, već krajem devedesetih godina kompanija se vraća jednostavnosti, lakom korišćenju i upečatljivom dizajnu kao osnovnim postulatima kvaliteta ponude. Racionalnijem i kvalitetnijem poslovnom procesu doprinelo je i prebacivanje proizvodnje trećim kompanijama, promena kanala distribucije preko velikog broja malih prodavaca, kao i direktna prodaja putem Web-trgovine. Na taj način korisnicima je omogućeno upoznavanje sa proizvodom, kao i adekvatna tehnička podrška

pre i posle kupovine. Svi navedeni faktori uz jako brendiranje i medijsku kampanju učinili su Apple jedinstvenim u poslovnom okruženju, a pozitivni efekti su naročito došli do izražaja nakon lansiranja IPod-a, a kasnije i iPhone-a (Levy, 2006).

Iako je uloga IT u procesu transformacije poslovanja kompanije Apple gotovo nevidljiva, može se smatrati da one predstavljaju kičmu tog procesa. Ova konstatacija se ogleda u nizu koristi koje je kompanija imala usled adekvatne komunikacije na internom nivou, pouzdanom i nesmetanom radu „The iTunes music store-a“, kao i podršci koju su IT pružile na polju logistike, nabavke i finansija.

Uspešan primer primene koncepta BPM je i Indijska kompanija „Tata“ koja je uspela da proizvede mnogo jeftiniji automobil koji će biti dostupan znatno većem broju kupaca. Ovo su uspeali reorganizacijom u proizvodnji, primenom novih tehnologija, smanjenjem broja potrebnih delova i u promeni načina plasmana proizvoda (Johnson, Christensen & Kagermann, 2008).

Transformaciju poslovanja korišćenjem informacionih tehnologija možemo sagledati i na primeru primene ovih tehnologija u turizmu gde su one napravile pravu malu revoluciju, kako na strani turističkih kompanija koje nude svoje usluge, tako i na strani korisnika. U početnom periodu implementacije ICT tehnologija akcenat je bio na razvoju web sajtova od strane turističkih organizacija, pomoću kojih su turisti mogli da pregledaju sve destinacije putem on-line brošura, a kasnije i visoko interaktivni sistemi koji su podržavali rezervacije, pretraživanje, virtualne preglede turističkih destinacija, itd. Drugi deo razvoja i implementacije ICT u oblasti turizma se karakteriše uvođenjem još većeg broja inovacija gde se stavlja akcenat na pružanju većih pogodnosti turistima i njihovom prilagođenju, ali i razvijanju velikog broja aplikacija koje turisti mogu da koriste u toku svojih putovanja (Xiang et al., 2015).

DIGITALNA EKONOMIJA I PERSPEKTIVA PRIMENE MENADŽEMENTA POSLOVNIH PROCESA

Transformacije poslovnih procesa, koje se izvode po bilo kojem od savremenih koncepta, kao što je prethodno prikazano, tesno se oslanjaju na informatičku infrastrukturu organizacije gde se izvode. Globalna ekonomska kriza i usporenje privrednog rasta u celom svetu prouzrokovalo je smanjivanje budžeta u mnogim oblastima, tako da ni informatički sektor nije ostao imun na takva dešavanja. Usled ekonomske krize, poslovne inovacije nekada nije lako ostvariti ali sa druge strane nikada nisu bile neophodnije. Da bi se određene inovacije ostvarile potrebni su određeni tehnološki preduslovi, a kada je reč o digitalnoj ekonomiji možemo

govoriti o stepenu digitalizuje, koji se u savremenom poslovnom okruženju može proceniti praćenjem sledećih parametara (D'Souza&Williams, 2017):

- Prisutnost – u kojoj meri potrošači i preduzeća imaju univerzalni pristup digitalnim uslugama i aplikacijama
- Pristupačnost – u kojoj meri digitalne usluge koštaju u opsegu koji ih čini da što veći broj ljudi može da ih koristi
- Pouzdanost – kvalitet dostupnih digitalnih servisa
- Brzina – u kojoj meri se digitalnim uslugama može pristupiti u realnom vremenu;
- Upotrebljivost – lakoća korišćenja digitalnih usluga i sposobnost lokalnih povećanja usvajanja ovih usluga
- Veština – sposobnost korisnika da ugrade digitalne usluge u njihove živote i poslovne aktivnosti.

Informacione tehnologije su omogućile sprovođenje više uspešnih poslovnih rešenja koja su do sada dala izuzetno dobre rezultate kao što su (Kagermann, Österle & Jordan, 2010:13):

- Obrada narudžbina u roku od 24 sata od trenutka prijema
- Dostupnost klijentima širom planete non-stop preko interneta
- Proizvodnja robe u različitim zemljama sa centralizovanim rukovođenjem
- Koordinacija globalnih istraživanja i razvojnih aktivnosti
- Prilagođavanje regionalnim potrebama kupaca na svim kontinentima

Sa druge strane, Varian (2016) sugeriše u kom smeru će digitalna ekonomija uticati u budućnosti na poslovne aktivnosti:

- Prikupljanje podataka i analiza – kompanije bi trebalo da prikupe veliki broj informacija o klijentima, posebno one koji mogu predvideti njihovo ponašanje, sa ciljem da se unapredi bolja usluga

- Personalizacija i prilagođavanje – Kompanije bi trebalo da obezbede prilagođene proizvode i usluge, jer u savremenom svetu klijenti očekuju potpunu posvećenost koja podrazumeva relevantne informacije o prethodnim kupovinama klijenata, načinima plaćanja, adresi i ostalim bitnim detaljima
- Eksperimentisanje i kontinuiran razvoj – Kompanije će biti u mogućnosti da koriste veliku količinu podataka, i da koriste moćne algoritme za predviđanje, kako bi automatizovali sisteme i donosili odgovarajuće odluke za proizvodnju i prelociranje resursa
- Inovacije i ugovaranje – Kompanije i njihovi klijenti će moći da prate, nadgledaju i verifikuju druge sa kojima obavljaju poslove. Ovo će olakšati nove vrste ekonomskih transakcija (kao što je elektronski novac na primer)
- Koordinacija i komunikacija – Komunikaciona sredstva (kao što su softveri za deljenje dokumenata, video konferencije, bežični mobilni uređaji i dr), omogućiće ljudima interakciju sa povećanom fleksibilnošću, bez obzira gde se nalaze. Kompanije će moći da uzmu učešće na svetskom tržištu sa svojim proizvodima i uslugama mnogo lakše

Page (2016) govori o deset jednostavnih koraka koje treba preduzeti ako želimo unaprediti poslovne procese, da bi poboljšali efektivnost, efikasnost, i prilagodljivost. Prvi korak koji treba preduzeti je identifikovanje procesa u organizaciji neophodnih za obavljanje poslovnih aktivnosti, i postavljanje prioriteta, a završava se poslednjim korakom, koji zapravo i nije poslednji korak, već samo obaveza da se sa procesom ne prekida. Cilj je da se ostvari taj nivo svesti u kome će se stalno težiti poboljšanju.

ZAKLJUČAK

Informaciono-komunikacione tehnologije su jedan od stubova savremenog društva, a posebno u eri digitalne ekonomije. Zanimarivanje značaja može biti jednako loše kao i potpuno oslanjanje bez prethodno kvalitetno osmišljenog koncepta. Iza svake implementacije novih rešenja mora da stoji kvalitetna analiza, dobro poznavanje same tehnologije, jasni ciljevi i dobar plan realizacije. Čak i kada se sve to sprovede u delo, nema gotovo nikakvog prostora za stagnaciju. Tržišta širom sveta, i svet kao jedno veliko tržište ne dozvoljava prostor za zadovoljstvo postignutim. Pravila su se promenila a vreme za pravovremenu reakciju je manje nego ikada. Uspesne kompanije za čas postaju prošlost ako previše oklevaju.

Dobro razumevanje ICT tehnologija, praćenje novih trendova, učenje na dobrim i lošim primerima može nam dati prave smernice. U istraživanju (Wong, Tseng& Tan, 2014) je zaključeno da je ljudski faktor u najvećoj meri presudan u menadžmentu poslovnih procesa. Shodno tome, čovek i dalje ima odlučujuću ulogu. Iako se čini da nikada u istoriji nismo imali na raspolaganju veću količinu znanja i informacija, pomoć u vidu ogromnog broja tehnoloških rešenja, dobre poslovne odluke nikada nije bilo teže doneti. Pravilnim shvatanjem tehnoloških potencijala, možemo postići nešto što se danas na momente čini nemogućim, a to je da tehnologiju iskoristimo da više služi nama, nego mi njoj.

DIGITAL ECONOMY AND BUSINESS PROCESS TRANSFORMATION – CHALLENGES AND RISKS

Stojanovic Dragan

Abstract: *Market conditions in the modern business environment change very dynamically, which sets the task before organizations to properly and quickly respond to new challenges. Information and communication technologies have not only changed the internal organization, but also the way potential clients and customers communicate, collaborate and coordinate their activities. With that in mind, there is not only a need but also the obligation of organizations to make their business more efficient and to follow the new requirements imposed. One can say with certainty that the business conditions are constantly becoming more complex. Any stagnation is not and will not be rewarded with success in the future. Past investments in information technology without complete overall analysis, design and development of a system have not brought adequate results. This paper will highlight the possibility of significantly increasing the efficiency of operations by relying on the experience gained in previous operations of companies and the positive experiences of those who successfully meet the new challenges by introducing innovations in business and applying new IT solutions in the era of digital economy. We will also observe examples of the use of modern IT in the transformation of business processes, analyzing the trends as well as potential risks that can be expected in future growth and business development.*

Keywords: *digital economy / information and communication technology (ICT)/ business process reengineering / risk management / business process management*

LITERATURA

1. *Business process reengineering assessment guide [microform] / United States General Accounting Office, Accounting and Information Management Division.* (1997). Washington, D.C.: The Office ; Gaithersburg.
2. D'Souza, C., & Williams, D. (2017). The Digital Economy. *Bank Of Canada Review*, 5.
3. Hammer, M., & Champy, J. (1993). *Reengineering the corporation: A manifesto for business revolution.* Business Horizons, 36(5), 90-91. [http://dx.doi.org/10.1016/s0007-6813\(05\)80064-](http://dx.doi.org/10.1016/s0007-6813(05)80064-)
4. Johnson, M. W., Christensen, C. M., & Kagermann, H. (2008). Reinventing Your Business Model. (cover story). *Harvard Business Review*, 86(12), 50-59.
5. Kagermann, H., Österle, H., & Jordan, J. M. (2010). *Business model innovation and IT: global lessons in transformation.* Hoboken, NJ: Wiley.
6. Kagermann, H., Osterle, H., & Jordan, J. M. (2011). *IT-driven business models : global case studies in transformation.* Hoboken, NJ.
7. Kehal, H., Singh, V. (2005). *Digital Economy: Impacts, Influences and Challenges.* Idea Group Inc., dostupno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.466.5065&rep=rep1&type=pdf>, (17 april 2017)
8. Kliem, R. L. (2000). Risk management for business process reengineering projects. *Information Systems Management*, 17(4), 71.
9. Levy, S. (2006). *The perfect thing how the iPod shuffles commerce, culture, and coolness.* New York: Simon & Schuster Paperbacks. on Management of Engineering & Technology, 2008.
10. Page, S. (2016). 12.1 Business Process Management. In , *Power of Business Process Improvement - 10 Simple Steps to Increase Effectiveness, Efficiency, and Adaptability (2nd Edition)* AMACOM – Book Division of American Management Association.
11. Varian, H. (2016). Intelligent technology: As digital applications encroach on various aspects of daily life, the impact on the economy will help us live smarter and better. *Finance And Development*, 53(3), 6-9.
12. Wong, W. P., Tseng, M.-L., & Tan, K. H. (2014). A business process management capabilities perspective on organisation performance. *Total Quality Management & Business Excellence*, 25(5-6), 602-617. doi:10.1080/14783363.2013.850812
13. Xiang, Z., Magnini, V.P., Fesenmaier, D.R. (2015). Information technology and consumer behavior in travel and tourism: Insights from travel planning using the internet. *Journal of Retailing and Consumer Services*, Volume 22,

January 2015, Pages 244–249. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/265415862_Information_Technology_and_Consumer_Behavior_in_Travel_and_Tourism_Insights_from_Travel_Planning_Using_the_Internet, (11 april 2017).

INFORMATIVNI PRILOG

PRILAGOĐAVANJA I UPOREDIVOST IZMEĐU KONTROLISANIH I NEKONTROLISANIH TRANSAKCIJA

Drobnjaković Maja¹

Sažetak: *Da bi se dostigao što veći stepen uporedivosti između kontrolisanih i nekontrolisanih transakcija, nužno je izvršiti određena prilagođavanja (u radu će biti objašnjena računovodstvena prilagođavanja, prilagođavanja u okviru bilansa stanja, kao i ostala prilagođavanja). U radu će biti predstavljeni i rezultati izvršene regresione analize, koji ukazuju na značaj primene statističkih metoda istraživanja u okviru analize transfernih cena (što doprinosi značajnom sužavanju raspona reperičnih vrednosti, te preciznijoj proceni).*

Ključne reči: *kontrolisane transakcije / nekontrolisane transakcije / prilagođavanja / uporedivost / transferne cene*

UVOD

Analiza uporedivosti ne završava se vršenjem poređenja između kontrolisanih i nekontrolisanih transakcija. Analiza uporedivosti obuhvata i izbor najadekvatnije metode za proveru usklađenosti transfernih cena sa cenama koje su u skladu sa principom „van dohvata ruke“ tj. tržišnim cenama. U praksi, proces analize uporedivosti nema linearan karakter, te se određene faze ponavljaju više puta, u cilju dobijanja što preciznijih zaključaka (Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 112).

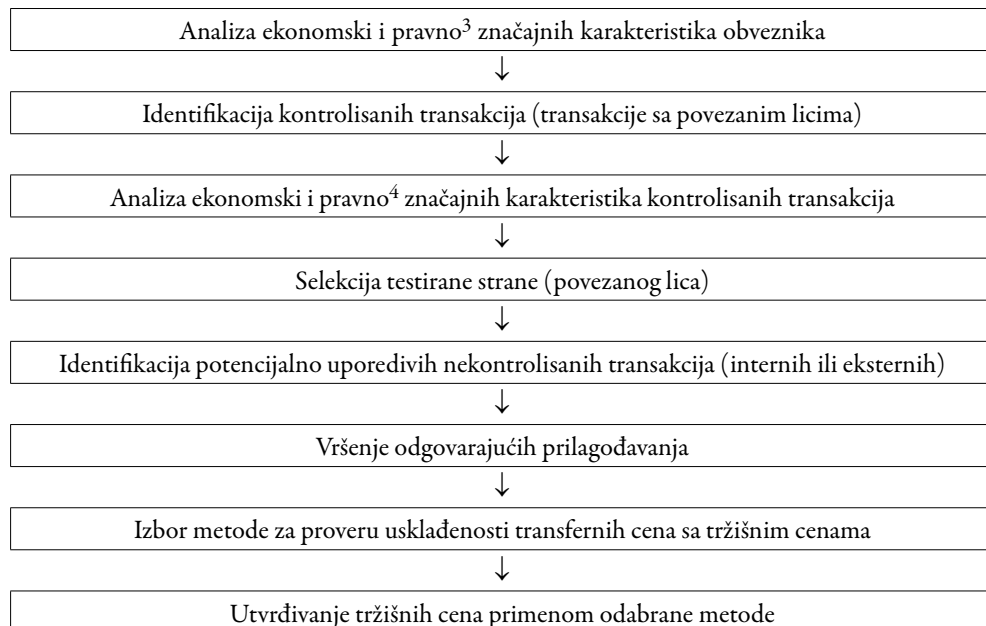
Da bi kontrolisane transakcije uopšte mogle da budu uporedive sa izabranim nekontrolisanim transakcijama, najpre je neophodno da *relevantne* karakteristike transakcija koje se upoređuju budu u *dovoljnoj*² meri uporedive. Ukoliko među

¹ Asistent, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Katedra za finansije i bankarstvo, Novi Sad, Cvečarska br. 2, e-mail: majadnovisad@gmail.com

² Što znači da *razlike* koje postoje među njima *nisu značajno* uticale na cene po kojima se te transakcije realizovale.

transakcijama koje se upoređuju postoje razlike koje značajno utiču na cene po kojima se te transakcije realizuju, neophodno je izvršiti odgovarajuća *prilagođavanja* pomoću kojih se *neutrališu* pomenute razlike, te izvršiti kalkulaciju *efekata* koji proizilaze po osnovu nejednakosti transfernih cena i cena koje su u skladu sa principom „van dohvata ruke“ (Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 112).

Šema 1. Šematski prikaz procesa analize uporedivosti

Izvor: Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 113.

Šematski prikaz procesa analize uporedivosti *kompatibilan* je sa strukturom izveštaja o transfernim cenama:

- 1) analiza grupe povezanih lica kojoj pripada obveznik,
- 2) analiza delatnosti,
- 3) funkcionalna analiza,
- 4) izbor metode za proveru usklađenosti transfernih cena sa cenama utvrđenim po principu „van dohvata ruke”,

³ Detaljnije u: Ljutić, 2013.

⁴ Detaljnije u: Ljutić, 2013.

- 5) zaključak,
- 6) prilozi (stav 2 člana 2 Pravilnika o transfernim cenama i metodama koje se po principu „van dohvata ruke” primenjuju kod utvrđivanja cene transakcija među povezanim licima, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 61/13, 8/14).

U članu 6 (stav 2) Pravilnika o transfernim cenama i metodama koje se po principu „van dohvata ruke” primenjuju kod utvrđivanja cene transakcija među povezanim licima (*Sl. glasnik R. Srbije*, br. 61/13, 8/14), navodi se sledeće: „U skladu sa utvrđenim metodom, obveznik definiše uporedive transakcije ili uporediva nepovezana privredna društva na osnovu kojih je utvrdio cenu ili raspon cena u skladu sa principom „van dohvata ruke”, ukoliko ne može da koristi interne (sopstvene) podatke o uporedivim transakcijama. Prilikom *odabira uporedivih* nepovezanih privrednih društava i uporedivih transakcija, obveznik *prvenstveno* koristi podatke koji se *odnose na Republiku Srbiju*. Ukoliko na ovaj način nije moguće utvrditi uporedive podatke, analiza se *može proširiti i na druge države*, s tim da se ima u vidu uporedivost uslova poslovanja na tržištima tih država i tržišta Republike Srbije.”

Da bi se postigao što veći stepen uporedivosti između kontrolisanih i nekontrolisanih transakcija, neophodno je izvršiti sledeća prilagođavanja:

- računovodstvena prilagođavanja,
- prilagođavanja u okviru bilansa stanja,
- *ostala prilagođavanja* (razlike koje postoje u funkcijama, preuzetim rizicima, ekonomskim okolnostima, i dr.) (Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 130-131).

RAČUNOVODSTVENA PRILAGOĐAVANJA

Kao primer prilagođavanja može da se navede slučaj knjiženja *troškova razvoja*.

Pretpostavimo da je obveznik proizvođač procesora za kompjutere i da svoje proizvode isporučuje povezanom licu koje potom vrši sklapanje kompjutera i njihovu prodaju. Dakle, obveznik vrši funkciju razvoja proizvoda i primenjuje *MSFI za MSP*. Obveznik je doneo odluku da za potrebe provere usklađenosti transfernih cena primeni metodu transakcione neto marže (koja može da se izračuna stavljanjem u odnos poslovne dobiti i poslovnih rashoda⁵). Obveznik je izvršio

⁵ U skladu sa članom 25, 26 i 27 Pravilnika o transfernim cenama i metodama koje se po principu „van dohvata ruke” primenjuju kod utvrđivanja cene transakcija među povezanim licima, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 61/13, 8/14.

identifikaciju uporedivih poslovnih subjekata koji, takođe, proizvode procesore za kompjutere i nemaju povezana lica. Na osnovu uvida u finansijske izveštaje tih drugih poslovnih subjekata, obveznik zaključuje da jedan od njih primenjuje „*pune*“ MSFI. *Razlika* u finansijskim izveštajima obveznika i tog drugog poslovnog subjekta jeste u tome što obveznik troškove razvoja proizvoda iskazuje u *celosti* kao rashod perioda u kom su isti nastali (u skladu sa MSFI za MSP), dok taj drugi poslovni subjekat *deo* troškova razvoja iskazuje kao nematerijalno ulaganje (u skladu sa „punim“ MSFI). U pomenutoj situaciji, obveznik zaključuje da mu je *jednostavnije* da korigovanja⁶ u finansijskim izveštajima potencijalno uporedivog subjekta izvrši na način da iz ukupnih troškova amortizacije u bilansu uspeha tog subjekta isključi troškove amortizacije razvoja i da sva povećanja na poziciji ulaganja u razvoj u bilansu stanja tog subjekta u tim godinama iskaže kao trošak u bilansu uspeha. Posledično, analizirane finansijske pozicije tog drugog, potencijalno uporedivog, poslovnog subjekta vrednovane su na odgovarajući način (u skladu sa MSFI za MSP, a ne u skladu sa „punim“ MSFI) (Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 135-136).

Detaljnije o primeni „kreativnog računovodstva“ prilikom iskazivanja transfernih cena, kao i o fenomenu „duplog irskog“ ili „holandskog sendviča“ može se videti u: Jovović, 2015, str. 82-83.

PRILAGOĐAVANJA U OKVIRU BILANSA STANJA

Jedno od najčešćih prilagođavanja koja se vrše u bilansu stanja jeste prilagođavanje neto obrtnog kapitala bez gotovine (*Non Cash Working Capital*⁷) u cilju svodjenja nivoa zaliha, kratkoročnih potraživanja i kratkoročnih obaveza na uporedivu osnovu, te povećanja stepena uporedivosti između kontrolisanih i potencijalno uporedivih nekontrolisanih transakcija. Potreba za ovom vrstom prilagođavanja nastaje po osnovu toga što povezano lice u kontrolisanim transakcijama i potencijalno uporedivi poslovni subjekti u nekontrolisanim transakcijama *angažuju različite iznose* obrtnog kapitala. Pomenute razlike *posledica su razlika* u odobrenim ugovornim uslovima kupcima i dodeljenim ugovornim uslovima od strane dobavljača, zatim, razlika u poslovnim politikama po pitanju optimalnog nivoa zaliha robe

⁶ Za potrebe kalkulacije *prilagodene* transakcione neto marže tog subjekta.

⁷ O tome šta nenovčani obrtni kapital obuhvata detaljnije piše: Damodaran, 2012, str. 849; o uticaju veličine nenovčanog obrtnog kapitala na *procenu* novčanih tokova detaljnije piše: Damodaran, 2016 (radovi „Valuation, Lecture Note Packet 1: Intrinsic Valuation“, „The Free Cashflow to Firm Model“, „The Free Cashflow to Equity Model“, dostupni na: <http://people.stern.nyu.edu>).

i gotovih proizvoda koje bi trebalo držati na stanju, i dr. (Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 136).

OSTALA PRILAGOĐAVANJA

Primena regresione analize u cilju povećanja stepena uporedivosti između kontrolisanih i nekontrolisanih transakcija

Ekonomista dr Ednaldo A. Silva predložio⁸ je da se vrše prilagođavanja ukoliko postoje razlike u *funkcijama* koje se vrše u okviru poslovnih subjekata koji se porede, a kao merilo nivoa i broja funkcija koje se vrše izabrao je učešće poslovnih rashoda bez nabavne vrednosti prodane robe⁹ u prihodima od prodaje¹⁰.

Dr Silva je izvršio analizu podataka iz uzorka koji je obuhvatao 16 distributera farmaceutskih proizvoda (kompanije koje *nemaju* povezana lica, a bave se *istom* delatnošću kao i kontrolisana kompanija).

Tabela 1. Uzorak istraživanja

Naziv kompanije	Oznaka kompanije na berzi	Nezavisna promenljiva X		Zavisna promenljiva Y	
		Učešće poslovnih rashoda u prihodima od prodaje	X ²	Bruto marža	
Advantage Marketing Systems, Inc.	AMSO	0.3562	0.1268784	0.4195	
Amerisource Health CP - CL A.	AAS	0.0315	0.0009923	0.0508	
Barbers Hairstyling for Men	BBHF	0.2142	0.0458816	0.34	
Bergen Brunswick Corp - CL A.	BBC	0.037	0.001369	0.0541	
Bindley Western Industries, Inc.	BDY	0.0128	0.0001638	0.0224	
Biopharmaceutics Inc.	3BOPM	0.3874	0.1500788	0.3991	
Cardinal Health, Inc.	CAH	0.0424	0.0017978	0.0785	
D&K Healthcare Resources, Inc.	DKWD	0.0326	0.0010628	0.0452	
Futurebiotics, Inc.	VITK	0.5575	0.3108063	0.4917	
Herbalife International, Inc.	HERBA	0.3394	0.1151924	0.4579	
McKesson HBOC, Inc.	MCK	0.0571	0.0032604	0.0798	

⁸ Silva, E. (1999). Transfer Pricing Under Gross Profit Methods: Adjustment for Functions Performed, *Journal of Global Transfer Pricing*, 33-39.

⁹ Troškove amortizacije *isključio* je iz obračuna poslovnih rashoda, kako bi *eliminiseo* razlike koje postoje po osnovu različitog vrednovanja osnovnih sredstava.

¹⁰ Ukupni prihodi od prodaje *umanjeni* za rabate date kupcima i za povrate robe.

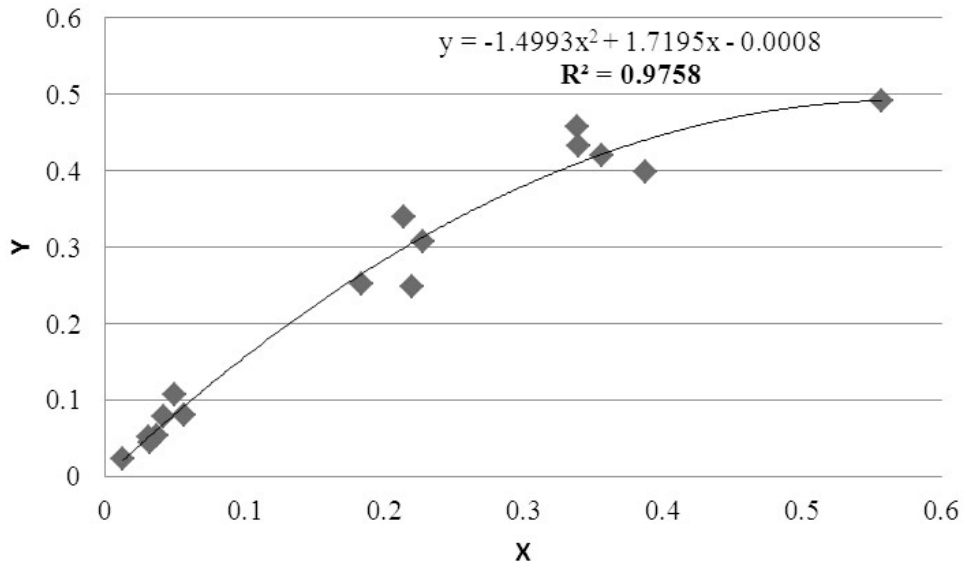
Naziv kompanije	Oznaka kompanije na berzi	Nezavisna promenljiva X		Zavisna promenljiva Y	
		Učešće poslovnih rashoda u prihodima od prodaje	X ²	Bruto marža	
Nutrition for Life International Inc.	NFLI	0.228	0.051984	0.3067	
PharMerica Inc.	DOSE	0.3399	0.115532	0.4333	
Priority Healthcare CP -Cl B.	PHCC	0.0497	0.0024701	0.1076	
Sel-Leb Marketing, Inc.	SELB	0.2206	0.0486644	0.2483	
Syncor International Corp	SCOR	0.1844	0.0340034	0.2528	

Izvor: <http://www.edgarstat.com/transfer-pricing-under-gross-profits-methods.pdf>, 19.01.2017.

U okviru njegovog modela, bruto marža predstavlja zavisnu promenljivu, što znači da regresija sagledava *kako utiču* promene količine i nivoa funkcija koje se vrše na promene bruto marže.

Prilikom izrade regresione analize, dr Silva preporučuje da se izabere nivo pouzdanosti od 75% (Negovanović, Čubrić, Lazović, 2015, str. 147-151).

Grafikon 1. Regresiona jednačina

Izvor: Prikaz autora na osnovu preuzetih podataka: <http://www.edgarstat.com/transfer-pricing-under-gross-profits-methods.pdf>, 19.01.2017.

Tabela 2. Regresiona analiza

Multiple R	0.9878338
R Square	0.9758156
Adjusted R Square	0.9720949
Standard Error	0.0287779
Observations	16

Izvor: Prikaz autora na osnovu preuzetih podataka: <http://www.edgarstat.com/transfer-pricing-under-gross-profits-methods.pdf>, 19.01.2017.

Iz tabele 2 može se konstatovati da koeficijent determinacije ima visoku vrednost (≈ 0.976), što znači da su promene u bruto marži *gotovo u celosti* vezane za promene odnosa poslovnih rashoda i poslovnih prihoda (kada je ovaj koeficijent viši od 0.5, smatra se da su veze među promenljivima jake).

U modelu dr Silve, *kontrolisana* kompanija (koja se *ne nalazi* u uzorku) ima odnos poslovnih rashoda i poslovnih prihoda u iznosu od 5% (0.05), te se postavlja pitanje koliko iznosi *tržišni raspon* bruto marži *uporedivih* preduzeća, koja *nemaju* povezana lica i koja imaju *isti* ovaj odnos poslovnih rashoda i poslovnih prihoda?

Tabela 3. Tržišni raspon bruto marži

Rešavanje regresione jednačine	0.0814268 (8.14%)
Veličina iz „t” rasporeda	0.6745
Prvi kvartil	0.0620161 (6.20%)
Treći kvartil	0.1008374 (10.08%)

Izvor: Prikaz autora, na osnovu preuzetih podataka: <http://www.edgarstat.com/transfer-pricing-under-gross-profits-methods.pdf>, 19.01.2017.

Srednja vrednost (8.14%) dobija se *rešavanjem* regresione jednačine (prikazane na grafikonu 1), uzimanjem vrednosti od 0.05 za vrednost promenljive X. Prvi i treći kvartil izračunavaju se na način kada se od srednje vrednosti (0.0814268) oduzme, odnosno, doda vrednost vrednost standardne greške uzroka (0.0287779) pomnožene sa veličinom iz „t” rasporeda. Veličina iz „t” rasporeda iznosi 0.6745, u slučaju beskonačnog broja stepeni slobode: http://faculty.mdc.edu/cgil/1d_STA3123_t_Table.pdf (One Tail 0.25, Two Tail 0.5).

Iz tabele 3, uočava se da se tržišni raspon bruto marži kreće **od 6.20% do 10.08%**.

Da ova prilagođavanja u funkcijama *nisu izvršena*, raspon bruto marži potencijalno uporedivih kompanija kretao bi se **od 7.91% do 42.64%**, a srednja vrednost bi iznosila 25.28% (<http://www.edgarstat.com/transfer-pricing-under-gross-profits-methods.pdf>, 19.01.2017). Dakle, prilagođavanja doprinose *sužavanju* ovog raspona, te *preciznijoj proceni raspona* bruto marži koju bi kontrolisano preduzeće ostvarilo ukoliko ne bi imalo povezana lica.

ZAKLJUČAK

Analiza uporedivosti predstavlja sveobuhvatan i sistematičan proces, iz razloga neophodnosti sagledavanja *svih* faktora koji utiču na kontrolisane transakcije, te zahteva izdvajanje značajnog vremena u cilju temeljnog i valjanog izvođenja svih pojedinačnih faza ovog procesa (prikazanih na šemi 1).

Da bi se postigla što veća uporedivost između kontrolisanih i nekontrolisanih transakcija, neophodno je izvršiti određena *prilagođavanja* (u radu su detaljnije objašnjena računovodstvena prilagođavanja, prilagođavanja u okviru bilansa stanja, kao i ostala prilagođavanja). Predstavljeni su i rezultati izvršene regresione analize, koji ukazuju na značaj primene statističkih metoda istraživanja u okviru analize transfernih cena (što doprinosi sužavanju raspona repernih vrednosti, te preciznijoj proceni).

Ono što je posebno značajno naglasiti jeste to da se čitav proces analize uporedivosti zasniva na *raspoloživosti i pouzdanosti* informacija koje bi trebalo da predstavljaju *osnov* za procenu.

U okviru paragrafa 3.80 Smernica OECD razmatra se pitanje troškova i opterećenja koje obveznik može da ima prilikom indentifikacije potencijalnih uporedivih transakcija i prikupljanja odgovarajućih informacija za potrebe izrade zahtevane dokumentacije. Takođe, ističe se kako cena informacija može da predstavlja realan problem, posebno za mala i srednja preduzeća, ali i za multinacionalna preduzeća koja imaju veliki broj kontrolisanih transakcija u mnogo država. U ovom paragrafu se naglašava da bi zahtevi u pogledu dokumentovanja uporedivosti trebalo da ima *razumne okvire* (paragraf 3.81 nadovezuje se na malopre rečeno, te akcentuje kako prilikom vršenja analize uporedivosti ne postoje zahtevi za iscrpnom pretragom *svih mogućih* relevantnih izvora podataka).

U okviru paragrafa 5.16 Smernica OECD navodi se da podaci relevantni za pojedinačne kontrole transfernih cena zavise od činjenica i okolnosti slučaja, kao i da je to razlog zašto *nije moguće definisati univerzalni* način za preciziranje obima i prirode informacija koji bi bio dovoljan za poresku upravu da je zahteva, a za po-

reskog obveznika da je izradi u vremi kontrole. Međutim, ipak postoje određene vrste informacija koje su *zajedničke* za svaku kontrolu transfernih cena (definišu ih paragrafi 5.17, 5.18, 5.19, 5.20, 5.21, 5.22, 5.23¹¹, 5.24, 5.25, 5.26, 5.27).

U okviru paragrafa 5.28 Smernica OECD navodi se da bi potreba da dokumentacijom trebalo da bude u ravnoteži sa troškovima i administrativnim teretima (zahtevi za dokumentacijom ne bi trebalo da obveznicima nameću troškove i opterećenja koja su neproporcionalna okolnostima slučaja).

U okviru paragrafa 5.29 Smernica OECD navodi se da bi poreske uprave i obveznici trebalo da se obavežu na viši nivo saradnje u kontekstu odnosa prema pitanjima pripreme odgovarajuće dokumentacije (obveznici bi trebalo da budu otvoreni i omogućće pristup poreskoj upravi relevantnim informacijama koje poseduju, dok bi poreska uprava trebalo da prepozna situacije u kojima je moguće zahtevati manje dokumentacije od obveznika u toku procesa kontrole).

ADJUSTMENTS AND COMPARABILITY BETWEEN CONTROLLED AND UNCONTROLLED TRANSACTIONS

Drobnjakovic Maja

Abstract: *In order to achieve a greater degree of comparability between controlled and uncontrolled transactions, it is necessary to make certain adjustments (in the paper we will explain accounting adjustments, adjustments in the balance sheet and other adjustments). Furthermore, the results of regression analysis will also be presented in the paper, which indicate the significance of applying statistical research methods for transfer pricing analysis (which contributes to a significant narrowing of the reference value range and a more precise evaluation).*

Keywords: *controlled transactions / uncontrolled transactions / adjustments / comparability / transfer pricing*

LITERATURA

1. Damodaran, A. (2012). *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset* (3rd Edition), John Wiley & Sons, Inc, USA.
2. Jovović, M. (2015). Kreativno računovodstvo – teorijski i praktični aspekti, *Economics & Economy*, 2 (5), 73-85.

¹¹ Informacije o izvršenim funkcijama (u vezi sa predstavljenom regresionom analizom).

3. Ljutić, I. (2013). *Pravna kontrola transnacionalnih kompanija*, doktorska disertacija, Pravni fakultet u Nišu.
4. Negovanović, M., Čubrić, F., Lazović, G. (2015). *Priručnik za transferne cene* (prvo izdanje), Privredni savetnik, Beograd.
5. Pravilnik o transfernim cenama i metodama koje se po principu „van dohvata ruke” primenjuju kod utvrđivanja cene transakcija među povezanim licima (*Sl. glasnik R. Srbije*, br. 61/13, 8/14), čl. 2, 6.
6. Silva, E. (1999). Transfer Pricing Under Gross Profit Methods: Adjustment for Functions Performed, *Journal of Global Transfer Pricing*, 33-39.
7. Smernice OECD za primenu pravila o transfernim cenama za multinacionalna preduzeća i poreske uprave (*OECD*, 2010), dostupno na: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/oecd-transfer-pricing-guidelines-for-multinational-enterprises-and-tax-administrations-2010_9788691513702-sr#.WTkK37g6BSk
8. <http://www.edgarstat.com>
9. <http://faculty.mdc.edu>
10. <http://people.stern.nyu.edu>

UPUTSTVO AUTORIMA ZA PISANJE I PRIPREMANJE RUKOPISA

Ekonomija – teorija i praksa predstavlja časopis međunarodne orijentacije koji ima za cilj objavljivanje radova iz svih oblasti ekonomije i privrednog poslovanja. Časopis objavljuje radove na srpskom i na engleskom jeziku. Časopis *Ekonomija – teorija i praksa* otvoren je za sva argumentovana mišljenja i ideologije. Empirijska istraživanja i teorijske analize problema u svim oblastima ekonomije od podjednako su značaja i biće objavljeni, ukoliko po mišljenju recenzentata i urednika zadovoljavaju kriterije časopisa u pogledu relevantnosti i profesionalnog nivoa.

DOSTAVLJANJE RUKOPISA

Autori mogu dostavljati rukopise, **obavezno** u elektronskoj formi na e-mail adresu: redakcija@fimek.edu.rs, a u papirnoj verziji na adresu: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, Cvećarska 2, Srbija, sa naznakom „Za redakciju časopisa *Ekonomija – teorija i praksa*”. Rukopisi će biti uzeti u razmatranje za objavljivanje, uz uslov da isti rad nije istovremeno ponuđen nekom drugom časopisu, a u slučaju kolektivnih radova – kada su svi autori saglasni sa tim da rad bude objavljen. Ukoliko je rukopis prihvaćen za objavljivanje u časopisu, pravo reprodukcije rada u svim drugim medijima pripada izdavaču. Smatra se da sva mišljenja izneta u objavljenom radu spadaju pod isključivu odgovornost autora. Urednik, recenzenti ili izdavač ne prihvataju odgovornost za izneta mišljenja autora.

Rukopisi treba da ispunjavaju osnovne tehničke i stilske kriterijume. Nepoštovanje navedenih kriterijuma može da rezultira neprihvatanjem teksta, traženjem da se rad prilagodi ili kašnjenjem prilikom objavljivanja. (U slučaju da se dostavlja u papirnoj verziji, sa istovetnom verzijom u elektronskoj formi, tekst treba da bude odštampan jednostrano, sa duplim proredom, na papiru formata A4. Sve stranice, osim naslovne, treba da budu numerisane). Verzija dostavljena u elektronskoj formi, kao i ona u papirnoj, mora biti otučana tačno i bez grešaka, u obliku dokumenta u Word-u, sa uključenim svim tabelama i grafikonima kao što se predviđa da bude u objavljenom tekstu. Redakcija će rukopis dostaviti recenzentima kompetentnim za odgovarajuće oblasti.

Pravila recenzije nalažu da se rukopis šalje bez identifikacije autora. Autori treba da **posebno pripreme naslovnu stranu rukopisa** tako da sadrži naslov rada i osnovne podatke o autoru (ili autorima), uključujući prezime i ime, naučno zvanje i titulu, instituciju zaposlenja, adresu stanovanja, telefon i *e-mail* adresu autora sa kojim će se obavljati sva eventualna prepiska. Na prvoj stranici koja dolazi posle naslovne strane, potrebno je ponovo napisati naslov rada, razmak, zatim dati sažetak do 200 reči, na srpskom i engleskom jeziku. Ispod sažetka treba navesti do 10 ključnih reči. Tekst rada počinje na drugoj strani. Mole se autori da unutar teksta ili fusnota ne navode bilo kakve podatke na osnovu kojih bi moglo da se ustanovi ili prepozna autorstvo rada.

Radove pisati jezgrovito, razumljivim stilom i logičkim redom koji, po pravilu, uključuje: uvodni deo, cilj i metode istraživanja, razradu teme i zaključak. Za pisanje referenci koristiti APA (Priručnik za publikovanje, Američko psihološko društvo) međunarodni standard za pisanje referenci. Napomene tj. fusnote mogu sadržati dopunska objašnjenja ili komentare koji su u vezi sa tekstem.

Na kraju svakog naučnog članka obavezno je napisati Literaturu, odnosno, spisak korišćenih, tj. citiranih referenci po abecednom redu.

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

Rad treba da sadrži sledeće:

1. Naslov rada (ne više od 10 reči) na srpskom i engleskom jeziku, centrirano.
2. Podnaslov (opciono) na srpskom i engleskom jeziku.
3. Podaci o autorima: prezime, ime (u fusnoti institucija zaposlenja, adresa, telefon i e-mail).
4. Apstrakt rada maksimalne dužine do 200 reči na srpskom i engleskom jeziku.
5. Ključne reči (ne više od 10) na srpskom i engleskom jeziku.
6. Tekst rada na srpskom ili engleskom, maksimalnog obima 16 stranica, uključujući tabele, slike, grafikone, literaturu i ostale priloge.
7. Bibliografiju.

Uputstvo za oblikovanje teksta:

1. Rad treba pripremiti pomoću tekst procesora Word.
2. Format stranice: A4
3. Sve margine: 25 mm
4. Font: latinični, Times New Roman, veličine 12 pt., (važi za sve podnaslove, nazive tabela, slika, sažetak, ključne reči), sa proredom 1,5. Sažetak (Abstract) kucati *italic*. Naslov rada 14 pt. bold, fusnote 10 pt.
5. Nazivi tabela, slike treba da su numerisani arapskim brojevima. Slike, ilustracije, sheme potrebno je priložiti u jednom od formata: jpg ili tiff formatu, rezolucije 300 dpi (minimalno!), crno-bele (grayscale). Ako ima vektorskih crteža (grafikona, shema, blok dijagrami), oni bi trebalo da budu u ai, eps ili cdr formatu, isto crno-bele. Za tekst u slikama, ilustracijama i shemama poželjno je koristiti font Arial, veličine 9 pt.
6. Za listu referenci i citate dato je posebno uputstvo.

1. Lista referenci:

U referencama se izvori kao što su: knjiga, članak u časopisu ili internet stranica, navode detaljno tako da čitaoci mogu da ih identifikuju i konsultuju. Reference se stavljaju na kraju rada, a izvori se navode po abecednom redu: (a) po prezimenu autora ili (b) po na-

slovima ako nije poznato ime autora. Više izvora jednog autora prikazuju se hronološkim redom, npr.:

Bandin, T. (1995).

Bandin, T. (1998).

Bandin, T. (2000).

A. Knjige, brošure, poglavlja iz knjige, enciklopedijske odrednice, recenzije

Osnovni format za knjige

Autor, S. I. (godina izdavanja). *Naslov dela*, Mesto izdavanja, Izdavač

Jedan autor

Carić, S. (2007). *Bankarski poslovi i hartije od vrednosti*, Novi Sad, Privredna akademija

Jedan autor, novo izdanje

Vunjak, M. N. (2008). *Finansijski menadžment: Poslovne finansije* (7. izd.). Subotica, Proleter A.D. Bečej, Ekonomski fakultet

Dva autora

Van Horn, J. C., Wachowicz, J. M. JR. (2007). *Osnovi finansijskog menadžmenta* (12. izd.). Beograd, DATA STATUS

Tri do šest autora

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V. i Perić, O. (2006). *Importance of software testing*, Subotica, Ekonomski fakultet

Bez autora

Publication Manual of the American Psychological Association (Fourth Edition). (1994). Washington, D.C., American Psychological Association

Bez autora, ima samo urednika, editora, ed.

Cattell, R.B. (Ed.). (1966). *Handbook of Multivariate Experimental Psychology*, Chicago, Rand McNally & Company.

Navođenje neobjavljenih radova (doktorska disertacije, magistarski radovi i drugi neobjavljeni radovi)

Jovanović, M. (2009). *Investicioni instrumenti u bankarskom poslovanju*. Magistarski rad, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Ignjatijević, S. (2011). *Komparativne prednosti agrara Srbije u spoljnoj trgovini*, Doktorska disertacija, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Poglavlje u knjizi

Prezime, inicijal imena. (Godina). Naslov poglavlja. U inicijal imena urednika prezime urednika (ur.), Naslov knjige (str. Prva strana poglavlja-poslednja strana poglavlja). Mesto, Izdavač.

Momirović, K., Bala, G. i Hošek, A. (2002). Taksonomska struktura nekih simptoma aberantnog ponašanja dece od 4 do 7 godina. U: K. Momirović i D. Popović (ur.), *Psihopatija i kriminal* (str. 125-142). Leposavić, Univerzitet u Prištini, Centar za multidisciplinarna istraživanja Fakulteta za fizičku kulturu.

B. Časopisi i ostale periodične publikacije

Članak u časopisu, jedan autor

Prezime, inicijal imena. (Godina). Naslov. Naziv časopisa, volumen, (broj), prva strana članka-poslednja strana članka.

Schneider, F. (2005). Shadow economies around the world: what do we really know?. *European Journal of Political Economy*, 21(3), 598-642

Članak u časopisu, dva autora

Hill, M., & Hupe, P. (2007). Street-level bureaucracy and public accountability. *Public Administration*, 85 (2), 279-299.

Članak u časopisu, tri do šest autora

Vunjak, N., Čurčić, U., Simetić, R. i Davidović, M. (2008). Korporativne performanse banke. *Anali*, 19, 175-182.

Članak u časopisu, više od šest autora

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V., Perić, O., Jovanov, N. et al. (2005). Putting the user at the center of software testing activity. *Management Information Systems*, 3 (1), 99-106.

Saopštenje u zborniku konferencije, simpozijuma ili kongresa ili prilog iz Enciklopedije) Inicijali prezimena autora, godina, naslov rada, naziv simpozijuma, strane, mesto izdavanja, izdavač.

Veselinović, B., Ševarlić, M., Nikolić M.(2007). Long term-trends in Serbian Agriculture. *Trends in the Development of European Agriculture* (617-622), Temisoara, The Faculty of Agriculture of the Agricultural and Veterinary University of the Banat

Ukoliko koristite izvor sa interneta (Naslov strane, datum preuzimanja podataka, sajt)

1. Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj (2010, Januar 20), Lista časopisa za društvene nauke, Preuzeto sa http://www.nauka.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=930&Itemid
2. Ekonomija u Wikipediji (2010, Februar 02), Preuzeto sa: <http://bs.wikipedia.org/wiki/Ekonomija>

CITATI IZ IZVORA U TEKSTU RADA

Citati

Ukoliko se izvor citira doslovce, navodi se ime autora, godina izdanja i stranica sa koje je citat preuzet (sa naznakom „str.”)

Citat se uvodi frazom koja sadrži autorovo prezime, a iza njega se stavlja godina objavljivanja u zagradama.

Po Mirkoviću (2001), „primena skladišta...” (str. 201) ili Mirković (2001) smatra da „primena skladišta...” (str. 201).

Ukoliko se u uvodnoj fazi ne imenuje autor, na kraj citata se stavlja autorovo prezime, godina izdanja i broj stranice u zagradama.

Rezime ili parafraza

Po Vunjaku (2008), elastičnost finansijskog menadžmenta se ispoljava u sposobnosti pribavljanja jeftinijeg dopunskog kapitala, (str. 32).

Elastičnost finansijskog menadžmenta se ispoljava u sposobnosti pribavljanja jeftinijeg dopunskog kapitala (Vunjak, 2008, str. 32)

Jedan autor

Babović (2009) upoređuje strukturu pristupa ...

Dva autora

Uvek se navode dva prezimena

U jednom drugom istraživanju (Babović i Lazić, 2008) zaključuju da se ...

U engleskom tekstu se (veznik *i*) označava sa „&”

Tri do pet autora

Prvi put se navode imena svih autora. Kod narednih navoda, navodi se prezime prvog autora, iza koga se stavlja „i sar.” a u engleskom tekstu „et al.”

(Babović, Veselinović, Carić, Đorđević i Ćirić, 2011)

Šest ili više autora

U uvodnoj frazi navodi se prezime prvog autora ili u zagradi

Carić i sar. (2010) tvrde da...

...nije relevantna (Carić i sar., 2011)

Kada se navodi više od jednog dela istog autora:

(Bandin, 2005, 2007)

Kada je više od jednog dela istog autora objavljeno iste godine, navode se sa slovima a, b, c itd.

(Bandin, 2006a, 2006b, 2006c)

Ukoliko niste pročitali originalno delo navodi se autor koji vas je uputio na isto:

Bergsonovo istraživanje (pomenuto kod Mirkovića i Boškova, 2006).

Kod citata se uvek navode stranice:

(Mirković, 2006, str. 12)

Kod korišćenja delova

(Carić, 2008, pogl. 3)

(Carić, 2008, str. 231–258)

Neimenovan autor

Ukoliko delo nije autorizovano, izvor se navodi po naslovu u uvodnoj frazi, ili se prve jedna do dve reči stave u zagradu. Naslovi knjiga i izveštaja se pišu kurzivom, dok se naslovi članaka i poglavlja stavljaju u navodnike.

Slična anketa je sprovedena u jednom broju organizacija koje imaju stalno zaposlene menadžere baze podataka („Limiting database access”. 2005).

FUSNOTE

Ponekad se neko pitanje pokrenuto u tekstu mora dodatno obraditi u fusnotama, u kojima se dodaje nešto što je u indirektnoj vezi sa temom, ili se daju dodatne tehničke informacije.

Fusnote se numerišu eksponentom, arapskim brojevima na kraju rečenice.

Pored toga što na adresu mogu da šalju rukopise, potencijalni autori mogu na istu adresu redakcija@fimek.edu.rs da upute i upite u vezi sa odlukom o (ne)objavljivanju tekstova i sa fazom do koje je tekst stigao u redakcijskoj proceduri.

**Časopis Ekonomija – teorija i praksa, ISSN 2217-5458 je
nastavak časopisa Zbornik radova, ISSN 1820-9165**

GUIDELINES FOR AUTHORS ON WRITING AND PREPARING MANUSCRIPTS FOR SUBMISSION

“Economics – Theory and Practice” presents an internationally oriented journal which aims to publish papers from the broad fields of economics and economic affairs. The journal publishes papers in Serbian and English language and is open to all kinds of argumentative writing. Empirical studies and theoretical analyses of economic issues from all areas of economics are equally important and will be published provided that, in the opinion of reviewers and the editor, they meet the set criteria in terms of subject relevance and level of expertise.

SUBMISSION OF MANUSCRIPTS

Authors can submit manuscripts, in the electronic form ONLY to the following e-mail address: redakcija@fimek.edu.rs or by mailing paper versions to: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, Cvećarska 2, Srbija, clearly marked as follows: “Za redakciju časopisa Ekonomija- teorija i praksa”. The manuscripts will be considered for publishing on the condition that they have not been offered to any other journals, while works written by multiple authors can be published only if all of the contributing authors give their consent for publication. Provided that a manuscript has been accepted for publication, the editor reserves all further reproduction rights. All points of view expressed in papers are held as the sole responsibility of authors. The editor, reviewers or the publisher do not assume responsibility for the expressed viewpoints in the papers.

Manuscripts must be in accordance with the basic technical and stylistic criteria. Disregard of the mentioned criteria can result in non-acceptance of the manuscript, request for further paper adjustments or delayed publication (When paper versions of manuscripts are mailed, with an identical copy available in electronic format, texts must be printed as single-sided, with double spacing, using the A4 paper size. All pages, except for the cover need to have proper pagination). Manuscripts in electronic format, just like their paper versions, need to be typed correctly and without typing errors, as MS Word documents, including all tables and charts intended for illustration. The editorial board will send all manuscripts to the selected expert reviewers for the respective fields

Rules are such that a manuscript has to be sent to reviewers without the author’s identity. Authors need to pay special attention to the content of the manuscript cover, so that it contains the title of the paper and most important facts about the author(s), including first and last name, academic degree and title, affiliation, address and contact telephone and e-mail address of the author for further correspondence. The first page coming right after the cover has to contain once again the title of the paper, followed

by spacing and then an abstract not exceeding 200 words in Serbian and English. Below the abstract, authors have to supply up to 10 key words. The text of the paper starts from page two. Authors are kindly asked not to mention any personal details/facts within the text or footnotes that might reveal the identity of authors.

Papers should be written clearly, concisely, and presented in a logical sequence, assuming the introductory part, objectives and research methods, body of the paper and conclusion. When writing references, authors need to use the internationally recognized APA standard. Footnotes can contain further explanations and comments related to the text.

At the end of each scientific paper, authors need to provide a list of used Literature, i.e. the cited references in alphabetical order.

TECHNICAL GUIDELINES FOR FORMATTING MANUSCRIPTS

Each paper/article should contain the following elements:

1. Title (not more than 10 words) in Serbian and English, centered.
2. Subtitle (optional) in Serbian and English.
3. Information about authors: last name, first name (in footnote- place of work, address, telephone and e-mail.
4. Paper abstract- maximum length up to 200 words, in Serbian and English.
5. Key words (not more than 10) in Serbian and English.
6. Text in Serbian and English, maximum 16 pages, including tables, pictures, graphs, literature and other appendices.
7. Bibliography.

Guidelines for text formatting:

1. Text should be written using MS Word.
2. Page format: A4
3. All margins: 25 mm
4. Font: Latin, Times New Roman, Font size 12 pt., (applies to all subtitles, table titles, pictures, abstract, key words), with spacing of 1.5. Abstract should be written in *italic*. Paper title: 14 pt. bold, footnotes: 10 pt.
5. Table titles, pictures should be marked with Arabic numbers. Pictures, illustrations and schemes should be submitted in jpg or tiff format, in resolution 300 dpi (minimum!), black and white (grayscale). If there is any vector graphics included (graphs, schemes or block diagrams, it should be in ai, eps or cdr format, black and white again. For text inside pictures, illustrations and schemes, it is suggested to use font type Arial, size 9 pt.
6. For reference list and quotations separate guidelines are given.

Reference list:

Sources such as: book, article from a journal, or web page are cited in such detailed manner that readers can easily identify and consult them, if necessary. Reference list is supplied at the end of the paper and sources are listed in alphabetical order: (a) by author's last name or (b) titles- if author's identity is unknown. More sources by the same author are presented in chronological order, e.g.:

Bandin, T. (1995).

Bandin, T. (1998).

Bandin, T. (2000).

Books, brochures, book chapters, encyclopedia entries, reviews

The main format for books

Author, S. I. (year of publishing). *Title*, Place of publishing, Publisher

One author

Čarić, S. (2007). *Bankarski poslovi i hartije od vrednosti*, Novi Sad, Privredna akademija

One author, new edition

Vunjak, M. N. (2008). *Finansijski menadžment: Poslovne finansije* (7th edition). Subotica, Proleter A.D. Bečej, Ekonomski fakultet

Two authors

Van Horn, J. C., Wachowicz, J. M. JR. (2007). *Osnovi finansijskog menadžmenta* (12th edition). Beograd, DATA STATUS

Three to six authors

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V. i Perić, O. (2006). *Importance of software testing*, Subotica, Ekonomski fakultet

Without author

Publication Manual of the American Psychological Association (Fourth Edition). (1994). Washington, D.C., American Psychological Association

Without author, has only editor, ed.

Cattell, R.B. (Ed.). (1966). *Handbook of Multivariate Experimental Psychology*, Chicago, Rand McNally & Company.

Citing unpublished papers (doctoral dissertations, master's theses and other unpublished works)

Jovanović, M. (2009). *Investicioni instrumenti u bankarskom poslovanju*. Master's Thesis, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Ignjatijević, S. (2011). *Komparativne prednosti agrara Srbije u spoljnoj trgovini*, Doctoral dissertation, Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment.

Book chapter

Last name, First name initial. (Year). Title of the chapter. In: Initial of the first name of editor.

Last name of editor (Ed.), *Title of the book* (p. first page of the chapter- last page of the chapter). Place of publishing, Publisher.

Momirović, K., Bala, G. i Hošek, A. (2002). Taksonomska struktura nekih simptoma aberantnog ponašanja dece od 4 do 7 godina. In: K. Momirović i D. Popović (Ed.), *Psihopatija i kriminal* (p. 125-142). Leposavić, Univerzitet u Prištini, Centar za multidisciplinarna istraživanja Fakulteta za fizičku kulturu.

Journals and other periodicals:

Article from a journal, single author

Last name, first name initial. (Year). Title. *Name of the journal*, volume, (number), first page of the article- last page of the article.

Schneider, F. (2005). Shadow Economies Around the World: What do we really know?. *European Journal of Political Economy*, 21(3), 598-642

Article from a journal, two authors

Hill, M., & Hupe, P. (2007). Street-level bureaucracy and public accountability. *Public Administration*, 85 (2), 279-299.

Article from a journal, three to six authors

Vunjak, N., Ćurčić, U., Simetić, R. i Davidović, M. (2008). Korporativne performanse banke. *Analiz*, 19, 175-182.

Article from a journal, more than six authors

Ljubojević, K., Dimitrijević, M., Mirković, D., Tanasijević, V., Perić, O., Jovanov, N. et al. (2005). Putting the user at the center of software testing activity. *Management Information Systems*, 3 (1), 99-106.

Proceedings of conferences, symposiums or congresses or excerpts from encyclopedias

Author's last name initial, year, title of the paper, name of symposium, page numbers, place of publishing, publisher.

Veselinović, B., Ševarlić, M., Nikolić M.(2007). Long term-trends in Serbian Agriculture. *Trends in the Development of European Agriculture* (617-622), Temisoara, The Faculty of Agriculture of the Agricultural and Veterinary University of the Banat

If you use an Internet source (Title/Heading of the web-page, date of using the source, web-site)

1. Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj (2010, January 20), Lista časopisa za društvene nauke, Taken from http://www.nauka.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=930&Itemid
2. Ekonomija u Wikipediji (2010, February 02), Taken from: <http://bs.wikipedia.org/wiki/Ekonomija>

QUOTATIONS FROM SOURCES USED IN THE PAPER

Quotations

If a source is quoted word by word, it is necessary to give the author's name, year of publishing and page from which the quotation was taken (using "p.")

The quote is introduced by giving the author's last name, followed by the year of publishing in brackets.

According to Mirković (2001), "primena skladišta..." (p. 201) or Mirković (2001) believes that "primena skladišta..." (p. 201).

If the introducing phrase does not mention the author's name, the author's last name should be put at the end of the quotation, followed by the year of publishing and page number in brackets.

Summary or paraphrase

According to Vunjak (2008), the elasticity of financial management ischeaper additional capital, (p. 32).

The elasticity of financial management ischeaper additional capital (Vunjak, 2008, p. 32)

One author

Babović (2009) compares the structures of approaches...

Two authors

Both last names have to be supplied

In another research (Babović and Lazić, 2008) it is concluded that...

In the English text (conjunction *and*) is marked as "&"

Three to five authors

When mentioned for the first time, all the authors' names need to be supplied. In repeated quoting, the last name of the first author is supplied, followed by "et al."

(Babović, Veselinović, Carić, Đorđević i Ćirić, 2011)

Six or more authors

In the introductory phrase, there has to be the last name of the first author, or in brackets

Carić et al. (2010) claim that...
...is not relevant (Carić et al., 2011)

When more than one work by the same author are mentioned:
(Bandin, 2005, 2007)

When more than one work by the same author were published the same year, they are marked with letters a, b, c etc.
(Bandin, 2006a, 2006b, 2006c)

If you haven't read the original work, you should give the name of the author which referred you to the mentioned source:
Bergson's research (mentioned by Mirković and Boškov, 2006).

Pages are always supplied in quotations:
(Mirković, 2006, p. 12)

When quoting parts
(Carić, 2008, ch. 3)
(Carić, 2008, p. 231–258)

Unnamed author

If a work has not been authorized, that source is mentioned by the introducing phrase, or with the first one or two words put in brackets.

Titles of books and reports are given in italic, while titles of articles and chapters are given under quotation marks.

A similar poll has been conducted in a number of organizations with database managers employed full-time ("Limiting database access". 2005).

FOOTNOTES

Sometimes it is necessary to supply additional comments or explanations for certain issues mentioned in the text. This is done in the form of footnotes, which can be directly related to the topic or simply give some additional technical information.

Footnotes are marked with exponent in Arabic numbers at the end of the sentence.

Apart from mailing manuscripts, prospective authors can also use the same e-mail address (redakcija@fimek.edu.rs) to inquire about the decision on (non)publishing texts and progress in the process of processing manuscripts.

The journal "Economics – Theory and Practice", ISSN 2217-5458 is the continuation of the "Anthology of academic papers", ISSN 1820-9165

**Pretplata je 3.000 dinara po jednom primerku časopisa.
Časopis izlazi kvartalno.
Pretplata se može izvršiti na račun br.: 330-15003002-53**